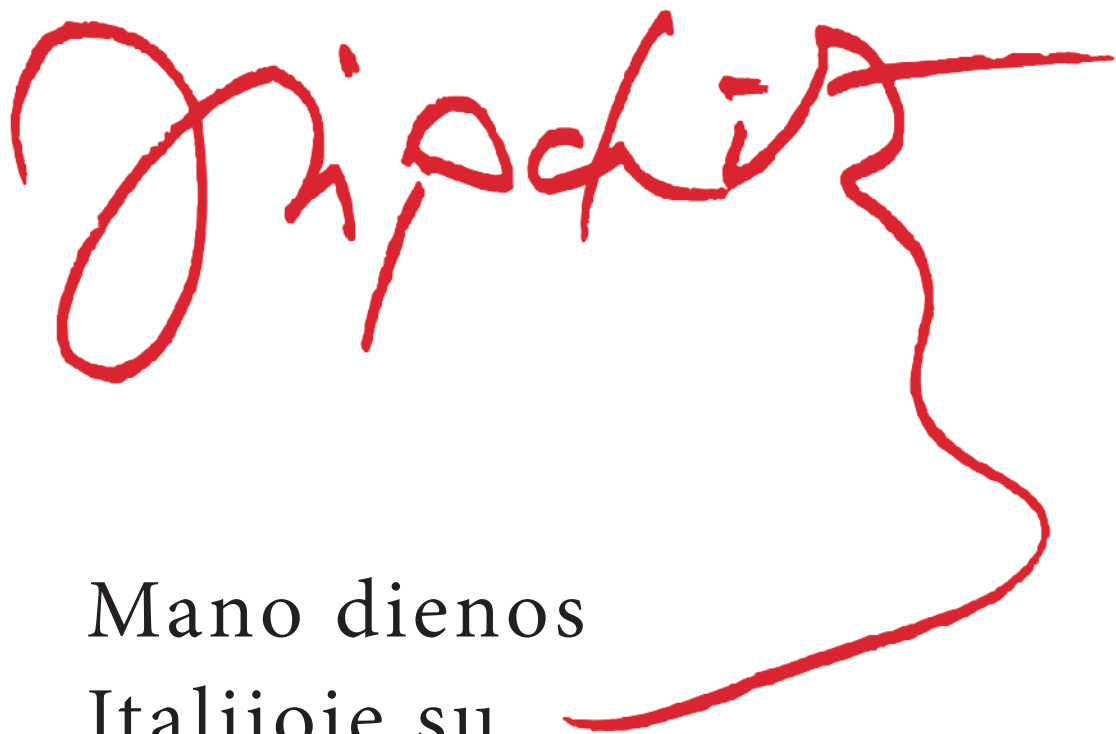

A D O M A S S A M O G I T S

A large, stylized red signature that reads "Žaku Lipšicu". The signature is written in a cursive, flowing style with thick red lines. It starts with a large loop for the 'Ž', followed by 'aku', 'Lipšicu', and ends with a long horizontal stroke that curves downwards.

Mano dienos

Italijoje su

Žaku Lipšicu

A D O M A S S A M O Ģ I T S

Mano dienos
Italijoje su
Žaku Lipšicu

A D O M A S S A M O G I T S

Mano dienos
Italijoje su
Žaku Lipšicu

UDK 888.2-94
Ra255

© Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010
© Adomas Samogits, 2010

ISBN 978-9955-854-93-7

Tarybinėje Lietuvoje Žakas Lipšicas, kaip ir siurrealistai ar kiti konceptualistai, buvo nutylimas. Tik apie vieną Pablą Pikasą buvo kalbama (jo tautos balandžių ciklas). Lenkijoje Lipšico nedraudė. Krokuvos akademijoje mano profesoriai sakydavo, kad mano braižas lyg primenąs Lipšico. O aš net nebuvau matęs jo darbų. Ir be galo nustebau, kad tikrai kažin kas buvo bendra. O tas bendrumas – tai lietuvių liaudies menas. Aš turėjau atsivežęs iš Lietuvos du tūkstančius nuotraukų iš Vilniaus, Kauno, Šiaulių ir Telšių kraštotyros muziejų ir vakarais (televizoriaus dar nebuvo) su ilgesiu peržiūrindavau mūsų liaudies skulptorių meną. Vėliau, Italijoje, Lipšicas man dažnai sakydavo, kad labai mėgsta lietuvių liaudies meną ir kad važiuojančių iš Paryžiaus į Lietuvą prašydavo atvežti kokį nors *smūtkelį*. Paryžiaus dailės akademijoje 1961 metais meno specialistai mane taip pat kaltino „lipšicizmu“. Bet aš buvau patenkintas, radęs kas man prie širdies, radęs ką iš gimtojo krašto. Ar blogai, kai kas įkvepia? Pavargęs besidarbuodamas skulptūros dirbtuvėje, atsikvėpti traukdavau ne į kavinę (neturėjau tam pinigų, tekdavo net pabadauti), bet į Dailės akademijos biblioteką, kur apsikraudavau knygomis apie Lipšicą.

1968 metais didelis mano draugas skulptorius tunisietis atvežė savo lagamine iš Kararos miesto Italijoje man porą gabalų marmuro: vieną – rožinės, kitą – gelsvos spalvos. Marmuras mane taip sužavėjo, kad nieko nelaukdamas iškaliau dvi skulptūras. Vieną paskui nupirko Havro muziejus, kitą – Ruano kultūros centras. Gerasis tunisietis Mordechajus Msika mane tiesiog apstulbino, pranešęs: „Žinai, Adomai, Luidžio Tomazio bronzos liejykloje Pietrasantoje sutikau tavo tautietį Lipšicą. Pasakiau jam, kad Paryžiuje gyvena Vilniaus akademijoje studijavęs skulptorius. Lipšicas labai apsidžiaugė ir atsakė: „Tegu važiuoja greičiau pas mane – galės dirbti mano asistentu ir pasakoti man apie dabartinį Vilnių.“ Mano draugas turėjo vežti mašina savo gipso lipdinius į liejyklą, tai aš kartu su juo ir iškeliauvau.

Štai ir Italija! Menų centras, menininkų iš viso pasaulio bitynas. Kaip magnetas ir mane užvis labiau traukė prie išsvajotojo skulptoriaus iš Lietuvos. Taigi vieną saulėtą balandžio pradžios dieną mes įvažiavime į Pietrasantos miestelį (išvertus pavadinimą iš italų kalbos – „šventas akmuo“) prie jūros. Lipšicas priėmė mane išskėstomis rankomis, labai maloniai šypsodamas, lyg koks gerasis pranašas: „Tai koks angelas siuncia man tokį jauną skulptorių iš gimtojo krašto?“ Mano draugas Mordechajus jam atsako: „Angelas – tai aš!“ ir paaiškina, kad jo vardas hebrajiškai reiškia „angelas“.

Susipažinę ėjome apžiūrėti milžiniškų Lipšico skulptūrų plačiame liejyklos kieme. Ten stovėjo kokių 10 metrų aukščio bronzinis „Pegasas“ – labai galingas liepsnojantis arklys veržiasi pirmyn tyro mėlyno itališko dangaus fone. Žakas pažvelgė į mane jau rimta mina, tarsi klausdamas: „Ką manai?“ Jis kalbėjo rusiškai, tai aš jam pacitavau Puškiną: „*Vozdvigli pamiatnik nerukotvornyj*.“¹ Lipšicas, vėl plačiai šypsodamas: „*Rukotvornyj, rukotvornyj, moi drug*.“² Tai buvo pati gražiausia mano buvimo su Lipšicu Italijoje akimirka. Jo širdingumas ir paprastumas mane neapsakomai sužavėjo. Buvau apstulbęs, kad garsusis skulptorius bendrauja su manim kaip su sau lygiu.

¹ Sukūrėte paminklą ne rankų darbo. (rus.)

² Rankų darbo, rankų, mano drauge. (rus.)

Buvo jau vidurdienis, tad Žakas pakvietė mus pietų viename senamiesčio rūsyje, kur kasdien valgydavo su liejyklos savininku Luidžiu Tomaziu, kad apsvarstytų einamus reikalus. Savininkas, didelis ir storas italas, vis tarškėjo ir tarškėjo be perstojo: „*Facciamo... Facciamo...*“³ Šįkart Lipšicas nedaug klausėsi jo aiškinimų. Jis žiūrėjo į mane tėviškomis akimis ir klausinėjo apie Vilnių. Storuliui tai nepatiko, jis žvilgčiojo į mane piktai, paniekinamai, lyg būčiau prostitutė, norinti nuvilioti jo klientą. Bet širdies gilumoje Tomazis buvo geras ir teisingas žmogus ir vėliau man parašė labai puikią rekomendaciją, pristatydamas mane kaip gabų ir nagingą bronzos darbų meistrą. (To popieriaus man labai reikėjo skulptorių profesinei sąjungai Paryžiuje, nes su rekomendacija galima lengvai gauti darbo.) Na, kad ir kaip ten buvo, dorojome gardų itališką valgį ir užvis maukėme puikų itališką vyną „Chianti“. Lipšicas gėrė nemažai ir vis linksmėdamas sakė man: „Kaip gerai, kad tu pasirodei. Štai koks gabaliukas Lietuvos sėdi priešais mane. Negaliu net patikėti. Man reikia pagalbininko. Jei nori, dirbk pas mane!“ O kur aš tau nenorėsiu! Balon tą Kararos marmurą! Šiaip ar taip, Mikelandželo nepralengsiu. Lipšicas kažką pašnibždėjo italui, tas nustebęs žvilgtelėjo mano pusėn, bet atsakė: „*Buono... Buono...*“⁴ Tada Lipšicas man sako: „Jis sutinka, kad tu dirbtum pas mane su kitais jo vyrais. Manau, bronzoje nedaug esi plaukiojęs.“ (Žakas niekad nestokojo humoro.) Prisipažinau, kad nesu turėjęs reikalų su bronzą, bet sakau, jei kas vieną kartą parodys, tai ir padarysiu kaip reikia. „Štai tikras litvakas! – garsiai juokdamasis sušuko Lipšicas. – Kaip tame anekdote, kur vienas litvakas ėjo savo krūtine maitinti kūdikio, sakydamas motinai: „Man tik parodyk, kaip, ir aš jį pats pamaitinsiu!“

Pavalgę grįžome į liejyklą. Lipšicas nuėjo į savo tik jam skirtą dirbtuvę liejyklos pašonėje, kur pašaliniai žmonės galėdavo įeiti tik direktoriui leidus. Aš, kaip tautietis, galėjau Žaką trukdyti kada panorėjęs. Jam buvo labai įdomu, kas ten kaip Vilniuje, tad aš jam pasakodavau, kas iš anų laikų jame išlikę, kas ne.

³ Darysim... Darysim... (it.)

⁴ Gerai, gerai. (it.)

Taigi, pradėjau dirbti Lipšico asistentu. Savininkas ir direktorius – Luidžis Tomazis, kuris su gražia žmonele gyveno viršum liejyklos, pristatė man darbų vadovą – aukštą, storoką, labai rimtą plačiaveidį italą. Jiedu pasitarė itališkai. Marmaliavo taip greitai, kad aš nieko nesugaudžiau. Supratau tik, kad reikės pasistengti, kad mano gerbiamas mokytojas būtų patenkintas. Darbų vadovas nuvedė mane į bronzos apdirbimo dirbtuvę, kuri buvo atverta į gatvę, ir pristatė bronzos meistruviui vardu Džiuzepė, visų vadinamam Pepe. Šis buvo aukštas laibas blondinas su ironiška, bet šilta šypsena pailgame veide. Jis įdėmiai nužvelgė mane nuo galvos iki kojų ir linguodamas galva padavė kiek apiplyšusį apdarą. Tada sako: „*Andiamos con macchinetta!*“⁵ Parodė, kaip tokiu nedideliu, labai greitai besisukančiu motoriuku su mažu apvaliu, šiurkštaus paviršiaus disku panaikinti plonas sienelės, susidariusias tarp išlietų bronzos formų.

Pradžią nebuvo lengva. Ta „makineta“ sprūdo iš rankų, nors ir laikiau suspaudęs iš visų jėgų. Vakarop pripratau prie jos. Pajutau bronzą kaip medžiagą, – jos blizgį, jos skambesį, – bet užvis – kad tai Lipšico skulptūra ir kad ją reikia mylėti ir stengtis atlikti viską kuo geriau. Pepė nustebo, kad aš taip greitai įgudau, ir įvertino: „*Bene, bene*“⁶, bet ir toliau ironiškai šypsojo. Paaiškėjo, jog tai malonus vaikinys, kuris nekaišios pagalių į mano vargingo vežimo ratus. Sunkiausia buvo virinti – skylės reikėjo užkimšti tuo pačiu metalu. O jų buvo daug. Jeigu per daug pašildydavai apie skylę, metalas nutekėdavo į skylę, o jei per mažai – nekibdavo. Reikėdavo gabaliuką numušti ir pradėti iš naujo. Prakaitavau atsakančiai: tiek dėl saulės, tiek nuo virinimo pistoleto liepsnos karščio. Pepė vis prieidavo ir maloniai paaiškindavo: „Nieko tokio, su laiku prasilauši...“

Na, nusiplakiau tą pirmąją dieną, bet buvau patenkintas, kad egzaminą pavyko išlaikyti. Sakyčiau, tai buvo daugiau kantrybės išbandymas. Žemaičiai yra užsispyrę ir kieti. Tai dėl šių savybių juos vertina. Kai darbo dienos pabaigoje suskambo varpas, Lipšicas atėjo pasižiūrėti, kaip man sekėsi. Jis pasikalbėjo su meistru. Iš pradžių jo veide pasirodė

⁵ Dirbsime su mašinėle. (it.)

⁶ Neblogai, neblogai. (it.)

susirūpinimas, bet paskui abu patenkinti nusijuokė, o Lipšicas man tarė: „Na, tu tai tikras litvakas – meistras kartą parodė, ir tu padarei kaip reikia. O dėl suvirinimo tai jis sako, kad pradžioje ir jam ne ką geriau ėjosi.“ Paskui pakvietė mane vakarienės į „Albergo“ – viešbučio Pietrasantos centre restoraną, pridurdamas, kad tenai ateisianti viena jo draugė – skulptorė iš Amerikos. Iš nuovargio aš vos bestovėjau ant kojų, bet nedrįsau atsisakyti. Lipšicas parodė man, kur eiti, ir pats nuvažiavo pirma dviračiu. „Tokio amžiaus aš jau iš lovos neišlipsiu“, – suniurnėjau sau po nosim.

Didelis mano draugas ir labai geras skulptorius Mordechajus Msika savo bronzos dirbinius liejo Marianio liejykloje (ten dar ir dabar guli mano mažutė bronzos skulptūrėlė, kurią kažkada norėjau padauginti). Važiuodavo iš Kararos, kur gyveno ir kur mane broliškai priglaudė, ir visą dieną praleisdavo Lipšico (t. y. Tomazio) liejykloje, ieškodamas geriausios spalvos savo bronzų patinai. Aš, bijodamas pavėluoti, paprašiau jo pavėžėti mane iki to „Albergo“. Mano „angelas“ sutiko, bet nenoriai: „Mano sužadėtinė laukia manęs Kararoje, o aš turiu tau taksi paslaugas teikti.“ Nors iki viešbučio – vos kilometras. Gal pavydėjo ir jau gailėjosi atvežęs pas Lipšicą. Tarp dailininkų tai natūralus dalykas – toks konkurencinis sindromas. (Vėliau buvo dar blogiau: kai Lipšicas pradėjo rašyti man rekomendacinius laiškus, tai Mordechajus kone supyko.) Prižadėjau atvesti Lipšicą į jo dirbtuvę, tai tada truputį aprimo, bet buvo skeptiškas: „Manai, tau pavyks?“ „Pavyks, – sakau, – Žakas mėgsta gerti „Chianti“ su jaunikliais...“

Na, privažiuojame prie to „Albergo“. Pro langą užuolaidą pamačiau Lipšicą, sėdintį su kažkokia moterimi pustuštėje salėje. Įėjau. Ten buvo ne šiaip sau moteris, bet tikra gražuolė: aukšta, grakšti, ilgais aukso atspalvio plaukais, klasikinio veido, didelėm mėlynom akim ir dailiai padažytom lūpom, kurios žavingai šypsojo. Aš stovėjau apstulbęs ir rijau ją akimis – jau keletas savačių kaip nebuvau kalbėjęs su silpnąja lytimi! Lipšicas, pastebėjęs mano sutrikimą, plačiai šypsodamas geraširdiškai padaršino mane: „Nesibaimink, ji tavęs nesuvalgys. Sėsk prie manęs. Aš jai jau pasakiau, kad angelas iš Tuniso atvežė man labai talentingą padėją.“ Prisėdau ir kuo mandagiau kreipiausi į gražuolę: „Labas vakaras,

panele. Atsiprašau, kad kiek vėluoju. Aš neturiu dviračio kaip maestro.“
„*Oh, that's nothing, we've come just a few minutes ago*“⁷, – atsiliepė ji, dar labiau išplėsdama savo ir taip jau dideles akis. Iš jos raudonų lūpų tekėjo melodingas švelnus balsas, bet labai jau manieringas, ir tai mane truputį nuvylė: „Kažkokia tuščiagalvė turtuolių dukrelė, kuri trinasi aplink garsius menininkus, norėdama prasimušti“, – pamaniau. Lipšicas, pastebėjęs mano staigų ir nesuprantamą atšalimą, bandė juokauti: „O! Visai pamiršau, kad jaunimui reikia gerai pavalgyti ir išgerti. Seni žmonės tai vis pamiršta!“ Jis pašaukė kelnerį ir paprašė didelio apvalaus butelio „Chianti“ su užkandžiais. Kol Lipšicas bendravo su kelneriu, gražuolė rijo mane akimis taip, kad man pasidarė nepatogu. Nuleidau akis ir pajutau baisų nuovargį. Ausyse pasigirdo aštrus „makinetos“ džerzginas, akyse sublizgo autogeno liepsna. Vos neužsnūdau. Pabudino lėkščių skimbčiojimas. Gražuolė plepėjo su Lipšicu angliškai. Ji truputėlį pyko, kad drįsau taip abejingai sutikti tokį jos grožį. Lipšicas tai pastebėjo ir ištiesė simbolinį irklą mane gelbėti. Jis apibėrė klausimais tą pasipūtusią paną, klausinėjo, ką naujo sukūrusi, kas naujo Niujorko meno, o labiausiai – avangardo srityje. Klausė, ar tebegaminanti spalvotas dėžes. „*Oh, yes, more and more, that is my original style!*“⁸ Lipšico jos entuziazmas nesužavėjo. Atrodė, kad amerikietės atsakymas kaip tik jį paveikė neigiamai. Aš seniai jau nepakenčiau to „*minimal art*“ ir vadinau jį „*nul art*“, bet susilaikiau nuo kritikos. (Ir gerai padariau. Lipšicas vėliau pasakė, kad ta gražuolė – vieno stambaus jo darbų kolekcininko duktė ir kad jai reikia truputį pataikauti, – kad ji prie tėvo neskaldytų malkų ant jo galvos. Tų turtuolių nesupaisysi.) Sukandau dantis ir tylėjau.

Na, vynas buvo labai geras. Tokio niekur negausi. Lyg siurbtum pačią itališką saulę. Valgis taip pat – patiekalas su mėsa, kurios jau porą mėnesių nebuvo ragavęs nuo paskutinių pietų studentų valgykloje Paryžiuje. Kararoje su „angelu“ Mordechajumi Msika ir jo sužadėtine Albina gyvenome labai skurdžiai. Nuomą mokėjome didelę, – Karara – turistų

⁷ Niekis, mes tik ką atėjom. (angl.)

⁸ O taip, – kuo toliau, tuo daugiau! Tai mano savitas stilius. (angl.)

Stovintis. 1915, bronza. H. 99 cm

miestas, – todėl maistui pinigų likdavo labai mažai. Eidavome į grūdų sandėlį ir ten pirkdavome didelį gyvuliams skirtą ryžių maišą, kurio užtekdavo net trims mėnesiams. Mėsą atstodavo veltui iš mėsininko gauti kaulai – iš jų mes išsiurbdavom nervus, kuriuos virdavom su ryžiais. Mėsininkui sakydavom, kad turime „*molti cani*“⁹, tai jis mums negailėjo tų kaulų. Kai vėliau visa tai papasakojau Lipšicui, šis juokėsi susiriesdamas iš mūsų „kombinacijos“. Tada jis man mokėdavo po šimtą dolerių per mėnesį. Bet tai nebuvo visa alga. Priedo su liejyklos savininku Luidžiu Tomaziu dar buvom sutarę, kad už darbą galėsiu veltui daryti savo bronzos skulptūras. Man svarbiau buvo sukurti kolekciją parodai, nei gauti normalią algą, kokią gaudavo kiti italai. Bet vis tiek iš to šimto dolerių mūsų trijulė galėjo prasimanyti truputėlį mėsos, t. y. šimtą gramų per dieną. Dalinomės ją lygiai lygiai sverdami svarstyklėmis – po 33,3 gramų kiekvienam. Mums, jauniems, aišku, šito neužteko ir mes vis lysome, nes dirbome nuo ankstyvo ryto iki tamsumos, mat po darbo pas savo tautietį darydavausi ką nors sau.

Na, bet grįžkime prie to pirmo ir labai keisto vakaro su Lipšicu. Taigi, vakarienė tęsėsi. Valgėme, gėrėme. Mano protektorius vienas pats išgėrė beveik litrą „Chianti“. Gražuolė vyno negėrė. Sakė, kad jis per rūgštus jos nesugadintam skrandžiui. Ji maukė viską su kokakola. Gyrėsi, kad jaunikliai sukasi apie ją be perstojo, kad beveik visus atstumia ir kad pasimatymų programa jau sudaryta trims mėnesiams į priekį... „Kvailute tu, – mažčiau sau. – Tavo laimė, kad turi tėvą milijonierių. Jei valgytum gyvulinius ryžius ir čiulptum šunims skirtus kaulus, tai mažai kas apie tave suktųsi.“ Žakas pasakojo žydiškus anekdotus ir pats griausmingai juokėsi. Vienas buvo apie tai, kaip turguje žydas pavogė didelę žuvį ir pasikabino sau už nugaros ant diržo, bet jo koptūras buvęs trumpokas ir neuždengęs žuvies uodegos. Todėl pardavėjas jam suriškęs: „Ei, žyde: arba vok trumpesnę žuvį, arba nešiok ilgesnį koptūrą!“ Kitas anekdotas irgi buvo įdomus. Tėvas su sūnum vaikščioja kapinėse ir rodo vaikui: „Žiūrėk, sūneli, kokia daugybė svarbių žmonių čia palaidota: va šičia – garsus

⁹ Daug šunų. (it.)

daktaras, čia – garsus advokatas, o čia – didelis bankininkas.“ „Tèveli, – klausia vaikas, – o vagys, – ar jie niekadods nemiršta?“

Gražioji pamaiva, supykusi, kad aš abejingas jos grožiui, ėmė minti man ant kojos. „Ak, – sakau sau, – tai signalas: reikia veikti. Žmogus gi ne iš medžio drožtas, aš – irgi.“ Prisislinkau arčiau ir paėmiau jos ranką. Tada ji prisiglaudė prie manęs garsiai juokdamasi ir staiga atsitraukė. Lipšicui tai nepatiko. Plati tėviška, šilta šypsena dingo nuo jo veido. Veide pasirodė liūdnas susirūpinimas. Supratau per daug sau leidęs. Ji buvo jam šis tas daugiau nei stambaus jo darbų kolekcininko duktė. Gražuolė taip pat sunerimo. Kad atkurtų linksmą ankstesnę atmosferą, išsitraukė iš krokodilo odos rankinuko fotoaparata ir pradėjo iš visų pusių paveiksluoti Lipšicą. Net puldama ant kelių ar pasilypėjusi ant kėdės. Lipšicui tai patiko, jis vėl ėmė šypsotis. „Neužmiršk ir mano asistento, – sako, – jis jaunesnis ir gražesnis už mane.“ Lyg vykdydama įsakymą, ji pradėjo šaudyti blykstėmis ir į mane, paėmė už rankos, pastatė Lipšicui už nugaros ir fotografavo iš naujo. Paskui prašė, kad arčiau prie jo prisiglausčiau. Man tai labai patiko. Amerikietės įsisiautėjimas Lipšicui truputį pabodo, ir jis pradėjo gintis, dangstydamasis veidą: „*No flash! No more flash!*“¹⁰ (Beje, tų nuotraukų man taip ir neteko išvysti.) Tada pakvietė kelnerį užsakyti deserto. Kiekvienas rinkosi ko pageidavo. Lipšicas ir fotografė užsisakė vaisių mišinio, aš – didelį pyragą, sumetęs, jog tai bus rezervas rytdienai. Buvau tiek prisibadavęs, kad galėjau valgyti už tris. Kai per vakarienę suvalgiau po dvigubą tiek pirmojo, tiek antrojo patiekalo porciją, Lipšicas paklausė: „Gal prie bado stulpo buvai pririštas?“ O amerikietei dėl to tik dar labiau ėmiau patikti, nes tikriausiai pagalvojo: „Jeigu tas vyrukas valgo su tokiu apetitu, tai tikriausiai tokį pat apetitą turi ir kitiem dalykam...“

Lipšicas paprašė manęs papasakoti apie Vilnių, Druskininkus. Jis žinojo, kad Žyduų kvartalo jau nebėra. Nuliūdęs sako: „Baisu ten važiuoti dabar, baisu neberasti to, ką branginai. Kol kas tebetikiu, kad ten viskas po senovei.“ Kalbame apie Čiurlionį. Jis sako, kad tai jo mylimiausias

¹⁰ Užteks tų blyksčių, užteks! (angl.)

tapytojas ir kad jam dar norėtusi pavaikštinėti po Druskininkus Čiurlionio pėdsakais ir paklaidžioti Raigardo krantais.

Gražuolė nuobodžiavo. Apie Čiurlionį ji nieko nebuvo girdėjusi, o ir nedomino jis jos. Ji ėniko pati save fotografuoti, pasidėjusi aparatą ant stalo priešais save. Ji taip maivėsi ir sukinėjosi, kad nepatenkintas Lipšicas priminė jai, jog ši turėtų patausoti juosteles jo naujoms skulptūroms fotografuoti. Kad ir kaip ten buvo, gražuolė suprato, kad reikia klausyti „maestro“. Atidavė karišką pasveikinimą ir įsidėjo aparatą atgal į krokodilo odos rankinę. Atsisėdo, atsipūtė. Atsisėgė baltus permatomus marškinėlius. Jos skruostai buvo išraudę nuo viskio, o didelės mėlynos akys kažkaip paslaptinai keistai blizgėjo. Aš atsisėdau Lipšico pašonėje ir mudu abu žiūrėjome į ją kaip užburti. Mano kaimynas pajuto, kad tai nedrovu, ir ėmė juokauti: „Brangioji, ar nebijai sušalti? Jau po vidurnakčio – ir žvaigždės žiba danguje, ir smėlio pirklys jau praėjo.“ „*No, no!* – linksmai protestuoja ši. – *Let's go to dance!*“¹¹ „Šokti neisime, – griežtai nukirto Lipšicas. – Naktiniai baliai rengiami ne pirmadienio, o šeštadienio naktį. Dabar visi eisime miegoti, nes rytoj reikia anksti keltis. Tu, Adomai, eik į priimamąjį ieškoti rakto. Tau nurodys kambarį. O dabar abiem sakau: ramios nakties ir iki rytojaus.“

Žakas išvažiavo taksi, o aš, paėmęs raktą, ėjau ieškoti savo kambario antrame viešbučio aukšte. Labai nustebau tenai, koridoriuje, pamatęs mūsų gražuolę, ramstančią sieną ir mojančią man ranka. „Jei aš pas ją užeisiu, tai nežinia kas gali nutikti, – galvojau prakaituodamas. – Mūsų glaustymasis Lipšicui nepatiko. Dar išvarys mane, jei sukvailiosiu.“ Spūdinu į priekį, nuleidęs galvą. „*Come in for the last drink!*“¹², – sako ji man prie atidarytų savo kambario durų. Aš einu toliau, liūdnu balsu tardamas: „*Good night, miss.*“¹³ „*Stupid boy, indeed!*“¹⁴, – išgirstu už nugaros jos piktą balsą, o nieko neatsakęs – ir uždaromų durų trenksmą.

¹¹ Ne, ne. Eime šokti! (angl.)

¹² Užsuk paskutinio stikliuko. (angl.)

¹³ Labos nakties, panele. (angl.)

¹⁴ Na ir kvailas jauniklis! (angl.)

Skulptūra . 1915, bronza. H. 123 cm (*kubistinis periodas*)

Rytojaus dieną man skaudėjo galvą, bet dirbau kiek išgalėdamas. Amerikietė nesirodė. Užėjau pas Lipšicą. Pyko ne ant manęs (ačiū Dievui!), bet ant jos. „Ji man skambino, sakė, kad turi skubiai lėkti į Florencijos oro uostą, nes iš Amerikos atskrenda kažkelintasis jos sužadėtinis. Prižadėjo nufotografuoti paskutinius mano darbus, kad galėčiau išsiųst savo galerijai į Niujorką, o dabar reikės kreiptis į italų fotografa, kuris trainiosis ir nežinia, kaip fotografuos. *Bled, vot kakaja!*¹⁵ Žinai, Adomai, pilna tokių jaunikių, kurios sukinėjasi apie senus meistrus kaip hienos apie mirštantį gyvulį. Kol tas nustips, jos maksimumą naudos iš to išgaus. Aš jau septinti metai čia, Italijoje, ir kuo ilgiau gyvenu, tuo labiau noriu čia pasilikti. Ir gerai jaučiuosi toli nuo to Niujorko šurmulio. O ten, Amerikoj, be perstojo į duris barškina va tokios kaip vakar. Ieško sau visokios naudos: pinigų, šlovės trupinių ar šiaip pajvairinti pilkas savo dienas.“ „Kodėl pilkas?! – nustembu. – Juk su tokiais pinigais linksma gyventi ir įvairumo netrūksta. Visokie priėmimai, vernisažai.“ „Netrūksta, netrūksta jų, bet jie visi vienodi. Ta pati publika. Ir mažai naujų veidų pamatysi. Šampanas, viskis ir gražios merginos, o menas – niekalas. Dabar dailininkai net nebeprišiliečia prie savo darbų, skambina į fabrikus ir užsako tokio ir tokio dydžio, tokios ir tokios spalvos objektų ir tepamato tuos savo „šedevrus“ tik vernisaže, kur tokį „menininką“ meno kritikai paskelbia XX amžiaus genijum. O šita vakarykštė jau metai, kai sukasi apie mane, neva įsimylėjusi. Sakau, aš per senas. Kurgi, sako ji, aš jai labai patinkąs! Atrodau kaip Mozė su tokiais gražiais plaukais, tokios pranašo išvaizdos, lyg koks eskimų šamanas. Litrais medumi mane tepa ir vis prašo rekomenduoti į mano meno galeriją. Aš jaunimui padedu ir tave supažindinsiu su savo galerija. O ji jau dešimt metų kaip daro tokias pat savo dėžes ir nori įlįsti į didžiausią pasaulyje meno galeriją – tai kiekvieno dailininko svajonė. Aš mačiau jos darbus – nuobodybė, šimtą kartų matyti dalykai. Nors sakiau jai: padaryk bent spalvotų obuolių. Tada bus kaip skulptūros.“ „Keista, – sakau Žakui. – Mano profesorius Vilniuje Rapolas Jakimavičius tą patį sakydavo. Jis kartais padėdavo raudonų

¹⁵ Štai kokia paleistuvė. (rus.)

obuolių ant mūsų darbo staliukų sakydamas: „Štai jums įkvėpimui sužadinti.“ Net Stanislovas Hornas-Poplavskis Dancigo akademijoje tą patį man sakydavo, kai ten studijavau.“ „Adomai! – sušuko Lipšicas. – Rapolą aš gerai pažinojau, mes kartu dirbome pas tuos pačius profesorius. Jis buvo labai talentingas kūrėjas ir kovotojas už lietuviybę. Kai Želigovskis užėmė Vilnių, Rapolas, būdamas tikras lenkas, pradėjo erzinti visus lenkų okupacijos šalininkus, kurdamas skulptūras žymiausiems lietuvių praeities didvyriams. Jis nulipdė Vytauto Didžiojo biustą ir pastatė vienoje gražioje Šv. Mikalojaus bažnyčioje nišoje. Visa Vilniaus lenkų inteligentija rėkė jam, kad esąs lenkų tautos išdavikas. Bet jis ir toliau juos nervino – padarė Gedimino paminklo modelį, vaizduojantį Gedimino žirgą, trypiantį du karius. Kas tie kariai? Manau, rusas ir vokietis.“

Skaitytojas turbūt nustebs, kad meistras įsitraukęs į tokį ilgą pokalbį, – juk tiek laiko sugaišta! Tad paaiškinsiu, kad Lipšicas, kalbėdamas su žmonėmis, – net su savo galerininku ar moterimis, – visados atsiprašydavo, kad pokalbio metu turįs dirbti, mat kiekviena jo valanda šioje žemėje jau Dievo suskaičiuota. Aš darbuodavau jo pašonėje, pavyzdžiui, koreguodavau savo vaško skulptūreles. Jam tai ne itin patikdavo, nes tuomet nedirbdavau prie jo skulptūrų. Bet taip darydavau jau porą metų vėliau, kai buvome kaip reikiant susidraugavę. Kitaip būtų supykęs ir išvaręs lauk. Taigi, plepame toliau, t. y. „*mir šmuesen*“, kaip jidiš kalba sakydavo Lipšicas. Mano profesoriaus Vilniaus dailės institute dėka priėjome ir prie Čiurlionio. Ir kas mus prie jo nuvedė? Ogi muzika. Rapolas Jakimavičius bent kartą per mėnesį mus vesdavo į filharmoniją klausytis koncertų, sakydamas, kad skulptūros menas, kaip ir tapyba, formų harmonijos turįs išmokti iš muzikos tonalumo. Nes, pavyzdžiui, dramatiškai kompozicijai sukurti reikią dramatiškos muzikos. Tada geriausia klausyti Bethoveno ar Vagnerio. O kuriant moters aktą – Mocarto ar Šopeno. „Panašiai mąstė ir Čiurlionis, labai norėjęs perteikti tapyboje muziką. Ir tai jam pavyko. Mano nuomone, jokio kito tapytojo kūriniuose nebuvo tiek muzikos, kiek Čiurlionio paveiksluose. Aš tiesiog dievinu jo kūrybą. Tai mano mėgstamiausias tapytojas“, – pabrėždavo Lipšicas.

Bėgo gražios vasaros dienos, slinko savaitės, mėnesiai. Pas Lipšicą dirbau įvairius darbus. Pavyzdžiui, buvo dienų, kai staiga, atidžiai apžiūrėjęs didžiulį „Pegasą“, jis man sakydavo: „Lipsime į dangų. Yra ten ką ko-reguoti.“ Tada sėsdavome į tokias geležines kėdes, kuriomis mus pakel-davo aukštyn prie balto cementinio monumento, pagal kurį bus liejamos bronzinės formos. Man, kybančiam pašonėje, Lipšicas tardavo: „Na, Ado-mai, griaužiame truputį čia.“ Abu skaptukais nugremždavome tiek, kiek, meistro manymu, reikėdavo. Tuomet darbininkai apačioje pripildavo ki-birą cemento ir sudėtinga trosų sistema pasiūsdavo mums į dangų. Tai būdavo sunkiausias darbo etapas, mat nemažai cemento nudribdavo žė-mėn – šlapias prie sauso blogai lipo. Šiaip ar taip, darbas judėdavo į prie-kį. Svarbu buvo užbaigti skulptūrą, kad visas tas didžiulis baltas monu-mentas virstų skambančios jėgos kupina spindinčia bronzą. Prieš mirtį Lipšicas norėjo tarti savo paskutinį žodį. Žodį tikėjimo žmoniškumu ir galimybe išreikšti to žmoniškumo jėgą (Lipšicas buvo labai tikintis, ti-kras judaizmo žinovas). Šiuo požiūriu jis buvo išvystęs savitą teoriją, ku-rią įgyvendino ir išreiškė dar Paryžiuje savo kubistiniais darbais (žr. ilius-tracijas nr. 6, 7, 8). Kai darbas būdavo nuobodus, paplepėdavom jidiš kalba. Kartą klausiau jo, kaip pasiekti tokį meninį lygį, kad ir mane šiek tiek pripažintų kaip skulptorių. Jis pagalvojo ir štai kokį patarimą man davė: „Adomai, tu matei Lietuvoje arklius, tempiančius sunkius veži-mus?“ – „Na taip, turėjome savo ūkyje keturis arklius ir eržiliuką, ir du, įkinkyti į ilgą keturratį vežimą, traukdavo net toną grūdų ir pusantros tonos šieno.“ – „Prisimeni, ką jie turėjo ant brizgilų prie akių?“ – „Turėjo tokias lyg akių ausines, kad mieste nesibaidytų, nešokinėtų.“ – „Taigi, Adomai, įsivaizduok, kad tu, kaip ir tie arkliai, turi tokias akių priedan-gas.“ „O kam?“ – klausiu. „O tam, kad galėtum eiti tiesiai į priekį, iš visų jėgų į vieną tikslą ir visą laiką jaustum, kad skulptūra – tai tavo gyveni-mas, kad tu šioje žemėje esi tam, kad šiame seniausiam pasaulyje mene tartumei savo žodį.“ Tada supratau, kodėl jis nelabai mėgo klausytis mano eilėraščių, kuriuos kartais, vaidindamas „prakeiktąjį“ poetą, skai-tydavau po vakarienės, kai gerai nusiteikę siurbdavom „Chianti“. Jis pri-pažindavo, kad mano eilėraščių temos įdomios, bet prikišdavo jausmo

Ispanų mergaitė. 1915, bronzos. H. 88 cm

trūkumą (šito aš nesupratau), sakydavo, kad apskritai aš esąs poetas mėgėjas, bet ne profesionalas. Savo dirbtuvėje jis tobulindavo savo skulptūrų paviršių, t. y. darbininkų atgabentą didelį vaškinį fragmentą pagyvindavo stambiais vaško „kleckais“, kuriuos, pakaitintus dujų liepsna, klijuodavo peiliu ar krapštuku. Kadangi šis darbas buvo nuobodus, tai aš jam skaitydavau net savo satyrines pjeses, kuriomis bandžiau kritikuoti tuometinės visuomenės ydas. Klausydamas Žakas niekada nenutraukdavo darbo, taigi iš esmės jam netrukdyčiau, bet kartais jam įgrįsdavo, ir jis draugiškai sakydavo: „Poetas tai tu mėgėjas, bet dramaturgas tai jau apsišaukėlis“, ir staiga: „Adomai, o tu pabaigei poliruoti tą seriją mano mažųjų bronzos dirbinių, kuriuos turiu gabenti į savo meno galeriją? Paskui bus daug darbo mano metinei parodai „Marlborough“ galerijoje. Tada turėsi visą laiką sėdėti prie mano didelių skulptūrų įvairioms Amerikos vietoms eskizų.“ „Tai milijonai dolerių tau nubyrės – kokia laimė!“ – sušunku aš. „Tu net nežinai, kokia tai nelaimė.“ „Kaipgi?“ – nustembu. „Jeigu jie man būtų davę tokius pasiūlymus prieš dešimt metų, būčiau buvęs labai laimingas, nes tada dar turėjau užtektinai jėgų ir sveikata nesiskundžiau... O dabar, priartėjęs prie aštuoniasdešimties, esu mirties priekambaryje. Pats matai, kaip prakaituoju ir dūstu prie tos liepsnos karštomis vasaros dienomis, kai turėčiau gulėti vėsioje vonioje ir skaityti Šventąją knygą – Torą, Senąjį Testamentą...“ „Tai kodėl tu netausoji sveikatos? Juk galėtum perleisti šį darbą už užmokestį kokiam nagingam darbininkui.“ – „Negaliu. Negaliu. Ir čia ne pinigų klausimas. Tai – jautrumo klausimas. Joks darbininkas nepajaus to, ką aš jaučiu: medžiagos skambėjimo, medžiagos muzikos...“ – „Pala, Žakai, tai tu, lygiai kaip Čiurlionis, svajoji savo skulptūra perteikti muziką?“ – „Būtent, Adomai. Tai – ir mano svajonė. Kuo daugiau muzikos. Manau, kad plastikoje muzika būtina ir neišvengiama. Pažiūrėk į kokią Rafaelį – jo tapybos linijų ritmas skamba kaip gražiausia Mocarto simfonija. Mikelandželo skulptūrų dramatiškumą galima palyginti su Bethoveno ar Vagnerio muzika. Sakei, tavo profesorius jus vesdavo į filharmoniją?“ – „Žakai, mes tada nieko nesupratom. Manėme, jog tai profesoriaus kaprizas. Tik paskui, po 1961 metų kelionės į Romą, kur Vatikano muziejuje pamačiau Rafaelį ir

Mikelandželo „Možė“, viskas paaiškėjo.“ „Tai matai, Adomai, – kalbėjo Lipšicas, šluostydamasis prakaitą (tvyrojo didesnis nei 40 laipsnių karštis), – aš priverstas aukotis seniausiam pasaulio menui stekendamas savo sveikata.“ „Žakai, – atsiliepiu aš, – aš galiu tave pavaduoti, kad tau nereiktų vargti jautrinant tuos šaltus, beasmenius paviršius. Kiek pajėgsiu, žinoma.“ „Dėkui, labai tau dėkui. Tu pasidarei man kaip sūnus – *du bist majn zuninku*¹⁶“. Mano pasiūlymas jį stipriai sujaudino. Nuo tos dienos, – tai buvo apie 1970 metus, – aš pradėjau klijuoti „kleckus“ ant vieno dviejų kvadratinį metrų vaško ploto. Lipšicas buvo labai patenkintas ir tuoj pat paklausė, kaipgi aš taip greitai pajautęs jo skulptūras. „Žakai, – sakau, – mane gi mokė geriausi skulptūros meistrai. Rapolas Jakimavičius sakydavo: „*Uspokoite, uspokoite*.“¹⁷ Nes jis mus vis junkė prie dramatinės raiškos, bet paskui, pamatęs, kad visų mūsų skulptūros baisiai pasišiaušė, sakydavo, kad reikia „nuraminti“ tuos perdėjimus, kaip nors pirštais prispausti. „*Vot, Adam, kak chorošo uspokoili*“¹⁸, – sakydavo man Jakimavičius. Aš įgudau nei per daug, nei per mažai išlyginti paviršių.“

Taigi, klijavau „kleckus“, Lipšicas tuo labai džiaugėsi, nes galėjo pailsėti ir numinti dviračiu į barą prie katedros, kur rinkdavosi visi žymūs ir nežymūs menininkai. Iš jų aš pažinojau Fernandą Boterą, Mariną Marinį, Andrėjų Kašelą, Henri Mūrą. Pastarąjį aplankydavau ir jo namuose. Jo žmona buvo rusė, tad galėdavau pasišnekėti jos gimtąja kalba. Mūras buvo toks mažiukas, kaip baltoji pelytė, visai nederėjo prie savo milžiniškų skulptūrų. Jo viloje neradau jokios skulptūros, nė mažiausio piešinio. Paklaustas, kodėl šitaip, atsakė, jog kartais ištisą mėnesį nieko nedaro, o paskui jau pluša iš peties. Rodžiau Murui savo darbus, ir jam patiko jų formos. Marinis, labai malonus žmogus, apie mano darbus sakydavo: „*Calda forma, molto calda...*“¹⁹ Boteras buvo pasipūtęs ir su juo ne itin bendravome, o ir jo išpūstos kaip balionai

¹⁶ Tu esi mano sūnelis. (jidiš)

¹⁷ Nuraminkite, nuraminkite. (rus.)

¹⁸ Va, Adomai, kaip gerai nuraminote. (rus.)

¹⁹ Šilta forma, labai šilta. (it.)

skulptūros man nelabai patiko. Taigi Lipšicas sėsdavo ant savo seno dviračio ir riedėdavo į barą pagurkšnoti mėgstamo „Chianti“. Smaguria-vo jį jau nuo 1960 metų.

Aš vis klausinėjau ir prašiau Lipšico prisiminti kuo daugiau apie didvyriškojo prieškarinio Monparnaso draugus menininkus. Bet jis gana šykščiai pasakodavo apie tą laikotarpį. Vis sakydavo: „Žinai, Adomai, mes gyvenome lygiai taip, kaip tu dabar gyveni, su tokiais pat džiaugsmais ir rūpesčiais.“ Aš neatlyždavau: „O kaip tu pats gyveni?“ „Na, jeigu jau taip nori, tai papasakosiu aš tau apie vieną savaitgalio iškylą į Fontenblo mišką prie Paryžiaus. Važiavome net dviem mašinom, su merginomis ir žmonomis, iš viso aštuoni žmonės. Buvo ten mano artimiausi draugai, tokie kaip Chuanas Grisas, Amedėjus Modiljanis, meksikietis Diegas Rivera. Graži pavasario diena: žydi gelės, paukščiai gieda, mėlynas dangus be debesėlio. Na, tikras smagumėlis. Pavalgėme, pagėrėme. Prisipasa-kojom anekdotų – žydiškų, rusiškų, ispaniškų. Paskui įnikom rintai apie meną diskutuoti. Bet merginos ėmė žiovauti ir glaustytis prie mūsų. Su-pratome, kad jos kažgi ko nori. Sulindome poromis į krūmus. Na, ko gi žmogui priešintis gamtos šauksmui? Parkritome mes su mergina ant žolės, bet labai jau menkos. O žemė ten, pats žinai, uoluota, kieta. Pradžioj to nejutau, bet kai reikalai įsismarkavo, baisiai man pradėjo skaudėti ke-lius. Tačiau manoji buvo taip mane apglobusi ir visa paskendusį savo lai- mėje, kad aš nediršau atsitraukti. Be to, ir man pačiam buvo taip gera, kad skausmą pamiršau. Tiktai kai pakilau, pamačiau, kad mano kelnės ties keliais kiaurai prazulintos, o patys keliai nubraižyti iki kraujo. Mano draugė labai nusistebėjo tokia mano ištvirme. Šoko džiaugsmingai ant kaklo rėkdama: „Tu mane tikrai myli! Įrodei tai savo kančia, o mano bran- gus vargšeli...“ Aš klausiau Lipšico šypsodamas, mačiau, kaip sublizgo jo mėlynos akys, ir jis pats juokėsi iš savo meilės nuotykiu. Ir dar kokio! Toks gal tik vieną kartą visoje žemėje yra nutikęs. Kai pasakiau, kad labai mėgstu Chuaną Grisą, Žakas be gali apsidžiaugė, nes šis ispanų dailinin- kas buvęs geras jo bičiulis. Nuo to laiko per tuos penkerius paskutiniuo- sius Lipšico gyvenimo metus mes dažnai šnekėdavom apie tą nuostabųjį ispanų kubistą, kuris buvo bene vienintelis tikras kubistas, nes Pikasas,

Pilnumas. 1959, bronzas. H. 52 cm

su kuriuo Lipšicas taip pat bendravo, darė tai tą, tai aną. Blaškėsi kaip vėjarodis su visais savo periodais. Lipšicas turėjo daug knygų apie Grisą ir keletą piešinių su jam užrašytais autografais. Tuo labai didžiavosi. Jiedu buvo taip susidraugavę, kad važiuodavo kartu atostogauti. Papasakojo, kaip 1918 metų vasarą Grisas, sužinojęs, jog vokiečių kariuomenės vadas Erichas Liudendorfas grasina Paryžiui, perspėjęs nesitraukti nė per kilometrą, pakvietė jį, Žaką, su kitais dailininkais į pietų Prancūziją – į Boljo. Pasakojo buvęs taip maloniai priimtas, kad pakilios nuotaikos pagautas net nutapė porą natiurmortų. Bet ne viskas rožėmis klota. Lipšicas prisiminė, kaip Sergejaus Diagilevo baletu laikais buvo susipykęs su Grisu. Grisas sukūręs dekoraciją vienam iš baletų. „Įsivaizduoji, Adomai, aš išdrįsau sukritikuoti tas savo geriausio draugo dekoracijas, ir, žinai, jis baisiai supyko, ir mes ilgai nebesimatėme. Bet vieną dieną susitakėme, ir dar labai linksmi. Aš jam pasakiau: „Kvailas dalykas, jei du draugai negali kartu nusišlapinti.“ Tuomet abu nusikvatojom, paspaudėm vienas kitam ranką ir daugiau nebesipykom iki pat jo mirties 1927 metais. O tie metai man buvo labai blogi. Tėvas ir sesuo sirgo. Reikėjo jiems padėti. Ačiū Dievui, ištikimasis galerininkas Leonas Rosenbergas pirkto mano darbus be perstojo. Po Griso mirties buvau labai liūdnas, apimtas nerimo ir sakiau sau: mes, žmonės, daug silpnesni už gyvūnus ir augalus. Esame fiziškai sunykę. Todėl aš kuriu dideles, plačių mostų skulptūras, kad bent šitaip kompensuočiau tą mūsų silpnumą, bet tik amerikiečiai mane supranta ir mėgsta. Gaila, nes Paryžius buvo mano didžioji svajonė.“

Skaitytojui galbūt jau vėl kilo klausimas: „Negi lietuviai skulptoriai, – vienas – senukas, kitas – jauniklis, – tik plepa ir plepa? Kada gi jie dirba?“ Bet plepėjimas jų darbui nekenkia. Abu darbuojasi. Ir iš tikrųjų Lipšicas nė minutei nenutraukdavo darbo. Gal tik vyrams paspausti ranką ar išbučiuoti skruostus silpnajai lyčiai. Darbas ėjo normaliai, net sparčiau. Juk ir italas mūrininkas, traukdamas operos arijas, pakibęs aukštai virš žemės, dirba geriau ir linksmiau. Jam nereikia kaip vokiečių mūrininkui išsiurbti septynių alaus ar išmaukti puslitrį degtinės per dieną kaip Rytų Europoje. Na, o mes ne dainavome, bet plepėjome. Vienas kitam netrukdėme: aš koregavau iš vaško jau išlietas jo skulptūreles, t. y. gramdydavau

liejimo metu tarp formų susidariusias sienes, o mano meistras, kartkartėmis įdėmiai jas apžiūrėjęs, staiga tai šen, tai ten priklijuodavo vaško gabaliuką, pagerindamas judesį, išraišką ar pagyvindamas paviršių.

Kartais klausdavau jo apie santykius su kitais skulptoriais. Ne su visais buvo geri. Papasakojo apie Konstantiną Brinkušį, dirbtuvės Paryžiuje kaimyną. „Viskas girdėjosi, kas vyko jo dirbtuvėje. Jis kalė skulptūras iš marmuro bei akmens ir dirbo labai lėtai. Taip lėtai, kad po vieno plaktuko ar kūjo smūgio reikėdavo ilgai laukti kito. Tas mane erzino ir aš apsidžiaugiau atsiradus galimybei persikelti kitur. Bet šiaip ar taip, rumunas buvo malonus žmogus. Ėjo pas jį poniutės iš turtingųjų kvartalų, nešė jam pyragus, gėrimus ir kitokias gėrybes. Na ir gerai, kad rėmė, nes buvo vienišas. Juk daugelis labai gerų dailininkų badaudavo, neprivalgydavo, žiemą kurdavo visiškai nešildomose mažytėse dirbtuvėlėse. Daugelis dėl to mirė džiova. Tie, kurie buvo per daug išdidūs ir neprašė pagalbos, neubagavo.“ „Aš taip pat badavau, – sakau Žakui. – Ir nešildomose patalpose gyvenau, o šalčio būdavo net iki minus dvidešimt.“ „Kaip gi? – stebėjosi mano meistras. – Juk po karo visiems studentams skirdavo stipendijas?“ – „Aš nieko negavau, nes norėjau, kaip ir Vilniuje, toliau studijuoti skulptūrą. Visos studentų bėglių organizacijos ragino studijuoti kokį nors praktišką dalyką, nes meno čia, Vakarų Europoje, esą mokosi tik turtingų tėvų vaikai. Tai buvo baisus smūgis mano idealistinei galvosenai, bet aš kaip didelis užsispyrėlis toliau lankiau Paryžiaus nacionalinę dailės mokyklą, dar XVIII amžiuje įkurtą Pugeto (Krokuvos akademijoje turėjau profesorių tokia pat pavarde – Zbignevą Pugetą, kuris didžiuodavosi esąs iš to garsiojo Pugeto giminės). Taigi, badavau, vaikščiodavau skudurais apsitaisęs, susilaukdavau vadinamųjų *filles de papa*²⁰ paniekos.“ „O kaip menininkai neturtėliai nerasdavo kokio fizinio darbo, kur nors vagonų krauti ar panašiai? – klausinėjo Žakas. – Mes, kaip ir visi Monparnaso ubagai, traukdavome dirbti į geležinkelio stotį. Chaimas Sutinas, Osipas Cadkinas ir aš kaip trys muškietininkai dainuodami eidavome truputėlį paprakaituoti, paplepėti gimtąją jidiš kalbą, pajuokauti ir pasidalinti tiek meno,

²⁰ Tėvelių vaikai, t. y. viskuo aprūpinti. (pranc.)

ties gyvenimiška patirtimi.“ „Bet dabar, – sakau jam, – į laikiną darbą nebepriima, samdo nuolatinius darbininkus. Be to, dar reikia draudimo popierių. Viršinincai baiminasi, kad nenutiktų kokia nelaimė.“ „Tai kaip tu išgyvenai? – klausė susirūpinęs mano mokytojas. – Dabar tu gi trykšti sveikata ir entuziazmu, net nesi sulysęs.“ „Ištvėriau, – sakau. – Kaip ir visi kiti ubagai, susirasdavau valgio knisdamasis po šiukšles. Pavyzdžiui, apie dvyliką valandą turguose, draugiškai besistumdydamas su kitais neturtėliais, nugriebdavau papuvusių vaisių, kuriuos pardavėjai palikdavo ant žemės. Nupjaustydavau puvėsius, o bananus net visai supuvusius valgėdavau, sakydamas sau, kad jie dar sveikiau už sveikus. Fermentacija duoda daugiau cukraus.“ „O kaip su duona?“ – draugiškai juokėsi iš manęs Lipšicas. „Tai dar lengviau. Daugelis duoninių pasibaigus darbo valandoms pastatydavo lauke krepšius su neparduota sudžiūvusią duona. Juk valgio požiūriu paryžiečiai kaprizingi.“ „Žinau, žinau, – linksėdamas galva pritarė Lipšicas. – Mes, monparnasininkai, tą patį darydavom.“

Mane labai nudžiugino jo, tokio atviro, gero, tėviško žmogaus, šviesi šypsena, tiesiog širdis sušilo. Susigraudinau, prisiminęs savo didžiai nelaimingą vaikystę. Nepatyrčiau nei motinos, nei tėvo meilės, lyg koks pamestinukas. Toks tamsių Žemaitijos miškų „gavrošas“. Buvo išleistos tokios knygutės apie jį – ištraukos iš Viktoro Hugo „Vargdienių“ lietuviškai ir rusiškai. Labiau mėgau lietuviškąją, nes joje buvo gausu iliustracijų: šaudančios patrankos, barikadų, šovinius renkančio Gavrošo. Jo tragiška mirtis mane buvo taip paveikusi, kad kartais, vaikystėje dažnai sirgdamas (ištvėriau tris plaučių uždegimus) ar pervargęs, svajodavau kaip nors herojiškai numirti arba paprasčiausiai nusiskandinti ūkio tvenkinyje, kur gyveno mano draugė vienaakė lydeka. Buvau ją prismeigęs upe lyje (nors iš tikrųjų tai tik perdūręs akį). Kadangi lydeka buvo didelė ir graži, ėmečiau ją į tvenkinį ir visą laiką įberdavau duonos trupinių. Kai tai papasakojau Lipšicui, jis labai nustebė: „Kaip keista, – aš irgi turėjau savo mylimą lydeką, tik aš jai ne akį, o uodegą sužeidžiau ir taip pat ėmečiau į mūsų balą, kur ji vis taip kreivai plaukiojo. Aš irgi maitinau ją duonos trupiniais, kol nudvėsė: iš pradžių jos uodega pamėlynavo, paskiau pajuodo – užsikrėtė kažkuo. Visas studijų vasaras, grįžęs iš Vilniaus,

praleisdavau pas tėvus. Labai mėgau upėje meškerioti, nes jos slėnis buvo toks gražus – lyg muzikinė simfonija. Kiek pamenu, man buvo šešiolika metų, vadinasi, kokie 1907–1908-ieji. 1909 metais aš jau atsidūriau Paryžiuje. Sakei, kad į pasaulinę menininkų sostinę atvažiavai 1961 metais. O aš tuo metu jau darbavausi Italijoje.“ „O koks buvo Čiurlionis?“ – nepraleidžiu progos paklausti. „Žinai, apibūdinti genijų labai sunku. Man buvo tik šešiolika, o tokio amžiaus sunku viską suprasti. Galiu tik pasakyti, kad Čiurlionis spindėjo kaip saulė. Buvo toks širdingas ir paprastas, aukso žmogus. Toks, su kuriuo labai norisi draugauti.“ – „O kaip atrodė išoriškai?“ – „Išoriškai? Tikrai buvo gaila žiūrėti: sulysęs, išbalęs, karštingiškai blizgančiom akim. Kosėjo. Šiltomis vasaros dienomis sunkiai kvėpavo, lyg dusdavo.“ „Puikiai žinau, ką tai reiškia, – sakau Žakui. – Palangoje prie jūros būdavo taip drėgna, kad aš dusdavau, lyg kas smaugtų, ir žiemą skrepliuodavau taip, jog atrodydavo, kad visus plaučius jau išspjauždžiau. Dargi neturėjau gerų drabužių – plonas nudykęs nertinis, skysta sulopyta sermėgėlė, nudilę vandenį leidžiantys batai. Dažnai persaldavau ir sirgdavau dažnai.“ – „O kaip tėvai, tavim nesirūpino?“ – „Mažai, visai mažai. Tėvas buvo be galo šykštus. Vis tvarkė ir tvarkė ūkio sąskaitas. Pykdavosi ir bardavosi su motina dėl kiekvieno rublio. Negana to, jeigu valgant bulves, kurias dažydavom į silkių sūrymą, kas nors iš mūsų, brolių ar seserų, išgremždavom bulvėje peiliu keletą mažučių skylių, kad jose daugiau sūrymo liktų, tėvas ūmiai užrėkdavo: „Kas čia per monai – norit išmaukt visas sulčių atsargas?!“ Ir taip piktai trenkdavo per šakutę, kad bulvė nulėkdavo po stalą, kur Vilkis, mūsų šuo, ją tuoj surydavo.“ „Vargšelis, – gailėjosi Žakas. – Kaip galima taip nemylėti savo vaikų? Aš buvau mylimas ir padoriai aprengtas. Tėvas, statybininkas, gerai uždirbdavo. Valgėme gerai ir rengėmės naujais drabužiais. Turėjom laimės.“ – „O man dar tekdavo kęsti baisiąsias naktis.“ – „Kas tai?“ – „Na, iš pradžių nebūdavo taip baisu. Tėvas ir motina tik smarkiai ginčydavosi, rėkdavo vienas ant kito. Dėl trilaukės sistemos: kad toje nelaimingoje 25 hektarų žemėje Palangoje kur nors vienas ar kitas laukas nebuvo gerai ir laiku panaudotas²¹.

²¹ Dabar toje vietoje Palangoje nutiesta Raudžio kalno gatvė.

Arba dėl gyvulių: kas kaltas, kad koks veršis ar avis nudvėsė. Ir barniai tiek įsisiūbuodavo, kad tėvas dažnai puldavo mamą su šake ar kirviu ir sužeisdavo iki kraujo. O jei ji bėgdavo į laukus, kad nenužudytų, tai tėvas ją vydavosi, bet nepavydavo, nes motina buvo dešimčia metų jaunesnė. Tada svaidydavo į ją akmenimis. Dėl šito įkalbėjau mamą bėgti iš namų, kai tėvas kartą išvažiavo į Gargždus pas gimines. Nuo pat rytmečio, vos tik jis dingo iš akiračio už plytinės krūmų, mes suskatome krauti į vežimą pačią reikalingiausią mantą. Bet pradėjo smarkiai lyti, lyg tvano laiku. Mama norėjo visko kuo daugiau susikrauti: ir virtuvės reikmenis, ir savo siuvamąją mašiną „Singer“, ir patalynę su matracais, ir drabužius, ir batus, net senas klumpes. Aš kroviausi ir savo „biblioteką“ – labai sunkias senas vokiškas enciklopedijas nuo „A“ iki „Z“, sveriančias po kokių kilogramą, ir „muziejus“ eksponatus. „Kas per muziejus?“ – nustebo Lipšicas. „Aš dažnai važiuodavau į Kretingą (12 kilometrų nuo Palangos), kur kaskart pirkdavau kokią nors mėgstamą Čarlzo Dikenso knygą (mano vargai prilygo Oliverio Twisto vargams) ar ką nors iš Aleksandro Diuma romanų (pavyzdžiui, „Tris muškietininkus“), ar pagaliau „Don Kichotą“. Pinigų truputėlį gaudavau, pardavęs daržovių, kurių užsiaugindavau viename daržo kamputyje. Knyga – geriausia žmogaus draugė, kuri visad po ranka.“ „Aš irgi taip manau, Adomai, – pritarė man meistras. – Tėvas man anksti nupirko „Deividą Koperfildą“, ir aš jį skaičiau daugybę kartų. Išmokau beveik atmintinai ir kopijuodavau tos knygos iliustracijas. Tai kas ten gero buvo tame „muziejuje“? Dievukų pilna tikriausiai?“ – „Taip, daug ir gerų. Lietuvoje aš be galo jais žavėjausi. Jie tokie gyvi, tikri, tokie išraiškingi. Man tie paprasti drožinėliai buvo tokie iškalbingi. Taip, turėjau daug gerų. Užvis geriausias velnią nukaunantis angelas. Bet labiausiai mane traukė riterio šarvai. Atrodydavo, kad jų viduje lindi gyvas riteris. Tėvo sandėlyje-dirbtuvėje ant lentynos stovėjo Napoleono laikų šarvai. O aš turėjau didelį tuščią triušį narvą, – mano triušius, kokius dvylika, suėdė sulaukėję šunys, – kurį išvaliau, įkišau šarvus, o virš durų pakabinau lentą su užrašu „Muziejus“. „Padarei muziejų vieniems šarvams?“ – juokėsi Lipšicas. „Ne vien tik šarvams. Iki lubų pripildžiau narvą iš karo laikų surinktų daiktų: ant prancūziškų šarvų užvožiau vokiečių kareivio

Nelaimės pamoka. 1961, bronzos. H. 68,5 cm

šalmą, prikroviau iššautų patrankų sviedinių, Vermachto uniformų, – tarp jų net esesininko kepurę, – visokių spalvų granito riedulių, sraigių kolekciją.“ – „O aš, Adomai, būdamas gimnazistas pirkdavau graviūrų ar paveikslėlių. Kai susitaupydavau kiek pinigų, negėręs su draugais alaus ar neišleidęs pyragėliams.“ – „Aš tai man skirtoje daržo dalyje sodindavau daržoves ir, pardavęs jas turguje, tuoj bėgdavau į knygyną, nes, be gintaro dirbinių, Palangoje meno kūrinių krautuvės nebuvo. Bet aš užsikalbėjau, grįšiu prie baisiųjų naktų. Taigi, krovėme ir krovėme, net ratai pradėjo traškėti. Lietus įsismarkavo. Motina pradėjo nervintis, sako, paskubėkime, nes bet kurią akimirką gali grįžti tėvas. Liepė atvesti Stipruolį ir pakinkius kuo greičiau važiuoti. Stipruolis buvo didelis juodas erzilas, traukęs krovinius už du. Pakinkiau. Lietus vis stiprėjo. Paėmęs botagą, stiprokai drožiau per juodą Stipruolio nugarą. Tas šoko į priekį. Vieną kartą, antrą. Aš dar kartą sušveičiau. Jis vargšelis žvenddamas šoko į kairę, į dešinę. Vežimas nejudėjo nė trupučio. Supratau, kad įklimpome purvyne. Motina ištraukė man iš rankų botagą ir pradėjo plakti iš visų jėgų mano mylimą arklį. Pagailo man Stipruolio. Kai eidavau į ganyklą parvesti jo namo, tai nunešdavau gabaliuką sausos duonos pavaišinti. Iš tolo pamatęs, prunkšdavo ir, pastatęs ausis, skubėdavo prie manęs. Kai kramtydavo duoną, glostydavau jo storą raumeningą sprandą. O Stipruolis, patenkintas, vis „prrr, prrr...“. O dabar mano motina žiauriai jį plakė. Jis atsistojo piestu, metėsi į priekį ir staiga – džang! Pakinktai suplyšo! Stipruolis, tikras šaunuolis, mano dideliame džiaugsmui, nulėkė priekin. Motina jį būtų užmušus. Dabar gi raudėjo graudžiai, atsišliejusi į vežimą. Aš ėjau jos raminti. „Ką daryt? Ką dabar daryt?! Jei tavo tėvas pasirodys, jis mane užmuš.“ „Nebijok, – raminu. – Aš tave apginsiu. Einu ieškoti vielos – pataisysiu pakinktus. Paskui kiek iškrausime vežimą, pirmiausia mano „muziejų“ – sunkus jis, ir gal sušlapusius ir nelabai reikalingus senus matracus ir baldus.“ Taigi, einu į daržinę ieškoti vielos ir replių. Staiga pasigirsta riksmas: „Tu rupūže! Žydų kurva, norėjai išdraskyti šeimą?! Aš tau snukį išdaužysiu! Tau, žydų kurvai! Neleisiu tau išdarkyti ūkio. Užmušiu tave!“ Išgirdau motinos riksmą. Mečiau vielas ir išlėkiau iš daržinės. Motina gulėjo purve, o tėvas ją baisiai spardė. Nustūmiau jį į šalį, pakėliau

dejuojančią, verkiančią motiną ir užstojau ją. Tada tėvas puolė mane, rėkdamas: „Tai tu irgi draskai ūkį, gini tą bjaurybę, tu!..“ Gindamasis nuo jo kumščiu, taip stipriai jį pastūmiau, kad nusitėškė į purvą ir nebesikėlė.“

Pastebėjau, kad Žako veidas vis liūdneja, todėl nustojau pasakojęs. Atsikovėčiau sunkiai, o jis man sako: „Pasakok toliau, Adomėli, dabar jau suprantu, ką reiškia „baisiosios naktys.“ Pasakojau toliau: „Taigi, tėvas guli purve ir nejuda. Mudu su motina atsargiai palinkome virš jo. „Gal kokia gudrybė, kad mus prisiviliotų?“ – sakau mamai. O tėvas vis nejuda, prasižiojęs, akys išplėstos, kairioji ranka ant krūtinės. „Gal širdies smūgi gavo? – sunerimo motina. – Reikia nešti į vidų.“ Mudu atsargiai jį paėmėm, – aš – už rankų, motina – už kojų, – ir tempiam į trobą. Paguldėme ant lovos, numovėm batus ir paltą. Motina nuėjo ieškoti vandens, o aš paėmiau vieną ranką ir bandžiau sučiuopti jo pulsą. Motinai prausiant veidą, ėmė dejuoti, blaškytis lovoje. Mes vėl išsigandome. Aš paėmiau kirvį, kurį tėvas visados laikė prie savo lovos, ir išnešiau lauk. Grįžęs radau motiną atsitraukusią nuo jo lovos su pagalve rankose. Jos akys kažkaip keistai, tarsi kerštingai blizgėjo. Supratau, kad pasinaudodama tėvo silpnumu nori jį uždusinti. Išplėšiau pagalvę iš jos rankų ir numečiau į kampą. Motina raudodama susmuko ant grindų. Prisėdau šalia ir švelniai glosčiau jai nugarą.“

Pasakojant man pabiro ašaros, nutilau ašarodamas. Žakas taip pat kone verkė. Jis buvo labai jautrus kitų nelaimėms. „Adomėli, vargšeli, – sako jis, – tau teko ištverti „baisiąją naktį“, o mane buvo ištikusi „baisioji diena“, kai 1905 metais reikėjo skubiai bėgti iš Bialystoko į Vilnių. Žinai, tada vyko pirmoji Rusijos revoliucija: didelė suirutė, anarchija, ir antisemitai pasinaudojo ta proga padaryti aibę pogromų visoj plačiojoje carinėj imperijoje. Neišvengė jų ir Bialystokas. Lenkai buvo ir, man rodos, tebėra dideli antisemitai. Net dabar girdėjau, kad Lenkijoje žydų nėra, bet antisemitizmas, kaip ir prieš karą, tebegyvuoja. Tik tiek, kad dabar nebėra ko žudyti. Taigi, pasklidus gandams apie pogromų pavojų, žydai bėgdavo į kitą miestą, kur pogromų nebuvo numatyta. Tais metais mūsų bendruomenei kažkas pranešė, – ir tarp biurokratų bei karininkų pasitaiko pasaulyje labai gerų žmonių, – kad rengiamas pogromas. Žydai pradėjo

dangintis į kitas vietas – tie, kurie turėjo kitur giminių, bet – svarbiausia – pinigų. Neturtingesni kasdavosi daržuose slėptuves. Beje, yra net toks anekdotas: kartą gyveno vienas šalia kito du žydai: vienas turtingas, kitas labai nepasiturintis. Pasklidus garsui apie pogromą, abu žydai sudarė duobę, kasa slėptuves. Turtingasis iškasė mažą duobę ir sudėjo į ją pinigų, auksą, vertingus indus, kilimus. Užkasė ir žiūri, kad jo kaimynas dar vis kasa ir kasa. Duobė jau didumo sulig kambariu. Tada turtuolis sako neturtingajam: „Ko tu kasi tokią didelę duobę? – juk neturi jokių turtų slėpti.“ Varguolis, mojuodamas kastuvu, atsako: „Mano didžiausias turtas – žmona ir vaikai. Jie man brangesni už visus tavo turtus.“ Bet mes slėptuvės nekasėme – turėjome giminių Vilniuje ir, pamatę į Bialystoką atvykstant naują kazokų eskadroną, supratome, kad bus kraujo praliejimo. Taigi greitai susikrovėme lagaminus ir dėžes, o sunkiausius pasiuntėme traukiniu. Mano tėvas buvo energingas, tik kiek nervingas žmogus, bet labai geras tėvas. Vėliau jis man leido studijuoti dailę, nors Bialystoke jau buvau pradėjęs lankyti prekybos mokyklą. Motina – tyli, jautri, bet labai dalykiška moteris. Staiga rytų pusėje pasirodė tamsūs gaisro dūmai. „Kazokai pradėjo pogromą!“ – nusirito per miestą grėsminga naujiena. Mes lekiamė į stotį, kol kazokai mūsų neiškapojo. Šokome į vežimą, kur jau buvo sukrauta visa manta. Mažas juodas arkliukas su ilgais gaurais papildė buvo labai miklus, greitas, ir mes – viens du – atsidūrėme stotyje. Stotį saugojo geležinkelio policija, taigi kazokų neberekėjo bijoti. Na, susėdę vagone, visi atsipūtėme. O miestas jau degė iš visų pusių. Per traukinio langus išvažiuodami matėm šiaurinį priemiestį ir kazokų siautėjimą. Girdėjome riksmus namuose. Iš vieno liepsnojančio namo antro aukšto iššoko moteris degančiais rūbais, su vaiku rankose. Sužvilgėjo kazokų kardai, bet kaip ji žuvo, nebematėm, nes traukinys pradėjo riedėti greičiau. Tas vaizdas mus visus labai sukrėtė. Motina drebėjo ir raudėjo, lyg būtų buvus tos vargšės moters vietoje. Mes su broliu ramindami glaudėmės prie jos. Tėvas stovėjo lyg perkūno trenktas. „*Yzgalal veyizkadaš šémė rabo...*“²², staiga pakėlęs rankas į viršų, pradėjo maldą mirusiesiems

²² Kad vardas To iš Aukštybių būtų šlovinamas... (hebr.)

Nelaimės pamoka. 1961, bronzos. H. 274 cm

ar mirštantiesiems, paskui sukniubo ant suolo ir, užsidengęs veidą rankomis, nieko nebesakė. Mes visi irgi susėdome. Mama vis verkė be perstojo. Man rodėsi, kad ji galvojo apie paliktus namus... Matai, Adomai, man taip pat teko patirti „baisiąją naktį“, tiktai dieną.“ Mes abu apsiverkėm ir pasibučiavom. „*Dos gewen, dos gewen, dos gewen šreklig*“²³, – ištarė jis jidiš kalba. „O dabar užmirškim ir gyvenkim normaliai“, – pridūrė.

Greitai – per šešis mėnesius – išmokau bronzos meistro amato. Ir Luidžis Tomazis buvo labai nustebeš – jis likus vos mėnesiui iki savo mirties parašė man labai gražų rekomendacinį laišką. Nežinau, ar Tomazio liejyklos archyvuose yra išlikęs, galbūt jo našlė, labai graži ir jauna moteris, jau išmetė lauk. Pikta, kad Luidžis numirė toks jaunas – per daug valgė, per daug gėrė ir buvo labai neištikimas. Kartais, kai reikėdavo skubiai užbaigti bronzinius Lipšico eskizus (didelių skulptūrų projektus), bendrojoje salėje, kur viešpatavo baisus pragariškas triukšmas, darbininkai atvirai tyčiodavosi iš Tomazio. Daug negražių dalykų prisiklausiau ir matydavau, kaip atėjęs savininkas liepdavo kuriam iš savo darbininkų jį tuoj pat vežti į Florenciją. Likusieji kvatodavo susiriesdami: „*Padrone, padrone... Amore, amore...*“²⁴ Florencijoje jis turėjo bala žino kiek meilužių. Jo darbininkai pavydėjo jam kaip vyrui, bet taip pat ir pyko, kad švaisto milijonus, o jiems tiek mažai moka. Streikuoti negalėjo, nes senieji neleido kurti profesinių sąjungų, todėl savininkas jiems mokėjo tiek, kiek norėjo. Tai tikrai nebuvo dideli pinigai, o juk darbas labai sunkus – liepsnose, triukšme, dujų tvaike, be pirštinių, mat Tomaziui nepatikdavo, jei kas iš jauniklių atsinešdavo savas iš namų. Piktai nutraukdavo jas nuo rankų, be gailėsčio sakydamas, kad rankos turinčios jausti amatą. Net ir man nedarė išimčių. Aš skųsdavausi Žakui. Šis prašydavo leisti man dirbti su pirštinėmis, aiškindamas, kad tada aš geriau dirbu, nes nesusipjautau pirštų į aštrius bronzos galus, kad aš studentas, ne darbininkas, kad man suteiktų kitokį statusą. Bet netrukus pripratau ir be pirštinių. Pirštai kiek pakraujavo, oda sukietėjo ir pasidarė lyg pirštinės. Taigi, aš liejau vis

²³ Taip baisu buvo. (jidiš)

²⁴ Šeimininke, šeimininke... Meilė, meilė... (it.)

daugiau ir daugiau savo bronzos dirbinių parodoms Paryžiuje, Šveicarijoje ir, žinoma, Italijoje. Lipšicui tai nelabai patiko, bet susitaikė, kad vietos visiems pakaks – ir seniems, ir jauniems. Kartą užtikau jį dirbtuvėje gyvai diskutuojantį su tokiu plonu aukštu vyru, apsirengusiu kitokiais drabužiais nei Europoje įprasta. Lipšicas sėdėjo ir dirbo kaip visados, o tas žmogėnas vaikščiojo ir kažką aiškino angliškai. Mano globėjas tik linkčiojo galvą. Svečiui nepatiko mano pasirodymas, bet Žakas buvo kitos nuomonės. Jis pamoko man priėti, jidiš kalba pristatydamas žmogėną: „*Dos iz majn galerist*“²⁵, o paskui angliškai jam tardamas: „*I present to you my assistant, a very talented sculptor from Lithuania.*“²⁶ Žmogėnas kreivai mane nužvelgė ir vangiai paspaudė ranką. Pradėjome visi kalbėti angliškai. Žakas aiškino, kad tiki šauniojo skulptoriaus, t. y. mano, ateitimi, kaip kadaise juo pačiu tikėjo senieji skulptoriai, ir kad man reikią paramos. Užvis dabar, kai senieji skulptoriai kažkaip traukiasi praeitin, o žmogus lekia į mėnulį, ir jaunesni gal kada padarys simpoziumą mėnulyje, sukūrę skulptūrų iš jo uolų. Žmogus dirbtinai nusijuokė. Jaučiau, kad jam nuspėjau į mano meistro mintis. Aš atsėdau prie Žako ir toliau dariau kas man buvo nurodyta. Jie vėl įniko šnekėti apie savo reikalus. Tas vyras rodė kažkokius popierius, o Lipšicas pasirašinėjo. Kiek supratau, tai buvo kažkokios sutartys – gal parodų, o gal siuntinių. Kartais Žakas nesutikdavo ir kratydamas galvą sakydavo: „*No, no. I can't.*“²⁷ Matyt, buvo problemų dėl pinigų ar skulptūrų pristatymo numatytu laiku. Lipšicas man dažnai liepdavo skubiai užbaigti iš bronzos išlietas skulptūrų grupes, sakydamas, kad jo galerininkas jam vis skambinėja ir skubina ir kad reikia paklusti, nes kitaip nebus pinigų. Aš žinojau, kad už didžiąsias skulptūras jis negavo nė cento. Užsakovai mokėjo tik už bronzą. Tačiau Lipšicui buvo labai svarbu pastatyti Amerikoje kuo daugiau monumentalų skulptūrų. Nors klijuoti „kleckus“ jam buvo nuobodu, bet turint tokį padėjėją kaip aš tai daryti buvo daug lengviau, juo labiau kad buvau jo

²⁵ Čia mano galerininkas. (jidiš)

²⁶ Pristatau jums savo padėjėją, labai talentingą skulptorių iš Lietuvos. (angl.)

²⁷ Ne, ne, negaliu. (angl.)

gimtojo krašto gabaliukas, su kuriuo galima ne vieną valandą maloniai *šmuesen*. Tada nuobodus darbas jau nebe toks nuobodus.

Galop jiedu baigė kalbas. Tas vyras, vis žvilgčiojantis į laikrodį ir čiulpiantis didžiulį cigarą, jau norėjo eiti lauk. Bet tada Žakas jam sako: „*I like to help young artists. You must see what my dear Adam do.*“²⁸ Žmogėnas vėl pažiūri į savo laikrodį ir sako, kad jam reikia skubėti į oro uostą. Bet Žakas taip maloniai paprašė, kad amerikonas sutiko. Matyt, labai vertino mano globėjo nuomonę. Išėjome į kiemą, kur ant pjedestalų buvo sustatyti mano bronzos dirbiniai. Kuklaus dydžio, bet visiems įdomūs. Pats Žakas nė vieno savo kūrinio nestatė kieme, nes po darbo vagys lengvai būtų perlipę per tvorą ir išnešę. Aš dėl to nebūgštavau. Priešingai. Svajojau, kad kas pavogtų ir kad aš galėčiau pasielgti taip, kaip mano bičiulis kolega Mordechajus iš Kararos. Iš jo pavogė mažiukę marmuro statulėlę, tad su jos nuotrauka jis nuėjo į vietinio laikraščio redakciją, susirado žurnalistą, o tas parašė ilgą straipsnį – „Iš prancūzų skulptoriaus pavogta didelės vertės marmuro skulptūra“. Po to įvykio Mordechajus pardavė daug savo darbų. Taigi, amerikonas skubiai apibėgo penkis šešis mano bronzos dirbinius. „*Well, well... Nice, really nice... Okay!*“²⁹ – sako jis ir priėjęs klausia, kiek skulptūrų aš nulinu per metus. Nieko nenuoduodamas apie laukinio kapitalizmo dėsnius prisiminiau Leonardą da Vinčį, kuris sakė: pirmiausia – kokybė, o ne kiekybė. O tai reiškia, kad juo ilgiau menininkas pluša prie savo kūrinio, tuo tas kūrinys darosi vertingesnis. Tačiau toks įsitikinimas buvo geras prieš pusę tūkstantmečio, o ne dabar, kai dievinami gamybos tempai. Padariau didžiulę kvailystę su pasididžiavimu tam galerininkui tardamas, kad labai mažai. Dirbtinė šypsena dingo nuo jo veido, nepatenkintas klausia: „Tai kiek, – penkis, šešis?“ „Daug mažiau“, – sakau, nesuprasdamas, ko jis nesižavi renesanso genijaus pozicija. „Tada su jumis dirbti aš negaliu!“ – mestelėjo jis man jau visai rūgščia mina ir sparčiai nužingsniavo prie mašinos, kur jo laukė

²⁸ Noriu padėti jauniems menininkams. Privalai apžiūrėti mano mielojo Adomo darbus. (angl.)

²⁹ Ką gi, ką gi... Gražūs, tikrai gražūs. Gerai! (angl.)

Galva . 1915, bronza. H. 62 cm

prakaituojantis ir žiovaujantis šoferis. Stovėjau apstulbęs, kaip perkūno trenktas. Vadinasi, jam nuspėjau į kokybę. Bet menininkas – tai juk ne darbininkas, o jo dirbtuvė – ne fabrikas! Pykau ant savęs, kad praradau progą patekti į didžiausią pasaulio meno galeriją ir kad kitos progos nebeturėsiu, nes pats sužlugdžiau savo karjerą ir ateitį. Visa tai išaiškinau Žakui. Jis mane nuramino: „Tu nieko nepraradai: tas galerininkas su menininkais elgiasi labai blogai. Rasi ką nors geriau. Aš jau daugelį metų kenčiu nuo jo sukčiavimo. *Ja powinien jak wilk szukać moje jedzenie*³⁰“. Mane labai nustebino toks jo pasakymas. Jis pasakojo, kad dažnai turi įsidedėti į lagaminą porą bronzos dirbinių ir lėkti į Ameriką, kad ten galėtų išsireikalauti pagal sutartį jam priklausančių pinigų, nes galerininkas pats jam nieko nesiuočia.

Ir iš tikrųjų Lipšicas dingdavo savaitei kitai, kai suruošdavau jam lagaminus su skulptūrėlėmis. Tuomet jis būdavo liūdnas ir nervingas. O man – gerai. Tuoj šokdavau į autobusą ir važiuodavau pas Mordechajų Msiką pakalinėti marmuro, pabėgti kiek nuo bronzos. Dar labiau traukė galimybė praleisti porą dienų paplūdimyje, pasikaitinti pietų saulėje, paplaukioti. Bet užvis labiausiai – pasimatyti su savo seniausiu Paryžiaus laikų draugu bei kitais. O tada Kararoje buvo visko. Ir liūdesio, ir linksmybių. Kararos marmuro pragare virė kova už „baltąjį auksą“. Kasdien kas nors susižalodavo iš marmurą kalnuose pjaustančių ir apačion jį gabenančių darbininkų. Tai nutrūkęs trosas nukerta ranką, tai blogai papleištuotas toninis marmuro blokas užvirsta ant neatsargaus žmogaus. Kartais suvisam užmuša, kartais sunkiai sužaloja. Pirmu atveju našlė graudžiai verkia, kitu – mėnesiai ligoninės ir gal invalidumas visam gyvenimui. Rūstūs, nesvetingi Kararos kalnai. Aukų nemažiau nei požemių kasyklose. Bet „baltojo aukso“ godulys toks didelis, kad vis vien pilna norinčiųjų pagriebti jo kuo daugiau. Aukščiausią kalno viršūnę net perpjovė pusiau. Kai labai anksti ryte su Mordechajumi eidavome į vieną Kararos priemiestį – Buonaskuolą (išvertus iš italų kalbos – „gera mokykla“), aš kas kartą su nuostaba žvelgdavau į tą dirbtinę, raudonų aušros spindulių

³⁰ Turiu kaip vilkas ieškotis maisto. (lenk.)

nušviestą kalno properšą. Būdavo šalta, ir mes paspausdavome greičiau – 1968 metais pinigų autobusui neturėjom, tad reikėdavo eiti penkis kilometrus, tik gyvulinių ryžių užvalgius, o vakare, per dieną visai nusivarius bekalant marmurą, būdavo tikrai nelengva įveikti tokį atstumą. O kartais, kai jūroje staiga kildavo audra ar užklupdavo smarkus lietus, taip sunkiai stumdavomės į priekį, kad iš nevilties pabirdavo ašaros.

Bet nebuvo jau taip viskas blogai. Per pietus ateidavo Mordechajaus sužadėtinė Albina. Ji atnešdavo šiltų ryžių ir šimtą gramų maltos mėsos, kurią, kaip sakiau, kruopščiai kuo lygiau dalydavome į tris dalis. Po vakarienės, pavalgę virtų ryžių, traukdavome pasivaikščioti į miestą. Lankėme skulptorius, kurių pažinojome nemažai. Pavyzdžiui, toks italas Rosis, kuris darė mažytes skulptūreles iš akmenukų, ištrauktų iš upės dugno. Storas, mažiukas linksmas senis, dosniai vaišindavęs mus geru vietiniu vynu. Buvo ir jaunų tarptautinio simpoziumo skulptorių iš Anglijos, Ispanijos. Labai malonūs žmonės. Jie mus kviesdavo ledų, ir aš tada skaitydavau jiems savo eilėraščius. Vienas angliukas iš Sevenouko mėgo mano rašliavas ir sprendavo, kurie eilėraščiai geri, o kurie ne. O didžiausias įvykis Kararoje būdavo marmuro darbų bienalės atidarymas. Jame dalyvaudavo visi skulptoriai, vietos inteligentija, t. y. pirmiausia Kararos dailės mokyklos profesoriai, jų asistentai, mokiniai, simpoziumo dalyviai, merijos darbuotojai ir, aišku, tokie „nepripažintieji“ kaip mudu su Mordechajumi, patekdavę į ją pataikaudami tokiai vietinei skulptūros žvaigždei Sinjoriui. Jis buvo žiuri pirmininkas. Kaprizingas senukas, vedęs jauną, bet labai mažą ir negražią japonę, kurią vietos gyventojai vadino „*scimpanzetta di Signori*“³¹. Mat ne tik lietuviai turi aštrius liežuvius. Eidavom pas jį ir verkšlendavom, kad mes jau ilgai plušame su marmuru, kad labai mėgstame jo darbus. O labiausiai tai tą milžinišką pilko marmuro paukštį, tarsi bandantį pakilti į dangų prie įvažiavimo į miestą. Pati Karara tai nebuvo labai patenkinta tuo „*uccello di Signori*“³², sakė, kad šis „*troppo pesante*“³³.

³¹ Sinjorio beždžionikė. (it.)

³² Sinjorio paukštis. (it.)

³³ Per daug sunkus. (it.)

Už Sinjorio nugaros mes abu taip pat negailestingai jį kritikavome juokaudami, kad jei tas paukštis būtų gyvas, tai niekada nepakiltų į dangų, tik šliaužiotų žeme. Keista, kad niekad nepagalvojome paprašyti Lipšico rekomendacijos dalyvauti toje bienalėje – jis gi man parašė net keturias šiaip sau, net neprašytas. Na, kad ir kaip ten buvo, bienalės atidaryme visi daug valgė ir gėrė, o aš tai labiausiai. Pagarsėjau kaip nepralenkiamas rajūnas. Kimšdavau rizikuodamas gyvybe. Dar prieš įsidarbindamas pas Žaką vienoje skulptorių šventėje surijau kilogramą mėsos ir kilogramą makaronų, dar – pyrago, be to, išplempiau litrą vyno. Ačiū Dievui, kad po to šovė į galvą mintis bėgti be perstojo penkis kilometrus nuo Marinos di Karara iki pačios Kararos. Gal dėl to ir nenumiriau. Gyvuliniais ryžiais besimaitindamas buvau sulysęs kaip sliėkas, net pageltęs. Kai kada atrodydavau taip išbadėjęs, kad pirmą kartą pakvietęs mane vakarieniauti, Žakas paklausė, ar aš nepabėgau iš koncentracijos stovyklos. Atsakaiu jam, kad kažkas panašaus ir kad ant savo dirbtuvės durų esame užsirašę: „Marmuras žmogų išlaisvina.“ Žakui nepatiko toks mūsų pokštas, bet jis pažadėjo aplankyti mūsų dirbtuvę. Vėliau taip ir padarė. Aš jam išūždavau galvą bepasakodamas, kaip prieš porą metų susibūrėme į tarptautinę skulptorių grupę, ir kad *municipio*³⁴ Ekonomikos valdyba neblogai parėmė. Mokėjo už nuomą Buonaskuoloje, davė didelį kompresorių, įrankių ir marmuro. Visa bėda tik dėl valgio ir žiurkių. „Dėl žiurkių?“ – susidomėjo Žakas. Paaiškinau, kad dirbtuvė stovi prie pat purvino upelio, kur gyvena daugybė didelių ir piktų žiurkių. Pakeliui į dirbtuvę reikėdavo pereiti iki juodumo purvino vandens upeliūkštį. Žiurkėms tai nepatikdavo, ir jos kiekvieną kartą krikčiodavo ant mūsų, perspėdamos, jog tai – jų teritorija ir kad mes – nepageidaujami įsibrovėliai. Paskui jos sekėdavo mus iš paskos. Net iki pat dirbtuvės, kur įkyriai šmaikščiojo tarp marmuro luitų. Mes prašėme savininko jas išnuodyti, bet tas tik juokėsi: „*Ratti sonno gentile, molto gentile.*“³⁵ Jis kviesdavo pas save į namus išgerti gero vyno ir pasakodavo, ką gero per gyvenimą patyręs. Mes kantriai jo klausydavome,

³⁴ Merija. (it.)

³⁵ Žiurkės labai meilios. (it.)

Stovintis. 1915, *bronza*. H. 48 cm

nes su vynu gaudavome mums, išbadėjėliams, dar geresnio dalyko – sialiamio. Mordechajui pavykdavo porą gabaliukų net įsidėti į kišenę. Kartu gyvenęs to italo sūnus bandė išmokti skulptoriaus amato, bet greitai nusivylė ir nieko gero nepadarė. Tik porą kreivų torsų. Mano nuomone, buvo kvailas kaip veršis. „Adomai, – sudraudė mano globėjas, – negalima paniekinamai žiūrėti į žmones. Esu matęs visokių su mano tėvu dirbusių statybininkų. Vieni iš karto viską suprasdavo ir gerai dirbdavo. Kitiems reikėdavo po šimtą kartų aiškinti ir vis tiek nieko neišeidavo. Visokių žmonių yra šiame pasaulyje.“ „Betgi pas Tomazį visi gerai dirba“, – sakau aš. „To nebuvo 1962 metais, kai pirmą kartą čia pasirodžiau. Pasitaikydavo darbininkų, kurie mano skulptūras net sugadindavo, kiti simuliuodavo, neidavo į darbą, bet vis tiek, net gaudami lignonpinigių, paslapčia dirbdavo kitose liejyklose ar su kitais skulptorius, kurių Pietrasantoje jau netrūko. Luidžis Tomazis metai po metų sutvarkė liejyklą. Veiklus, energingas žmogus. Daugiau tokių galėtų būti Italijoje.“ „Gal kiek per dažnai važinėja į Florenciją, – atsiliepiu aš. – Vis dėlto jo žmona – labai graži ir meili moteris.“ „Važinėja tai važinėja, bet kur tu rasi žmogų be ydos. Svarbiausia, kad įvykdo viską, ko paprašau ir kaip aš noriu, o dėl kitko – nemoralizuosiu.“ „Pasmaguriauja truputėli“, – sakau. „Tai kas? Visi mėgsta gerai pavalgyti. Ką Dievas davė, reikia imti. Privalu Jį pagerbti.“

Lipšicas buvo tikintis ir daug kūrė biblinėmis temomis. Jį įkvėpdavo didieji žmonijos mitai ir religinės legendos. Dar 1931 metais padarė pirmąjį „Prometėjo“ eskizą. Žakas labai noriai kalbėdavo apie savo kūrybą. Paklausiau, kaip jis taip staigiai perėjo nuo kubizmo prie herojų vaizdavimo. „Žinok, Adomai, tai buvo ilgas kelias. Kai atvykau į Paryžių, visi buvo persiėmę kubizmu. Įsivaizduok, buvau aštuoniolikmetis, visai nepatyręs jaunuolis. Aišku, jau Bialystoke, mokydamasis prekybos mokykloje, lipdžiau iš gipso ir baltai dažydavau mažas skulptūrėles. 1909 metų spalį, – gerai prisimenu tą šaltą rytmetį, – atsidūręs nesvetingame Paryžiuje, vos išlipęs iš traukinio, ėjau apžiūrėti Notrdamo katedros, apie kurią svajoju dar Vilniuje.“ „Negalimas daiktas! – sušukau. – Po 50 metų aš lygiai tą patį padariau! Tik kartu nešiausi dar du didelius lagaminus, pilnus gipsinių skulptūrėlių. O kelias, kaip žinai, ilgas. Pora kilometrų, ir rankas

pradėjo smarkiai skaudėti...“ „Taigi, matai, Adomai, visais laikais skulptoriai, kūrėjai panašiai elgėsi. Juos jaudina tie patys dalykai. Taigi, kelias valandas pasigėrėjęs ta nuostabia Katedra, patraukiau palei Senos upę į Paryžiaus meno mokyklą. Beje, į bažnyčias Vilniuje eidavau dažnai. Juk Vilnius – tai bažnyčių miestas. Ir skulptūra tada man būtinai turėjo būti balta. Pavyzdžiui, labiausiai man patiko šv. Petro ir Povilo bažnyčios palubių skulptūros. Visos tokios baltos ir man tokios gražios. Na, o Paryžiaus aukštojoje meno mokykloje tai reikėjo pasistengti. Plušėdavau nuo ankstauro ryto iki vėlaus vakaro. Norėjau būti geresnis už kitus, kad tik gaučiau kokį nors garbės medalį. Tik Žulijano akademijoje pagaliau gavau.“ „Žakai, Dailės akademijoje aš taip pat gavau medalį“, – pertraukdamas pasigyriau. „Matai, Adomai, net po pusės amžiaus toje mokykloje tokie pat troškimai. Troškimas greitos šlovės, greito pasisekimo. Ir šita aplinka man nelabai patiko. Tuo pačiu metu lankiau Filipo Kolarosio meno akademiją, kur mokiausi piešimo ir kur sutikau daugybę įdomių menininkų. Bet buvo labai sunku nuo mašinų projektavimo ūmai pereiti prie skulptūros. Gerai, kad tuo metu kubizmas klestėjo. Tos įmantrios kampuotos formos man priminė mašinas, ir aš piešiau eskizus kaip mechaninius dalykus. Tačiau meno mokyklose tokių fantazijų nebuvo leidžiama. Reikėjo daryti taip, kaip profesoriai reikalavo. O reikalavo kuo daugiau klasikinio meno. Na, aš ir paklusau. Ir sukūriau neblogų darbų. Kartą gavau net premiją. Po poros metų mane net profesoriai gyrė.“ „Žakai, – pertraukiau jį, – profesorius Rapolas Jakimavičius mane laikė geriausiu mokyklos skulptoriumi.“ „Na matai, Adomai, mes tiesiog gimę skulptoriais. Taigi 1912 metais sukūriau neblogą moters galvą, kurią visi gyrė – ir profesoriai, ir draugai. Slapta dariau visokius bandymus. 1913 metais sukūriau „Mergaitę su stirnomis“. Visiškai klasikinės kompozicijos. Visi gėrėjosi, kaip tvirtai mergina savo stipriomis blauzdomis įsirėmusi į žemę.“ „Aš taip pat sukūriau net porą galingų merginų: vieną – ant krūtinės sukryžiuotomis rankomis, kitą – nupjautomis kojomis, trečią – visai be rankų, bet storu užpakaliu.“ Parodžiau jų fotografijas savo storiame albume. Įdėmiai jas apžiūrėjęs, Lipšicas sukritikavo: „Per daug prisiziūrėjai Majolio. Man jos nelabai patinka. Vis ta pati stora merga be jokių

modernistinės pakraipos ieškojimų.“ Toks sprendimas mane truputį nu-
liūdino, o labiausiai – palyginimas su Aristidu Majoliu. Tą skulptūrą
mano kurso draugai ir net vienas kolekcininkas norėjo pirkti, bet aš užsi-
prašiau astronominės kainos. Tyčia, nes nenorėjau išsiskirti, nors ir gyve-
nau pusbadžiu. Norėjau kaip nors pasiteisinti Lipšicui, tad pasakiau, kad
per daug vaikščiojau ta Senos puse, kur pilna Majolio darbų: viena storu-
lė atsigulusi, kita – energingai žingsniuojanti į priekį. „Reikėjo eiti į Liuk-
semburgo sodą – ten klasikinės, neutralios skulptūros, arba į Luvrą, kur
pilna archainių graikų skulptūrų.“ „Man irgi nepaprastai patinka graikų
menas“, – pritariau. Abu atsipūtėm, nusišluostėm prakaitą, nes net šešėly-
je temperatūra siekė 47 laipsnius ir norėjosi gulėti iki ausų pasinėrus šal-
to vandens vonioje. „O kaip, Žakai, tu nuo labai realistinės raiškos perėjai
prie kubizmo?“ – „Na, buvo taip: šitą skulptūrą 1913 metais man pavyko
parodyti „Salon d’Automne“. Čia ją smarkiai sukritikavo mano kolegos –
Oleksandras Archypenka, Cadkinas, Brinkušis, bet labiausiai – Grisas.
Visi jie jau turėjo savo stilių. Buvo nepajudinami kubistai. Man taip pat
reikėjo nerti į tuos vandenis...“

Staiga durys atsidaro ir įeina aukšta, labai graži, į Sofiją Loren panaši
juodaplaukė moteris, plačius klubus apsitempusi mėlynais džinsais, bal-
tais prasagstytais marškinukais. Ji puola prie Lipšico, palinkusi jį išbu-
čiuoja, sveikindamasi švelniu melodingu balsu: „*Oh, Jack, how do you
do?*“³⁶ Šis, nustebeš, maloniai jai šypsosi. Ji tuo pasinaudoja ir klausia, ar
negalėtų jam parodyti savo dirbinių, nes buvusi Etruskijos regione, Vol-
terroje, kur jai kilęs įkvėpimas sukurti kažką panašaus į ten matytą meną.
Žako šypsena priblėsta, bet jis sutinka. Moteris atsineša nedidelę dėžę ir
ištraukia iš jos rausvo portugališko marmuro skulptūrėlę. Sako ieškanti
gero poliruotojo, nes ją dar reikėtų šiek tiek pašlifuoti. Žakas, vėl plačiai
šypsodamas, su rankoje laikomu įrankiu rodo į mane ir sako, kad aš esąs
labai geras darbininkas. Ji tik dabar pamato mane ir net atšoka atgal, lyg
būčiau koks šalimais snaudęs liūtas. Bet greitai atitoko. Iškėlusį aukštai
galvą, persmeigė mane savo didelėm juodom akim, kuriose jau švytėjo

³⁶ Kaip tau einasi, Žakai? (angl.)

Stovintis. 1916, bronza. H. 108 cm

kažin kokia aistros liepsnelė. Tuo laiku aš neblogai atrodžiau, tad supratau, kad iš karto kritau jai į akį. „*Oh! Very well, let's go!*“³⁷ Žakas prieštarauja, sako, kad išleis mane tik po darbo. Mat vėl reikėjo skubiai tvarkyti vieną mano maestro vaškinę skulptūrėlę, kad būtų galima išlieti prieš jam išlekiant į Ameriką.

Laukdamas pavakarės aš spirgėjau, vis žvilgčiojau į laikrodį. Žakas tai pastebėjo: „Nekantrauji? Tai visai suprantama. Tu jaunas, gražus ir pilnas karšto kraujo. Matau tai iš tavo skulptūrų – jos vis erotiškėja, bet kaip skulptūros vis tiek labai geros. Tu tikriausiai jau seniai nesimylėjai?“ Jis nutaisė tokią šelmišką miną, kad nutariau nuo jo nieko neslėpti: „Gryna tiesa. Italiukės neturtingam menininkui neprieinamos, o Kararoje dar blogiau – kažkoks atsilikusių tradicijų kaimas.“ „Na, bėk, bėk, Adomai, – paragino jis. – Linkiu tau sėkmės.“ Du kartus man nereikėjo sakyti. Juo labiau kad į dirbtuvę užėjo kita jauna, bet labai stora amerikietė su keliais fotoaparatais ant kaklo. Žakas labai apsidžiaugė jos pasirodymu, ir ši tuoj įniko jį fotografuoti iš visų pusių.

Gražuolę radau Tomazio biure, kur tarėsi dėl jos kūrinio liejimo iš bronzos. Ji tuoj pašoko ir prisistatė: „*My name is Katsey.*“³⁸ Keistas vardas, pamaniau. Vėliau sužinojau, kad tai Kotrynos trumpinys. Ji rijo mane akimis, aš ją – taip pat. Lyg koks magnetas mus traukė vieną prie kito. Norėjosi tuoj pat pulti bučiuotis ir glamonėtis. Bet Luidžis perspėjimai sukosėjo, suprask: tik ne čia! Ji paliko savo popierius, – matyt, kokius nors skaičiavimus, – ant stalo, ir mes suskubome ištrūkti iš liejyklos. Vos užtrenkę geležines duris iš gatvės pusės, puolėm vienas ant kito, lyg mus būtų kas stūmęs. Mūsų liežuviai susipynė. Sugriebiau ją per grakštų liemenį, ji net sudejavo. Jos iškili krūtinė įsirėžė į manąją. Net sudrebėjo, giliai kvėpuodama. Supratau, kad ji, kaip ir aš, labai nori meilės... Staiga pajutau kažką prie mūsų besiantinant. Darbininkas, ejęs ieškoti vyno darbo dienos pabaigai, – buvo penktadienio popietė, – nešėsi didelį apvalų Lipšico mėgstamo „Chianti“ butelį. Jau prieš dingdamas duryse jis mirktelėjo

³⁷ O, labai gerai, važiuojam! (angl.)

³⁸ Mano vardas Ketsė. (angl.)

mums ir nuėjo švilpaudamas ir kartodamas: „*Amore, amore...*“ Tada Ketsė, sustabdyta aistros sūkuryje, sako: „*I want a little bit wine.*“³⁹ Nubėgome į pirmą pasitaikiusią kavinę ir ten, atsisėdę vienas prieš kitą, susikabinę rankomis, gurkšnojome gardų, šildantį itališką vyną ir rijome vienas kitą akimis. Tylėdami, bet vaizduodamiesi, kokia nuostabi meilė mūsų laukia. Ir visas pasaulis pasidarė gražus, netgi tas didelis iškaršęs šuo, kuris sunkiai alsuodamas snaudė prisiglaudęs prie baro. Iš visų pusių jautėme pavydžius kavinės lankytojų žvilgsnius. Tai dar labiau kaitino ūmai gimusią aistrą ir nenumaldomą troškimą kuo greičiau susilieti į vieną degantį iš meilės kūną.

Kiek išgėrę, einame lauk. Jos liuksusinėje mašinoje aš ją švelniai glamonėju. Ji mane irgi. Pradedame nusirenginėti, bet už užpakalinio lango pasigirsta vaikų juokas. Siūlau eiti į jos kambarį. Ji protestuoja, sako, kad jos buvęs vyras buvo labai susidraugavęs su „Albergo“ savininkais ir kad jai būtų labai nepatogu vestis kitus vyrus į tą viešbutį. Bandau ją įtikinti, kad neverta dėl to būgštauti, kad jie domisi tik tuo, kas kiek moka, kad gal ir jos vyrą jau užmiršo. Bet ji nenori, ir nieko nepadarysi. Klausia, ar negalėtume pas mane. Aš čia pat sugalvoju istoriją, kad keičiu viešbutį ir kad visa mano manta supakuota, tad laikinai nakvoti važinėju į Kararą, nes naujo buto dar nesu susiradęs. O iš tikrųjų tai mano kambariūkštis Pietrasantoje buvo visai mažiukas, pilnas blakių, su sulūžusia lova. Net ne kambariūkštis, o trečdalis pertvaromis padalinto kambario ploto. Iš už kartotinės sienos smelkėsi blogas, nesiprausiusio žmogaus kvapas – ten nakvodavo toks kalnietis beraštis jaunuolis, dirbęs meistro padėjėju vienoje iš *laboratorio*⁴⁰, kurių buvo pilna Pietrasantoje ir iš kurių visur sklido įkyrus kompresorių čirškimas. Kai sužinojau, kad Žakas turi kaip vilkas išsigrauzti iš savo galerininko (meno pirklio) pinigų, kad pragyventų su antrąja žmona Julia Halberstad, tokia ne itin talentinga skulptore berlyniete, aš tyliai išsikėliau į vargingiausią Pietrasantos viešbutį, nenorėdamas sudaryti Žakai papildomų išlaidų. Juk jis toks geras ir dosnus

³⁹ Noriu vyno. (angl.)

⁴⁰ Dirbtuvė. (it.)

žmogus. Toks žmoniškas ir labai teisingas. Taigi, nebuvo kur vestis savo įkaitusios meilės, kuri jau ėmė nekantrauti ir irzti. Todėl nusprendžiau vaidinti romantišką kavalierių. Aiškinau jai, kad gerai, jog taip viskas išeina. Mūsų meilė bus dar stipresnė, brandesnė, kad turėtume vengti gyvuliškumo. Pasiūliau važiuoti prie jūros ir susirasti ramią vietelę pušynėlyje ant upelio kranto (ten vesdavausi ir kitas merginas).

Vieta jai labai patiko. Ir iš tikrųjų vakarui artėjant mes jautėmės vis geriau ir geriau, lyg visą gyvenimą būtume buvę kartu, kaip seni pažįstami. Aistra, aišku, neslūgo, ir mes vis karščiau ir karščiau bučiavomės. Kitoj upelio pusėj sėdėjo keletas žvejų, kurie vis žvilgčiojo į mus, laukdami pikantiškų vaizdų. Buvo ir dvi senutės, kurios netoli žvejų skalbė drabužius ir garsiai komentavo mūsų veiksmus. Taigi visai susilieti dar nebuvo galimybės. Mano naujoji meilė, su šelmiška šypsena nuo aistros dar labiau pagražėjusiame veide, man šnibžda į ausį: „Padarysime tai jūroje.“ Net atsikvėpiau: nuostabi perspektyva! Išsitiesiau kaip katinas, apsvirtęs ant nugaros. Ji padarė tą patį. Spausdami kits kitam delnus skaitėme pirmąsias žvaigždes, pasirodžiusias tamsiai mėlyname danguje. Buvo taip gera, tarsi laukiant nepaprastai svarbaus įvykio. Bučiavomės. Bet Ketsė buvo nekantri, to neužteko. Ji užsikniaubė ant manęs ir labai švelniu balsu itališkai sušnibždėjo: „*Al mare, al mare...*“⁴¹ Man nereikėjo du kartus sakyti. Pašokome ir švelniai susiglaudę, be perstojo bučiuodamiesi nuskubėjome prie automobilio. Nusirengėme beveik nuogai ir nubėgome į paplūdimį. Tenai, smėlyje, visokiomis pozomis gulėjo jau daug porelių. Apsikabinę kritome į šiltą jūros vandenį. Pagaliau paskendome vienas kitame. Viduržemio jūra virto medaus jūra – iki greit patekėjusios aušros...

Ryte buvome pavargę, bet laimingi. Nuėjome į „Albergo“ restoraną ir godžiai sušveitėme dvigubus pusryčius. Restorano šeimininkai prisėdo prie mūsų stalo, šelmiškos šypsenos pasirodė jų tukliuose veiduose. Siurbčiodami kavą jie taip apibėrė mus klausimais, kad vargšė Ketsė net paraudė dėl nejučia apėmusios drovos. „Jie viską suprato“, – mirktelėjau jai.

⁴¹ Į jūrą, į jūrą... (it.)

Besiilsinti moteris. 1933–1934, bronzā. H. 68 cm

Paskui susiglaudę nužingsniavome į liejyklą. Žakas jau buvo čia ir energingai klijavo vaškinius „kleckus“ ant kvadratinio metro ploto skulptūros detalės plokštumos. Storulę irgi radome čia, ji šukavosi ilgus šviesius plaukus. Žakas buvo patenkintas kaip glostomas katinas. Nužvelgė mus šelmiškai šypsodamas ir sako: „*Che bella la gioventù.*“⁴² Po aštuonerių metų Italijoje mūsų „*paesano lituano*“⁴³, kaip jis mėgo save vadinti, jau neblogai kalbėjo to krašto kalba. Jis džiaugėsi, kad mes laimingi, nes ir pats buvo laimingas. Ketsė paprašė jo leidimo nusivesti mane į savo dirbtuvę Pietrasantoje. Lipšicas kaipmat sutiko, bet priminė, kad turėsiu atidirbti viršvalandžius už sugaištas valandas. Pažadėjau, kad viską atliksiu, ir mes išvažiuavome į Ketsės dirbtuvę prie geležinkelio.

Dirbtuvė buvo įrengta viename iš tuščių sandėlių, kuriuos jų savininkai nuomojo visiems, kas pajėgė susimokėti. Ketsės sandėlis buvo didžiausias ir atskirai nuo kitų. Ji padavė man raktą ir paprašė atidaryti dideles dvigubas garažo duris. Kai nustebau, kodėl nori įvartyti automobilį vidun, užuot palikusi lauke, paaiškino, kad sandėlio savininkas trainiojasi netoliese ir, pamatęs jos mašiną, neprašytas eina į dirbtuvę ir pasakoja savo gyvenimą – apie žmoną, vaikus, net šunį. Palaukę truputį lauke, kol motoro dūmai išsisklaidys, suėjome į vidų. Man labai patiko erdvi dirbtuvės patalpa aukštomis lubomis, su iškirstais langais. Ant sienų – daugybė fotografijų. Daugiausia jose pati Ketsė su Lipšicu Niujorke, Pietrasantoje, prie Hudzono, Long Ailande ir kitur. Visur ji glaudėsi prie meistro, abu plačiai šypsojosi. „Tai judu geri draugai su Žaku?“ – klausiu. „O taip, mes seni draugai. Kai 1952 metais Niujorke 23-ojoje gatvėje sudegė jo dirbtuvė, jis labai liūdėjo, ir aš kartu su kitais jo draugais kėliau jam nuotaiką, o po trejų metų Modernaus meno muziejus jam netgi paskyrė dirbtuvę.“ Ant ilgo tvirto stalo palei langą gulėjo penkios šešios įvairių medžiagų skulptūrėlės. Ketsė išdidžiai aiškino jų etruskišką prasmę, nes porą mėnesių buvo praleidusi Volterroje, etruskų sostinėje. Aš jai sakau, kad esu ėjęs kalbėtis su Marinu Mariniu, „moderniuoju etrusku“, į marmuro fabriką

⁴² Kokia graži ta jaunystė. (it.)

⁴³ Lietuvių valstietis. (it.)

Kverčetoje. Pasigiriu, kad Marinis, atidžiai peržiūrėjęs mano darbų fotografijas, pagyrė už „šiltą Rytų dvasią“. Ketsė: „Aš taip pat sutikau Volteroje Mariną Marinį – ten jo gimtinė, ir jis pagyrė mane, kad ieškau įkvėpimo jo prosenelių mene.“ Etruskai mums padeda rasti bendrą kalbą. „Atėjau padėti tau padirbėti“, – sakau. Ji: „Ak, taip, reikia paskubėti, kad liktų užtektinai laiko „for love“⁴⁴. Ketsė parodo, kur ką reikia nuzulinti su tokia maža elektrine mašinėle, dar smulkesne nei ta, kuria lygindavau Žako bronzos dirbinius. Aš lyginu ir lyginu prakaituodamas, o ji sėdi priešais mane ant plataus stalo prie lango ir brėžia spalvotu pieštuku, kur griaužti gražų rožinį Portugalijos marmurą. Kartkartėmis mane pabučiuoja persisverdama per savo skulptūras. Jaučiu, kad geidžia dar kartą pasimylėti ir kad tas skulptūrinis darbas tam trukdo ir kelia jai nuobodulį. „Ak, tos amerikietės, – galvoju, – joms tik pasismaginimai galvoj!“ Bet atsakau į bučinius kuo karščiau ir kiek leidžia darbas. Staiga ji nusitraukia baltus permatomus marškinukus, jos gražios smailios krūtys šoka į priekį, ir mano kraujas ima kaisti. Tada nusimeta džinsus, skųsdamasi: „Čia taip karšta.“ Nustumia skulptūras į šonus, atsigula jų vietoje ir sako man: „Nagi, mažasis paryžietis, parodyk ką moki, supažindink su *french love*⁴⁵“. Iš tiesų ji buvo visa galva aukštesnė už mane ir liejyklos darbininkei ją vadino „lunga americana“⁴⁶. Kai vėliau išliejau jos torsą, Žakas tuoj pat atpažino: „Tai štai tavoji mūza! Gerai perpratai Ketsės klubų jėgą... Bravo!“ Man buvo kiek nesmagu, kad jis iš karto pažino modelį, bet meistro komplimentas mane giliai sujaudino, tad vėliau padariau dar ir sėdinčios bei nėsčios skulptūras. Žakui jos taip pat patiko. Sakė, kad aš pasielgęs lygiai taip, kaip ir jis, atvykęs į Paryžių – nuo klasikinio realizmo perėjau prie moderniojo realizmo, t. y. prie saviraiškos. Taigi, Ketsė nuogutėlė ant stalo, kaip ta renesanso tapytojo Veneciano nuoga Venera, tik ne mieganti, o labai gyvybinga. „Dabar, Adomai, aš esu gyvoji skulptūra, todėl dailink mane kaip išgali.“ Aš apglėbiu jos gražų švelniaodį

⁴⁴ Meilei. (angl.)

⁴⁵ Prancūziška meilė. (angl.)

⁴⁶ Ilgšė amerikietė. (it.)

kūną ir pats sau nusistebėjau, kad moteris gali būti tokia graži. Pasakiau tai pusbalsiu, lyg sapne, lyg pakilęs nuo žemės, ir tada išgirdau angelišką atsaką, kaip galįs vyras būti toks švelnus...

Daug laiko praėjo, kol stoties garvežio švilpukas mus gražino į realybę. Iš devinto dangaus nukritome ant žemės. Aš šokau nuo stalo ir suskatau greitai rengtis. Mano meilė išsitiesė gašliai palei stalo kraštą, pasirėmusi galvą ranka, o kitą uždėjusi ant smarkiai išsišovusių klubų. Buvo panaši į gulinčias Babilono gražuoles. „*Why hurry?*“⁴⁷ – sako ji man švelniu vilioklės balsu. Aiškinu turįs grįžti į liejyklą, kad Žakas nurodytų, ką man dirbti per viršvalandžius. O jeigu jau bus išėjęs, tai rytoj gali būti piktas, kad dirbau kitur. Po darbo, sakau, kviečiu tave vakarienės į „Albergą“. Ketsė truputį susiraukė, bet kvietimas jai patiko. Suprato, kad negalima kenkti gerajam Žakui. Ji nusirito nuo stalo ir – viens du – apsi-rėngė. Mudu greitai atsidūrėme liejykloje. Žako dviratis dar tebebuvo atremtas į jo skulptūrą. Žakas ruošėsi važiuoti, apsikarstęs maišeliais. Pradžioj atrodė nepatenkintas, bet Ketsė, suėmusi už rankų, atsiprašinėjo ir aiškino, kad buvę daug sudėtingo darbo. Jis plačiai nusišypsojo ir sako: „Dar sudėtingiau, kai meilė staiga įsiterpia. Bet gerai, jeigu ji įkvepia.“ Žakas nurodė, ką reikia daryti, ir išvažiavo. Jam buvo malonu prisiminti savo jaunystės meilės laikus. Aš šokau prie darbo, o Ketsė man padėjo. Kaip naginga skulptorė ji buvo labai naudinga.

Pabaigę darbus, nuskubėjome į „Albergą“. Sausakimšą užsieniečių turistų ir menininkų. Ketsė ėjo nuo vieno stalo prie kito, su vienais sveikinosi, su kitais bučiavosi. Nustebęs pamaniau: „Ji jau seniai čia, Pietrasantoje, gal net seniau nei mano maestro, ir galbūt su manimi ilgai nebus. Bet nesvarbu – būsiu kazonova, kol išeis, kol turėsiu pinigų. Brangu šiame restorane – kapeikomis nesusimokėsi.“ Ji paprašė staliuko nuošaliau – terasoje, po palmėmis. Supratau, kad bus žaidimų po stalu. Ir tikrai: vos atsėdom, ji tuoj užmetė savo pėdą man ant „džino“. Jos didelės juodos akys vėl liepsnojo aistros ugnimi. Supratau, kad meilės laukimas jai teikia didžiulį malonumą, tad žaidžiu su jos kojų pirštais. Ji juokėsi ir

⁴⁷ Ko taip skubi? (angl.)

sukinėjosi ant kėdės. Laiminga, pagaliau sulaukusi vakaro. Po neapsakomo dienos karščio vėsus jūrinis vėjelis buvo labai malonus, kvėpėjo gėlėmis ir apelsiniais. Tamsiai mėlynam danguj pakilo mėnulio pjautuvas. Seniai jau nebuvo toks laimingas: ir garsusis tautietis mane globoja, patenkintas mano darbu, ir tokia gražuolė iš Naujojo pasaulio gal truputį mane myli. Kad tikrai mane myli, sužinojau vėliau, kai verkdamas bėgo šalia mano vagono, kai aš būtinai turėjau važiuoti į Paryžių. Taip tada norėjosi šokti iš važiuojančio traukinio ir bučiniiais nušluostyti gražias jos akis ir niekadus nebesiskirti. O šį vakarą viskas klojosi puikiai, tik savininkas vis priedavo be priežasties ir prisėdavo paplepėti. „*Fidanzato?* – akimis rodydamas į mane klausia mano meilės. – *Che bello ragazzo!*“⁴⁸ Ketsė nieko neatsako. Tik nuleidžia galvą, spaudžia mano rankas, priglaudžia jas sau prie smakro ir dar smarkiau krapšto pėda mano „džiną“. Valgėme nejausdami maisto skonio. Daugiau rijome akimis vienas kitą. Kiekvienas pasipasakojom apie savo vaikystės, mokyklos metus. Buvo taip gera... Tik mokant sąskaitą pasirodė keletas tamsių debesėlių. Ketsė nenori, kad aš mokėčiau, ir gana. Sako: „*I have lots of money!*“⁴⁹ Mane tai truputėlį įžeidė, lyg būčiau koks *pappagallo*⁵⁰. Bet Ketsė apmokėjo sąskaitą eidama į tualetą, kad man nereikėtų kęsti paniekinamų savininkų žvilgsnių.

Kai išėjome iš restorano, ji tuoj šoko ant manęs, lyg būtų norėjęs mylėtis čia pat gatvėje. „*Al mare, al mare*“, – šnabždėjo ji. Įsivaizduoju naktį vandenyje. Nei patogumų, nei... Be to, „*al mare*“ čionai reiškia „važiuoti ieškoti prostitutės ant jūros kranto“. Jau daugiau nei šimtas metų, kai jos ten būriuojasi. Išaiškinu visa tai savo meilei ir įtinkinu ją keisti mylavimosi vietą, tai yra važiuoti į Kararą pas mano gerąjį draugą Mordechajų Msišką. Jis Kararos priemiestyje Torane nuomojosi didelį namą, mat jo turtinigi tėvai pagaliau susitaikė su tuo, kad sūnus bus skulptorius, o ne architektas. Prieš pasirinkdamas skulptoriaus profesiją, Mordechajus Paryžiaus meno mokykloje studijavo architektūrą. Ten su juo aš ir susipažinau.

⁴⁸ Sužadėtinis? Koks gražus jaunuolis. (it.)

⁴⁹ Turiu krūvas pinigų. (it.)

⁵⁰ Papūga, t. y. moters apmokamas meilužis, vyras prostitutė. (it.)

Aš irgi tuo pat metu studijavau architektūrą ir skulptūrą. Mordechajus buvo labai dosnus ir teisingas. Dalinosi paskutiniu duonos kąšniu ir padėdavo apsiginti nuo visokių negandų, išspręsti sveikatos, pinigų ar būsto klausimus. Taigi dabar mes važiuome pas jį. Ketsė dainavo sirenos balsu, o aš glamonėjau jos apvalius kelius ir švelnias šlaunis. Karara netoli nuo Pietrasantos. Per priekalnius – vos penkiolika kilometrų.

Štai ir Toranas. Marmuro darbininkų kaimelis šalia sraunaus kalnų upelio. Vidurnaktį visi gyventojai jau miega. Privažiuojam Mordechajaus namą. Šviesos dega visuose languose. Pasibeldžiu. Apsidžiaugia, mane pamatęs. Ketsė pasilikusi tamsoje ant laiptų. Kai pasirodo, Mordechajus susiraukia. Jis visados buvo pavydus moterų klausimu. Aš, tai pamatęs, pradedu meluoti. Sakau, kad važiuojame iš Genujos, kad Kararos viešbučiuose nėra vietų, kad esame labai pavargę. Jis palenkia galvą, žiūri į batus ir niurzga: „Dabar jau labai vėlu, reikėjo perspėti, mes miegame.“ „Juk neturi telefono. Negalėjome perspėti.“ – „Reikėjo skambinti į meriją, ji man perduoda.“ – „Nežinojau.“ Jis vis neišsileidžia, ir mane pradeda imti pyktis. Pirmąkart suprantu, ką reiškia posakis „šildyti ausis“. Jam visai nepatiko, kad man pasisekė su tokia gražia moterimi. Gerai, kad pasirodo pažamuota Albina. Ji mane pabučiuoja, draugišku šypsniu pasveikina mano meilę ir ima priekaištauti Mordechajui: „Tai kodėl nekvieta žmonių į vidų? Prašom užeiti, turime daug laisvų kambarių ir, jeigu nevalgėt, yra likę šio to nuo vakarienės.“ Atsidusau su palengvėjimu, nes bijojau, kad teks gėdingai nešdintis iš Torano. Albina – labai gera, rami mergina ir gera menininkė. Niekada neturėjusi reikalų su skulptūra, dirbo beveik taip pat gerai, kaip mes abu prieš porą metų. Visi trys kaip tarptautinė skulptorių grupė eidavome į Kararos meriją pas Centurioną – Ekonominės valdybos direktorių, tikrą Asterikso komiksų centuriono kopiją. Bet šiaip gerą žmogų – jis išrūpino mums daug įrankių, marmuro ir šiek tiek pinigų, kuriais sumokėdavo didokos mūsų dirbtuvės Buonaskuoloje nuomą. Viskas ėjosi neblogai, tik išsimaitinti buvo sunku. Sulysom ir greitai pavargdavom, dėl to sulėtėdavo darbas. Kartais vos laikydavausi ant kojų. Dirbtuvė stovėjo vynuogyne, bet buvome prisiekę neliesti nei vienos uogos, nes kitaip būtume kaip ožkos viską nugrauzę. Taigi, Albina nuvedė

mus į antrą aukštą. Mūsų kambarys buvo erdvus, su dviem plačiais langais, pro kuriuos girdėjosi upelio šniokštimas. Vėsus oras leidosi nuo ledinių kalnų viršūnių. Mes apsikabinę stebėjome tamsiai mėlyną dangų ir glamonėjome vienas kitą. „Žiūrėk, koks didelis pasaulis“, – sako Ketsė tyliu švelniu balsu. „Kokia baisi visatos tyla, klausykis jos ir užmik amžinai“, – atsiliepiu aš grėsmingai. „Niūroka tavo poezija, – nustemba ji. – Tu juk toks linksmas ekstravertas.“ „Poezijoje juo liūdniau, tuo geriau. Žakui šita eilutė patiko.“ – „Jam gi beveik aštuoniasdešimt metų. Amžinasis miegas jam jau tikrai arti.“ – „Tas tiesa, o mes gi jauni ir įsimylėję. Reikia kabintis, kol pajėgi, ilgais dantimis į gyvenimą.“ Pasakęs tai, puolau bučiuoti Ketsę, ir mes susikabinę nukrintam visai nakčiai ant marmurinių grindų...

Tai buvo viena gražiausių ir aistringiausių mūsų naktų. Mes kėlėme šioji tokį triukšmą, ir Mordechajus pykdamas vis trankė durimis tai viršų, tai apačioj. Bet vėlyvą rytmetį vis tiek buvo malonus. Tikriausiai Albina jį įtikino, kad reikia suprasti Adomą, kuris jau seniai neturėjo moters. Juo labiau kad atsidėkodama už nakvynę Ketsė pakvietė mus visus pietų į geriausią Kararos restoraną. Mokant sąskaitą Mordechajus bandė derėtis su kelneriu, skųsdamasis, kad mes – neturtingi studentai, kad reiktų gerokai sumažinti sąskaitą. Bet Ketsė, smagiai nusijuokusi, išdidžiai paskelbė turinti „lots of money“ ir apmokėjo sąskaitą. O aš staiga prisiminiau, kad reikia skubėti pas Žaką – laukė daug darbo, nes meistras po savaitės vėl turėjo skristi į JAV.

Žakas iš tikrųjų nebuvo patenkintas, kad dingau, bet Ketsė vėl pasiūlydė visą savo žavėjimo arsenalą: išvaizdą – apsivilko plačia permatoma balta suknia, kvapą – pasikvėpino labai subtiliais kvepalais, kuo švelniausią balsą ir judesius – pasisukinėjusi aplink jį su aukštakulniais, atsisėdo ant kelių ir, apsivijusi rankomis kaklą, išbučiavo skruostus. Senelis nepajėgė atsispirti tokiai neatremiamai jaunystei. Jo pranašo veidas vėl nušvito geraširdiška šypsena. „Adomai, – sako Žakas man, – kiekvieną malonumą keičia nemalonumas. Tau teks sunkiai dirbti iki vėlaus vakaro. Man reikia pripildyti savo lagaminus ateinančiai savaitei „Marlborough“ galerijai. Direktorius manęs laukia Amerikoje.“ „Mielas tautiet, – atsiliepiu, – man didelis malonumas dirbti tavo labui. Ir didelė garbė *šmuesen*

su tavim. Juk man visas tas Monparnasas tik iš knygų pažįstamas.“ – „Gerai, gerai, stok prie darbo ir klausk ko nori. Apie menininkų gyvenimą „Ruche“⁵¹ galiu daug papasakoti. Nuostabi vieta buvo. Galbūt tik kartą meno istorijoje atsitiko toks dalykas. Tame apvaliame statinyje, kuris, kaip pats turbūt matei, tikrai priminė avilį, apačioj ir viršuj buvo daug dirbtuvių. Ten buvo gera ir linksma gyventi ir kurti. Na, kaip koks *kolchozas* tavo sovietų Lietuvoj. Tik ten žemdirbių, o čia – menininkų, ir dar kokių! Pikasas, Grisas, Amedėjus Modiljanis, Markas Šagalas, Brinkušis, Cadkinas, Archypenka, kurie greit išgarsėjo. Jeigu nenumirė kaip Modiljanis...“ „Ak, Modiljanis!“ – nutraukiau jį ir atsiprašiau dėl to. – Be galo žaviuosi jo tapyba ir daug apie jį skaičiau. Ar gali man apie jį daugiau papasakot, juk kartu gyvenote?“ „Ne, tik šalimais gyvenome, bet ir labai susidraugavome. Jis nutapė bendrą mano ir mano žmonos portretą. Nors ir labai gražus ir karštai žmonos mylimas, Modiljanis buvo tikrai nelaimingas. Pirmoji nelaimė – jo tėvas, pasiturintis italų bankininkas, kuris atstūmė jį kaip sūnų dėl jo noro būti dailininku. Nei vienos liros jam neatsiuntė. Antroji – Modiljanis turėjo apleisti skulptūrą, nes daug gerdamas ir rūkydamas stiprius rūkalus, be to, neprivalgęs, nebepajėgė kalti akmens ir marmuro. O tu gi žinai, kokių gražių galvų jis yra iškalęs. Jis atvyko į Paryžių trejais metais anksčiau už mane ir jau pažinojo pačius talentingiausius menininkus iš viso pasaulio. Bet gyveno labai bohemiškai, be galo netvarkingai. Blogai maitinosi ir mažai miegojo, o 1900 metais jau antrą kartą apsirgo džiova. Tai jį labai susilpnino visam gyvenimui. Tačiau jis aistringai mėgo ir tapybą. Dirbo daug ir greitai. Mes dažnai su juo kalbėdavom apie renesanso meistrus, tokius kaip Antonijus Pizanelas ar Sandras Botičelis, bet daugiausia apie Polį Sezaną, jo mylimiausią tapytoją. Sakydavo, kad anas buvo kupinas įkvėpimo ir neišsenkančios kūrybinės galios.“ „Aš taip pat labai mėgstu Pizanelą ir Botičelį, – įsiterpiu, – bet labiausiai – Simonę Martinį...“ „Ak, apie Simonę Martinį Modis taip pat kalbėdavo.“ „O Sezanas tai tikras genijus! – nesusilaikau. – Jis dirbo taip laisvai, taip energingai, kad tokio tapytojo tikriausiai jau niekad os

⁵¹ Išvertus iš pranc. k. – „avilys“.

Studija „Prometėjui“ . 1936, maišyta technika. 23,5 x 32,8 cm

nebebus. Gal tik Pikasas jam galėtų prilygti.“ „Teisingai mąstai, Adomai, – Pikasui energijos netrūko. Aš jį pažinojau „Avilyje“. Bet kai jis persikėlė dirbti kitur ir slėpdamasis ėmė kurti iš popieriaus ir kartono – klijuoti tokius keistus lyg paveikslus, lyg reljefus, aš jo nebesupratau, nors, tarkim, futuristas Umberto Bočonis man labai patiko. Na, bet grįžkime prie vargšelio Amadėjo. Nors jis nemėgo visur kur lįsti ir netroško kuo greičiau išgarsėti, vis tiek dar metai prieš man atvykstant į Paryžių pasirodė jis „Salon des Independants“. Po metų aš irgi atsidūriau Paryžiuje ir susidraugavau su Brinkušiu, kuris pėsčias atėjo iš Rumunijos. Modiljanį įkvėpdavo rumuno linijų ritmas. Tais laikais menininkai nesiekė būti šimtu procentų originalūs ir nesivaržydami perimdavo šį tą vienas iš kito. Svarbu buvo sukurti ką nors gražaus, tad Modiljanis sukūrė „Moters galvą“ ir „Kariatidę“, kur aiškiai matyti jo draugo Brinkušio įtaka. Afrikos skulptūros taip pat labai veikė, visi nuo jų nusižiūrinėjo, aš – ne išimtis. 1926 metais sudariau sau nedidelę kolekciją „Ploumanach“ ir visai nesivaržiau mėgdžioti negrų skulptūrų formų.“ „Tai labai įspūdinga skulptūra, – sakau aš. – Mačiau ją Bazelio „Art“ parodoje, ir mano galerininkas Šindleris iš Berno buvo tiesiog pritrenktas, kai jam parodžiau, ir prašė, kad suorganizuočiau susitikimą su tavim. Jis norėtų, kad sukurtum litografiją.“ „Ačiū, Adomai, kad tu vis nepamiršti ir manęs. Sutinku su viskuo ir brangiai neimsiu už piešinį.“ – „Aš taip pat tau dėkoju, kad sutinki dalyvauti vidutinėj galerijoj – man bus didelė garbė eksponuoti šalia tavo darbo.“ „Kas gi čia nuostabaus? – sako mano mokytojas. – Tu gi mano mokinys ir visais laikais taip būdavo. Senas menininkas perduodavo savo patirtį jaunesiems. Bet mes per toli nuvažiavome nuo Modžio. Grįžkime prie jo. Gal turi kokių klausimų?“ – „Taip, turiu porą. Kaip ten buvo su ta poete iš Anglijos ir lenkų poetu Leopoldu Zborovskiu?“ – „Na, čia įdomus įvykis. Modis pagyveno porą metų su Beatriče Hastings, pas-kui ją perleido Zborovskiui, kuris mušėsi kaip liūtas, kad galėtų parduoti jo aktus ir portretus ir išgelbėtų jį nuo nuolatinio badmiriavimo. Padėtis buvo tikrai dramatiška. 1918 metais tas lenkas surengė Modiljanio parodą pas Bertą Vilį. Kilo skandalas: policija liepė pašalinti paveikslus, kuriuose figūravo nuogos moterys. O kaip jausmingai jos buvo nutapytos!

Be jokių pornografinių užmačių. Žinai, buržuazija neturi jokios moralės, o siekia moralizuoti net meną. Bet tas skandalas išėjo į naudą – padėjo Modiljaniui išgarsėti. O tada jis sutiko labai jauną ir gražią meno mokyklos studentę Žaną Ebiutern, kuri tragiškai baigė gyvenimą iš pernelyg didelės meilės šiam genijui. Žinai, aš nesuprantu, kodėl Modiljaniui prikišo atseit amoralų vaizdavimą. Jis buvo subtilios erotikos meistras, nors šiaip jau nutapė daugiau portretų nei aktų. Kai su ta meno studente Žana susidėjo, tai vis ją tapė, nes abu labai mylėjo vienas kitą. Aš tai mačiau. Gaila, kad Modis ir toliau girtuokliavo ir rūkė stiprius rūkalus. Be to, buvo naktibalda. Ir su poros metų jųdviejų vaiku Žana ir toliau viena, liūdina laukdavo jo ištisomis naktimis. Ne tik labai gražus Amedėjus buvo, bet ir be galo dvasingas. Taip malonu būdavo su juo bendrauti. Kaip sakiau, kalbėdavomės apie senųjų laikų meistrus, bet užvis labiau jis šnekėdavo apie Sezaną, apie jo magiškas spalvas, erdvę, komponavimo būdus. Man jis taip įpiršo tą Sezaną, kad kažkurį sykį gavęs pinigų, nusipirkau vieną Sezano paveikslą. Ir kaip buvo skaudu, kai jis 1949 metais sudegė mano dirbtuvėje Niujorke. Taigi, ne tik Sezano, Žeriko, Žano Engro, bet ir Modžio gyvenimas pasibaigė labai tragiškai. Man buvo labai skaudu žiūrėti, kaip jis kas mėnesį vis silpo ir silpo. Džiova jį baisiai kankino, blogi rūkalai vis labiau slopino. Baisiai sulyso. Stačiai pagelto. Tačiau tapė vis geriau ir geriau. Ypač Žanos portretus. Manau, kad jis įvykdė savo aukščiausią siekį. „Labai atsiprašau, kad pertraukiu, – sakau, – bet esu skaitęs apie tą jo siekį, tik ne viską supratau.“ – „Geras klausimas, Adomai. Jo, kaip menininko, idealas buvo Aukščiausiasis Grožis.“ „*Wspaniale!*“⁵² – sušukau aš. „Taip, labai nuostabu. Jis kėlė sau milžiniškus reikalavimus ir savo idealą pasiekė ne tik meistrystės dėka, bet ir savo vidiniu nerimu, kuris ryškus visoje paskutinėje jo portretų serijoje. Tie portretai tikrai genialūs, ir man buvo didelė garbė, kad jis nutapė ir mudviejų su žmona portretą. Pokalbiuose apie meną Modis vis grįždavo prie Martinio, Pizanelo, Botičelio. Vis sakydavo: „Aš turiu pasiekti Aukščiausiąjį Grožį.“ Mums, kaip skulptoriams, man atrodo, reikia pasiekti Aukščiausiąją Jėgą.

⁵² Nuostabu! (lenk.)

Ir tai, man regis, aš išreiškiau savo „Pegaso“, „Asi Nekaltosios“, „Prometėjo“ ir kitomis skulptūromis. Adomai, nekalbėk man apie mano „Prometėją“. Jį prancūzai sudaužė.“ „Kaip gi tai įvyko?“ – nustebeęs klausiu Žako. „Buvo taip. Valdžioje buvęs Liaudies frontas užsakė jį Atradimų rūmams – Tarptautinio meno ir technikos parodos proga. Aš ilgai plušau prie eskizo Bulonės miške, skubėjau, nervinausi, prakaitavau, kad tik suspėčiau iki 1937 metų. Visiems mano draugams – ir Cadkinui, ir Chaimui Sutinui – patiko mano darbas, ir tada Muziejų valdyba pasiūlė „Prometėją“ padidinti iki reikiamo aukščio Didiesiems rūmams Paryžiuje. Jis buvo eksponuojamas parodoje, o po parodos pastatytas lauke. Po kurio laiko ksenofobai ir reaccionieriai ją ir sudaužė. Matai, tuo metu jau dalyvavau menininkų revoliucionierių judėjime, todėl šitaip man atkeršijo. Na, bet grįžkime prie nelaimingojo Modiljanio. Kaip sakiau, jo sveikata vis blogėjo ir blogėjo, jautėsi jis vis prasčiau ir prasčiau. Bet tapė, kas keisčiausia, vis ramiau ir ramiau. Paveikslai įgavo kažin kokią meditacinę išraišką. Spalvos pasidarė lengvesnės ir linijos tyrumas pasiekė apogėjų. Linijų ritmo diapazonas platus, bet ir švelnus. Ryškiausiai tai matyti jo 1919 metų autoportrete. Visi mes tikėjome, kad Modiljanis nutapys dar daugybę paveikslų ir kad ilgai dar su juo bendrausime, bet džiovia, ta bjauri nepagydoma liga, nuvertė jį nuo kojų. Modis turėjo gultis į ligoninę, ten ir mirė. Bet baisiausia, kad jo žmona Žana, su kuria prieš porą metų buvo susilaukęs vaikelio, sužinojusi, kad jos vyro nebėra, iššoko iš penkto aukšto. Ji buvo nėščia, laukėsi dar vieno kūdikio...“ Čia Žakas nustojo kalbėti. Buvo labai susijaudinęs, skruostais nuriedėjo keletas ašarų. Kaip sakiau, jautriai reaguodavo į kitų nelaimes. Kai ūmai pakirstas mirė jo draugas liejyklos savininkas Luidžis Tomazis, jis raudojo kaip vaikas. O dabar nežinojau, kaip jį paguosti. Ačiū Dievui, kad staiga atsivėrė durys ir vidun įžengė graži fotoaparatais apsikabinėjusi moteris su vertikalią žuvelę vaizduojančia skulptūrele rankose. Ji puolė prie Žako bučiuotis, nušluostė jam ašaras, priekaištaudama, kad per daug įsijaučia į senų laikų įvykius. Bet, keista, į mane ji žvelgė be priekaišto, draugiškai šypsodama. Suprato, kad aš jos vyro draugas, vadinasi, vertas pagarbos. Be to, matyt, girdėjo pro praviras duris, kad pokalbis vyko jos vyro krašto kalba, ir jeigu jos

Prometėjas smaugia erelį. 1944, tempera ant medžio. 55 x 76 cm

vyruvi malonu girdėti tai, kas jam prie širdies, tai ji neturinti teisės kritikuoti. Ji gerai suprato, kad gyvenimo pabaigoje prisiminimai užima labai svarbią vietą. Tai lyg viso gyvenimo apyskaita, liūdna, bet reikalinga. Žakas truputį sunerimo, bet greitai mane pristatė: „Julka, štai mano tautietis ir padėjėjas. Jis taip pat lietuvių valstietis, kaip ir aš. Ir dirba labai gerai, kaip visi litvakai. Užtenka parodyti vieną kartą, ir jis – jau meistras. Mes daug kalbame, ir net keturiomis kalbomis, bet darbas vyksta kur kas sparčiau. Manęs nebekankina nuobodulys koreguojant vaško pavyzdžius. Aš jam pasakoju apie senus laikus, o jis apie tai, ką ten, sovietų „rojuje“, buvo draudžiama žinoti. Be to, ir apie meną jis gerai nusimano, beveik kaip aš. Mes gerai sutariame visais klausimais.“ „Tai labai gerai, kad susiradai tokį gerą darbininką“, – sako ji linksmai ir tuoj įsitaiso viename kampe darbuotis su savo skulptūromis. Atpažinau, jog tai antroji Lipšico žmona Jula Halberstad. Supratau, kad jai reikia leisti ramiai pabendrauti su savo vyru, nes gal jau seniai nesimatė, todėl pamatęs, kad sieninis laikrodis rodo jau beveik darbo dienos pabaigą, pasiprašiau anksčiau išeiti iš darbo. Žakas tuoj sutiko – jiedu turėjo kažką svarbaus aptarti.

Ketsė su jauna storule, garsiai angliškai tarškėdamos, sukinėjosi kieme. Ketsė puolė man ant kaklo ir mes išrūkome į jos dirbtuvę prie geležinkelio stoties. Važiuojant ji vis žvilgčiojo į mane žibančiomis akimis, o aš glamonėjau jos nuogas, karštas šlaunis. „Kaip tau patiko Žako žmona?“ – klausia ji. „Labai graži inteligentiška moteris, – sakau. – Menininkė ir fotografė.“ „O, ji tave greitai sužavės, ir Žakas ims pavyduliauti. Jis gi tokio amžiaus, kai mažai kas daroma su savo žmona.“ „Ketsė, – sakau, – aš savo globėjui kiaulysčių nedarysiu. O juk ir mūsų meilė kuo toliau, tuo karštesnė, todėl nebijok. Aš tavęs taip stipriai geidžiu, kad man nieko kito nereikia.“ „Gerai, gerai, – šnabžda ji, karštai bučiuodama. – Daug daug meilės, kuri sustabdo laiką...“

Rytmetį atsikėliau anksti, nors ir labai norėjosi miego. Jaunam kartais užtenka poros valandų miego, bet taip magėjo likti prie skaniai miegančios Ketsės. Ji atrodė tokia graži, kaip angelas ar senovės dievaitė, nukritusi iš dangaus ant marmuro grindų.

Lauke spindėjo saulė. Dosnūs jos spinduliai glamonėjo veidą. Pasi-mankštines kieme, grįžau vidun. Mano meilė buvo nususukusi į sieną. Pa-bučiauvau jos švelnų petuką. Ji tik kažką sumurmėjo, atsivertė į mane per miegus šypsodamasi, bet akių nepravėrė. Parašiau jai meilų žodelį ir iš-bėgau. Žakas nemėgo vėluojančių.

Gražioji porelė jau smagiai darbavosi dirbtuvėje. Žakas kaip visada klijavo vaško „kleckus“ ant plačių vaškinių gabalų, o jo žmona dainuoda-ma modeliavo žuvį, šokančią į viršų. Žakas pagyrė, kad laiku atėjau. Nu-rodė darbą. Visi trys tykiai triūsėme kiekvienas prie savo darbatalio. Tik Žakas, tas nenumaldomas kalbėtojas (kaip ir aš), ilgai neištvėrė. Ėmė gir-ti savo žmoną, kad labai gera fotografė, kad yra surengusi daug parodų. „Ką? Nieko nesi girdėjęs apie Halberstad?“ – sunerimo Žakas. „Mm... taip, šį tą girdėjau...“ – sumelavau, nes nenorėjau įžeisti jo sakydamas, kad nieko nesu girdėjęs ir matęs. „Ji gera skulptorė, – kalbėjo jis didžiuo-damasis. – Žiūrėk, kokia gyva jos šokanti žuvis...“ „Matau, matau. Tikrai gražus darbas.“ Ir tai buvo tiesa. Imtis tokios nepelningos temos ir daryti gerą darbą reikia talento.

Pietų, kaip visada,ėjome valgyti kartu su Luidžiu Tomaziu. Ketsė išsi-miegojusi taip pat prisijungė. Jos su Jula tuoj pat pajuto viena kitai simpa-tiją. Viena pasakojo apie Niujorką, kita apie Berlyną. Taip sakant, mote-riškos temos: kokia ten mada, kaip ten žmonės mylisi, kiek kas kainuoja. Žakas su Tomaziu kalbasi, aišku, apie skulptūrą. Sako, kad jau net nakti-mis eskizuoja už „Pegasą“ dar didesnę skulptūrą – „Taiką žemėje“. „*Magnifico!* – šaukia italas. – *Sarà una opera grandissima!*“⁵³ „Bus tau dar viena dolerių krūva į kišenę, o Žakui nei čentezimo“, – galvoju aš, sukąsdamas dantis, bet Ketsė, sėdinti pašonėje, paglosto man kelį. Aš atslūgstu ir net pagiriu liejyklos savininką: „*Dopo „Vergine di Assy“, „Pegaso“ il terzo sarà una continuata ascendente.*“⁵⁴ Visi maloniai sužiūra į mane, o Ketsė net ne-slėpdama pasididžiavimo. Ji man dažnai sakydavo, kad aš gerai kalbu apie meną, mat Florencijoje aš jai jau buvau „aiškinęs“ visus donatelus,

⁵³ Nuostabu! Bus didingas kūrinys! (it.)

⁵⁴ Po „Asi Nekaltosios“ ir „Pegaso“ tai bus tolesnis kilimas į viršų. (it.)

mazačius ir kitus. O dabar skaitytojui, atrodo, reikės paaiškinti, kas ta „Asi Nekaltoji“. Pavaizduoti verkiančią moterį be veido Lipšicą galbūt įkvėpė Donatelo reljefas „Nuėmimas nuo kryžiaus“, nes jis žavėjosi tuo skulptoriumi. Sukurti „Nekaltąją“ 1949-aisiais užsakė Asi miesto vienuolyno Prancūzijoje abatas Kuturjė. Beje, Asi bažnyčią 1943-aisiais šalia aukščiausio Prancūzijos kalno Monblano pastatė architektas Morisas Novarina, pas kurį man teko dirbti projektuotoju 1962–1967 metais, o Lipšico skulptūra ten buvo pašventinta dar po dvidešimties metų – 1963-aisiais. Keistas dalykas, kad aš visą laiką ėjau Žako Lipšico pėdomis, kaip kad jis, – pats mėgo taip sakyti, – ėjo Čiurlionio pėdomis. Ir Vilniuje, ir Paryžiuje, tik penkiasdešimčia metų vėliau.

Bet palikime tos dienos pietų pašnekesius – geriau papasakosiu, kaip kartą visi keturi važiuojome ekskursijon į Florenciją. Vežė mus Ketsė savo didele amerikoniška mašina. Žakas sėdėjo su Jula gale, glostė jai ranką (mačiau per veidrodėlį) ir drąsino skulptūros darbu. Jiedu kalbėdavo vokiškai, nes jidiš labai panaši į vokiečių kalbą. Kiek pamenu, sakinį Žakas pradėdavo kreipiniu „*Yulla leben*“ – jidiš kalba tai reiškia „Jula, mano gyvenime“. Jis sakė, kad jos bronzos dirbiniai labai poetiški, pasižymi didele fantazija ir laisve, kad džiaugiasi, jog ji nelankiusi meno mokyklos, nes kitaip visa tai būtų pražudžiusi. Kad jis maloniai nustebintas jos gebėjimo pasiekti geriausią išraišką.

Mes lėkėme magistrale, maloniai šildom itališkos saulės. Buvo nuostabiai gera. Ketsė nesuprato, ką mašinos gale kalbėjo Žakas su Jula. Pažadėjau jai paskui išversti. Dėkinga ji man šypsojosi pačia gražiausia šypseną ir žiūrėdama į kalnuose išsibarsčiusius baltus namus raudonais čerpių stogais tyliai pratarė: „Noriu pirkti ten kur nors aukštybėse namą, kad būtume patys laimingiausi pasaulyje.“ „Bet aukštybėse labai šalta“, – atsakiau, glostydamas jos gražų apvalų kelį. Ji nusijuokė ir pareiškė, kad aš visados pesimistas. „Geriau būti pesimistu, negu kvailu optimistu“, – atsakiau. Čia Žakas, viena ausimi klausėsis mūsų, užprotestavo: „Negalima būti pesimistu. Žemėje ir taip per daug nelaimių. Reikia kovoti už gyvenimą, už laisvę, už taiką visoje žemėje.“ „Žakai, – sakau, – tai gal tu papasakok mums apie tą „prometėjišką“ kovą su tavo dešimties metų aukščio

Prometėjumi. Kasdien jis taip įspūdingai sveikina mane prie liejyklos vartų.“ „Gerai, gerai, papasakosiu, – Florencija dar toli. O buvo taip: viskas prasidėjo nuo mano įstojimo į Tapytojų ir skulptorių kultūros namų asociaciją 1934 metais, likus trejiems metams iki mano „Prometėjo“ su-naikinimo. Tada mes kovojome, kad skulptūra išeitų į viešumą, būtų visiems matoma. Socialinė, taip sakant. Taigi mitologinius ir biblinius motyvus aš pritaikiau tuometinėms politinėms temoms. Hitleriui paėmus valdžią Vokietijoje, nacizmas buvo tapęs didžiausiu mano priešu. Sukūriau „Dovydą ir Galijotą“... „Tai gal iš naujo apžiūrėsime tuos keturis Dovydus Florencijoje?“ – klausia jo žmona Jula. „Būtinai, būtinai visus keturis ir net keturis Jonus krikštytojus! – sušunka Ketsė. – *Vow!*⁵⁵ Tu būsi mūsų gidas!“ – „Taip, taip, – apžiūrėsime viską, o dabar toliau pasakaju, kaip ten buvo su dailininkų judėjimo politika.“ Jis atsikvėpė, atsisegė marškinius, nes buvo karšta, ir tęsė: „Taigi, padariau „Dovydą ir Galijotą“, o prie Galijoto krūtinės prilipdžiau svastiką. 1934-aisiais pristačiau „Menininkų revoliucionierių“ parodai.“ – „Turbūt tai buvo pirmasis politinis meno kūrinys Prancūzijoje?“ – klausiu aš. Žakui tai patiko, ir jis, plačiai nusišypsojęs, atsakė: „Galbūt, nes Pikasas „Gerniką“ sukūrė daug vėliau. Ispanijos karas prasidėjo tik 1936 metais. Bet aš nesustojau ties Dovydu. Tais pačiais metais pasisiūliau Sovietų Sąjungai išlieti skulptūrą „Į naują pasaulį“, bet pasiūlymą jį atmetė.“ „O buvo labai dinamiška, veržli! – neiškenčiu. – Paryžiuje mačiau jos fotografiją.“ „Taip, aš tikėjausi, kad sutiks, bet taip neįvyko. Sovietų propagandai užteko Muchinos su jos teatra-liškais mostais. Mano „Naujas pasaulis“ jų nesudomino. O gal šiaip įtariai žiūrėjo į prancūzo naują pasaulį? Na, kad ir kaip ten buvo, aš vis tiek tikiu socialine skulptūra. Jos vieta lauke, o ne galerijose ir muziejuose.“ „O tavo Prometėjas atsidūrė net Eliziejaus laukuose, ar ne?“ – klausiu. „Taip, taip, aš daug prie jo plūšau jau nuo 1931-ųjų. Pagaliau 1937 metais pristačiau ją tarptautinei parodai, kur gavau net aukso medalį. Po parodos „Prometėją“ pastatė Eliziejaus laukuose prie prezidento Žoržo Klemanso statulos. Kilo baisus triukšmas. Kova tarp moderniojo ir oficialiojo, tarp

⁵⁵ Tai bent! (angl.)

prancūziško ir užsienietiško meno. Sujudo ksenofobai.“ „Prasidėjo konfliktas tarp estetikos ir politikos?“ – klausiu. „Ne visai taip. Estetika ir politika pagaliau susimaišė. Blogiausia, kad tarp kraštutinių dešiniųjų buvo nemažai nacių pasekėjų, kurie svajoto apie savą, prancūzų Hitlerį. Taigi jų laikraštis „Matin“ ėmėsi neapykanta atmiežtos propagandos prieš mano skulptūrą prie Didžiųjų rūmų Rond Point Elysee aikštėje. Vadino ją gigantišku šiukšlynu, gąsdino, kad per „bolševikinę įtaką“ ji sunaikins gerą prancūzišką skonį. Kas dar blogiau – jie pradėjo antisemitinę veiklą prieš mane. Tai mane labai įžeidė. Bet kadangi literatūroje, mačiau, vyko tas pats, tai buvau savotiškai patenkintas ir išdidus, kad mano „šiukšlynas“ tampa inteligentijos ir obskurantizmo kovos lauku. Kairiųjų spauda mane gynė, rašė, kad mano „Prometėjas“ – tai perspėjimas apie galimą fašizmo atėjimą į Prancūziją, kad jo graikiška kepurė – tai demokratijos simbolis, kad tai žmogus, kuris stiprybės kupinu judesiu žudo bjaurasties pritvinkusį gyvulį. Kad tai ideologinė kova, kad aš – heroizmo skulptorius. Nuo to laiko visada stengiausi savo monumentais išreikšti universalų savo herojų šauksmą. Po to 1938 metais sukūriau „Europos pagrobimą“. Čia mitinė moteris žudo savo grobiką. Tai tragiška nacizmo perimto krašto agonija – taip buvo suprasta mano skulptūra. Aš jaučiau, kad po Lenkijos kritimo greitai bus baisu ir Prancūzijoje, nes prancūzai juk draugavo su lenkais.“

Klausiau Žako beveik sulaikęs kvėpavimą, o moterys, matyt, norėjo apie ką kita kalbėti, todėl Julia švelniai pertraukė savo vyrą: „O gal apskritai apie meną pakalbam, ne vien apie politinį?“ Ji tikriausiai jau ne pirmą kartą girdėjo jo pasakojimą apie tuos laikus. „Jei norite grynojo meno, – nusijuokė Žakas, – tai primaitinsiu juo jus iki kaklo Florencijoje. Kiek puikių bronzos skulptūrų pamatysime. Ir Mikelandželo neužmiršime. Tu gi skaitei mano „Bronzos eskizus“, kur rašiau apie galimybes pasiekti absoliučią laisvę ir geriau suprasti mano meną.“ „Taip, taip, – sako Julia, – tu labai puikiai rašai, ir aš tikiu, kad mums viską išaiškinsi apie savo brangujį Donatelą. O Florencijoje jo juk daug, ar ne?“ „Pilna jo tenai. Eisime visur: ir į Nacionalinį muziejų, ir į visas bažnyčias. Aš gi Vilniaus bažnyčiose skulptūros išmokau. Jos dar tebestovi mano akyse.“ Mano meistras

Europos pagrobimas I. 1938, *bronza. H. 38 cm*

po ilgoko pasakojimo pavargo, išprakitavo ir nieko nebesakė. Jula glaudėsi prie vyro ir laiminga plačiai šypsojosi.

Artėjome prie Florencijos. Ji tik per šimtą kilometrų nuo Pietrasantos, bet pakeliui pravažiavome keturis mokėjimo punktus, nes tie italai stengiasi kuo labiau ištuštinti turistų kišenes, ir tai erzino Ketsę. Kadangi nebuvo brangu, mokėjau aš, – kad mano globėjas su žmona negalvotų, kad aš visai ubagas. Mano meilė bučiavo mane ir siūlė pavairuoti. Bet aš dar nemokėjau vairuoti, – kuo gi būčiau apsimokėjęs vairavimo kursų? Buvo, anot prancūzų posakio, liesų karvių metas. Be to, dažnai sakiau, kad automobilis – tai karstas su ratais, ir man, dar jaunam, norisi ilgiau pagyventi. Negi iš Lietuvos bėgau tam, kad užsimuščiau kur autostradoje? Ir dar kartodavau, kad išmetamosios dujos kenkia sveikatai. Prieš pusę amžiaus turistai prie Notrdamo sienų ašarodavo – tik ne jausmų pagauti, o dėl to, kad mašinų dūmai jiems graužė akis.

Prieš pat Florenciją pamatėme rodyklę su užrašu „Museo Leonardo da Vinci“⁵⁶. „Grįžtant būtinai reikia aplankyti, – visada kupina entuziazmo sako Ketsė. – Toks didelis genijus buvo.“ „Jei nebūsime visiškai nusivirę“, – atsiliepia Žakas. Oras kaip visados vasarą Italijoje buvo labai gražus: saulutė, mėlynas dangus be debesėlio. Mums visiems keturiems, aš tai jaučiau, buvo taip gera. Liejykla uždaryta, ir mes tokį puikų sekmadienį galime atsipūsti ir pamatyti gražių dalykų.

Florencijoje Žakas pirmiausia mus diriguoja į „Baro americano“ prie pat *Piazza Signoria*⁵⁷, kad būtų galima užsukti į WC ir išgerti po *bicchieri di vino*⁵⁸, na, ir aišku, kalnų šaltinių vandens: visi buvome išprakitavę ir automobilio motoro burzgimas dar skambėjo mūsų ausyse. Eidami į tą barą sustojome prie Mikelandželo „Dovydo“. Žakas mums aiškina: „Matote, brangieji, kaip tvirtai jis stovi ant kojų, koks jis energingas, kaip rūščiai žiūri į tą baisųjį Galijotą. O žinote, kodėl jis toks kampuotas ir plonas ir visai nepanašus į apvalius ir plačius to paties Mikelandželo „Vergus“?

⁵⁶ Leonardo da Vinčio muziejus. (it.)

⁵⁷ Merijos aikštė. (it.)

⁵⁸ Stiklas vyno. (it.)

Jula ir Ketsė nežinojo ir susidomėjusios žvelgė į mūsų meistrą. Aš žinojau, bet nieko nesakiau, kad nesugadinčiau malonumo aiškinti. O ir aš pats gaudžiau kiekvieną iš jo burnos išeinantį žodį. Be galo juos branginau. „Ogi kažkas jau buvo kalęs tą marmuro gabalą, todėl jo tūris buvo gero-kai sumažėjęs, bet genijui vis tiek pavyko iškalti nuostabų Dovydą, ploną, bet labai gražų.“ Abi moterys su pasigėrėjimu žiūrėjo į Žaką. Šiandien jis buvo geriausias tos puikios ekskursijos vadovas ir dienos didvyris.

Paskui prieiname prie Donatelo „Juditos ir Holoferno“. Žakas, prieš prabildamas, kresteli „amžinąja“ berete pridengtą galvą – su atgal atsi-mestais ilgais plaukais jis man primena pranašą. „Matote, – sako jis, – Donatelas buvo didis eksperimentatorius. Jis nepabijojo Juditą ir jos mir-tiną priešą padaryti tokio pat dydžio. Žiūrėkite, kaip ta paniurusi, labai tvirtai ant žemės stovinti moteris ryžtingai kelia kardą, o baisusis Holo-fernas jau visai subliuškęs ir jau, sakytum, be galvos. Įsivaizduojat, – ji kerta jau nukirstą galvą! Šiaip jau neįmanomas dalykas, bet Donatelas taip gerai sutvarkė kompoziciją, kad tai atrodo visai natūralu ir labai įspūdinga. Jis tikrai buvo savo epochos genijus ir per mažai jį dabar ver-tina, o jaunimas išvis juo nesidomi.“ „Aš dievinu Donatelą, man jis di-džiausias visų laikų skulptorius!“ – energingai užprotestuoju. „Gerai, ge-rai, Adomai. Todėl aš tave ir myliu, kad mėgsti šitą skulptorių.“ Man tokie Žako žodžiai – kaip medumi per širdį. Gražioji Ketsė prisiglaudė prie manęs plačiai žavingai šypsodama. Ji taip pat norėtų būti mylima Žako. Supratęs tai, jisai pasitaisė: „Aš jus abu myliu, o dabar eime ko nors išger-ti. Mes gi dar gyvi ir gal papietausim prieš traukdami į muziejus. Reikia pasistiprinti, nes reikės daug vietų aplankyti.“ Lipšicas su žmonėmis vi-sados buvo linksmas, trykštantis humoru.

Prisėdome bare, Žakas tuoj užsakė didelį butelį (1,8 litro) „Chianti“ ir ašotį vandens. Aplinkui girdėjosi tai anglų, tai švedų, tai prancūzų kalba. „Čia jau tikras internacionalas, – stebiuosi, – tik rusiškai negirdėti.“ „Vo-kiškai irgi“, – juokiasi Jula. „Čia visada daug užsieniečių, lyg koks intelek-tualų klubas, – paaiškina Ketsė. – Vasarą čia privažiuoja rašytojų, poetų, filosofų, dailininkų, kurie dievina Italiją ir jos meną. Čia vyksta visokių simpoziumų.“ „Gaila, – galvoju, – kad neatvažiavome anksčiau, būčiau

pabendravęs su bendražygiais.“ „Dabar išgersim už skulptūrą – patį seniausią pasaulio meną“, – siūlo tostą Žakas, ir mes susidaužiam kelnerio pripiltom taurėm ir geriame kaip nektarą puikųjį itališką vyną.

Staiga prie Žako prieina energinga smulki moterytė sausu, kiek raukšlėtu veidu ir prancūziškai sako: „Laba diena, Žakai! Retas svečias Florencijoje, anksčiau dažniau atvykdavai.“ Jis paspaudžia jai ranką, pa- bučiuoja į abu skruostus ir kviečia prisėsti, siūlo kartu išgerti, bet ji atsi- prašinėjo, kad kitoje terasos pusėje ji sėdinti su draugais. Žakas jai aiški- na, kad turi vis daugiau darbo ir kad į Florenciją važiuoja tada, kai staiga prisireikia įsikvėpti iš senųjų meistrų. Ta moterytė rodo savo naujausių darbų fotografijas, ir jie draugiškai diskutuoja apie skulptūros esmę. Jų požiūriai nelabai sutampa. Žakas linksta į figūratyvumą, o ji labiau verti- na abstrakciją, arba, dar tiksliau pasakius, avangardą. Nuotraukose matė- si visokių keistų dalykų. Man labai patiko reljefas iš marmuro: daugybė moterų krūtų, bet visos skirtingo dydžio ir kitaip traktuotos. „Koks nuos- tabus įvairumas, madam“, – sakau. „O, tai man daug darbo kainavo iš- skaptuoti iš *statuario*⁵⁹ pas Nikolį Kararoje.“ Prieš išvažiuodamas iš Kara- ros, aš ją buvau matęs pas tą Nikolį, kur taip pat bandžiau darbuotis, bet jis per daug plėšė net ir iš neturtingų dailininkų. Pas Nikolį tais laikais kūrė toks labai malonus skulptorius iš Kubos – Augustinas Kardenasas, kuris net norėjo išmainyti vieną savo juodmedžio skulptūrą į vienoje Paryžiaus parodoje pamatytą mano mažytę „Moterį žuvį“ iš bronzos. Dar ir dabar gailiuosi, kad neišmainiau. Šiuo metu Kardenasas jau miręs, o jo darbai – labai brangūs. Paklausiau tos moters, ar Kardenasas ten tebedir- ba. Atsakė, kad taip. Atvažiuojąs kiekvieną vasarą, nes jo vaikams mula- tams reikią daug saulės. Jo žmona – latvė, su kuria ji nelabai sutarianti. Pernelyg jau išdidi, laikanti savo vyrą genijum. Aš taip pat su ja nerasda- vau bendros kalbos. Ji visada rodė man panieką kaip neturtingam skulp- toriui. Tuo tarpu jos vyras neatsigynė užsakymų, mat architektai mėgo marmurą prie naujų visuomeninių pastatų. Kardenasas su manimi elgėsi draugiškai ir net supažindino su savo galerininku. Tokie tad margumynai

⁵⁹ Geriausias Kararos marmuras. (it.)

Toskanoje. Čia bruzdėjo pilnos pakampės skulptorių, privažiavusių iš viso pasaulio, tikėjusių, kad eidami Mikelandželo pėdsakais vieną dieną išgarsės. Mes su Mordechajumi Msika ir Albina taip pat svajojome prasiimušti, bet greitai supratome, kad tam reikia turtingo mecenato ir geros galerijos. O to čia nebuvo. Čia buvo tik menininkų, atvažiuavusių praleisti kūrybinių atostogų.) Taigi, kol Žakas plepėjo su prancūzų skulptore, – pasirodo, tai buvo Luiza Buržua, jau senokai palikusi jos nepripažinusių Paryžių ir gana greitai išgarsėjusi Niujorke, – mane užpuolė liūdesys. Ketsė tai pastebėjo, apglėbė mane ir sušnibždėjo į ausį: „Brangusis, nuogas tu gražus kaip Dovydas. Iš tikrųjų. Sukursiu tavo torsą, jei neprieštaraus. Įsitaisysime kur nors kalnuose ir būsime labai laimingi.“ Tokia jos kalba man padvelkė šiluma, ir aš pradėjau svajoti, kaip mes toli nuo karštilgiško bruzdesio ramiai gyvensime gražioje kalnų gamtoje ir kursime didžius kūrinius. Galvoje tuoj nušvito vienas Pikaso paveikslas, kuriame toks stiprus, pusnuogis, labai apžėlęs skulptorius guli patenkintas ir žiūri į tik ką iškaltą moters skulptūrėlę. Jo pašonėje tįso nuoga moteris ir taip pat gėrėdamasi stebi savo torsą. Aš jau regėjau šalia gulinčią gražiąją Ketsę ir ant pjedestalo stovintį jos torsą plačiais klubais ir mažomis nervingomis krūtimis, kai staiga išgirdau linksmą Žako balsą: „Na, balandėliai, neužmikit! Bėkim į Nacionalinį muziejų, tenai mūsų laukia Donatelas su dviem savo Dovydais ir net Kupidonu. Tas pervers dar pora meilės strėlių judviejų širdis!“

Muziejus buvo visai čia pat. Prie kasos driekėsi netrumpa eilė, bet ji greitai tirpo. Be to, mus lydėjo prancūzų skulptorė, ir Žakas gyvai su ja diskutavo apie avangardo ir ariergardo skirtumus. Luiza Buržua vadino save avangardiste ir feministe. Ji paliko jos nesupratusių Paryžių, tuo tarpu amerikiečiai ją tiesiog ant rankų nešiojo. Abu buvo pabėgėliai, bet dėl skirtingų priežasčių. Lipšicas, priešingai nei jo kolegė, buvo labai dėkingas Prancūzijai. Jei ne karas ir ne grėsmė kaip žydui, į Ameriką nebūtų važiuęs. Jo draugas poetas Maksas Žakobas žuvo nuo nacių rankų. Tas pats būtų nutikę ir Žakai. 1951 metais Lipšicas rašė, kad Prancūzijoje gerai dirbo ir kad šis kraštas jam teikia tiek įkvėpimo. Esą tik beprotis galėtų pamanyti, kad Amerikoje jam geriau: „Aš esu prancūzų skulptorius

ir tokiu liksiu iki paskutinio atodūsio... Mano skulptūra priklauso Paryžiui, jo puikiesiems meistrams. Aš gyvenu ir mokausi iš jų. Paryžius man teikė tiek peno, kad net iš tolo dar mane maitina.“ O 1949 metais rašytojui, meno kritikui ir Prancūzijos pasipriešinimo II pasaulinio karo metais dalyviui Žanui Kasu rašė, kad 1940-aisiais jo draugai iš Tulūzos turėję visą popietę jį įtikinėti kuo greičiau bėgti iš Paryžiaus...

Pagaliau gavome bilietus, ir Žakas mus nuvedė prie Donatelo „Dovydo“: „Pažiūrėkite, kaip nervingai banguoja Dovydo kūno iškilumai, kaip pramaišiu šviesa ant jų blykčioja. Kokia įspūdinga kompozicija! Sakykite, kodėl jis uždėjo tokį didelį šalną ir palenkė jo galvą. Visi esate skulptoriai.“ Mes gėdingai tylime. „Žakai, to atsakyti negaliu, – pagaliau nutraukiu tylą. – Tik pasakysiu, kad mano profesorius Vilniaus dailės institute man kažkodėl sakė, kad aš panašus į Dovydą.“ „Galbūt, juk tada buvai dar jaunesnis ir gražesnis. Tai puikus komplimentas ir gal daugiau negu komplimentas, nes turbūt gerai tą Dovydą nupiešei.“ – „Tikrai taip, ir jis dar sykį pakartojo, kad aš būsiąs didelis dailininkas.“ „Taigi pagaliau, koks jūsų atsakymas?“ – nekantrauja Žakas. Visi tylime, nuleidę galvas. „Gerai, tada aš jums paaiškinsiu. Tapyboje šviesokaita yra beveik svarbiausias dalykas. Prisimenat Rembrantą ar Karavadžą? O čia Donatelas su dideliu šalnu ir palenkta galva sukūrė gilų šešėlį, kuris akcentuoja visą skulptūrą. Ar aišku?“ „Taip, taip, taip“, – atsakome, nustebinti tokio paprasto ir užtikrinto sprendimo. „Koks puikus jo sudėjimas“, – sako Ketsė, su pasigėrėjimu žiūrėdama į mane. „Ne tik sudėjimas, – atsako jai Žakas. – Žiūrėk, kaip tvirtai jis stovi ant dešinės kojos. Tai todėl jo kūnas pasirodo visu grožiu. Matot, kaip įsitempia pilvo raumenys ir kiek gyvybės įpučia.“ „Gražus kaip graikų skulptūra. Primena efebą“, – įsiterpia Jula. „Iš tikrųjų. Bet tai daugiau nei grožis“, – pataiso ją Žakas. „Graikai ieškojo tik šalto grožio, estetizmo, jie niekad nesistengė išreikšti vidaus, – sakau aš. – Gal laikė tai vulgariu dalyku? Todėl Donatelas pranašesnis, turtingesnis už graikus. Man, pavyzdžiui, jis geresnis už Fidiją.“ „Ne, ne, – protestuoja Žakas, – jie lygiaverčiai: nei vienas, nei kitas nėra didesnis ar mažesnis. Paprasčiausiai jie abu, kad ir siekdami skirtingų tikslų, rezultatą gauna tą patį. Tai du iškilūs skulptoriai, nors juos skiria gal tūkstantis

Europos pagrobimas II. 1941, *bronza*. H. 86 cm

metų.“ Aš nieko nesakau. Esu apstulbintas tokios gilos ir teisingos savo globėjo analizės. Prisimenu tik, ne be malonumo, kad piešiant tą Dovydą Vilniaus dailės akademijoje profesoriui Kazimierui Morkūnui vadovaujant, jis man atrodė kažkoks keistas, todėl norėdamas geriau pajauti jo pilvą ir krūtinę, vaizdavausi, kad tos kūno dalys sudaro tokį tarsi baubo veidą. Nupiešiau geriausiai iš viso kurso. Morkūnas pagyrė ir, gerai apžiūrėjęs mane iš visų pusių, sako: „Nupiešei pats save!“ Paskui, vėlai naktį, nuogas apžiūrėjęs save didžiajame bendrabučio veidrodyje, įsitikinau, kad profesorius sakė tiesą. Jaučiausi kiek išdidus, kad nors ir nelabai sportiškas, bet vis tiek antikinio sudėjimo. „Tai ką, Adomai, svajoji būti gražus kaip Dovydas?“ – iš prisiminimų pažadino Žakas. „Ne, ne, – ginuosi. – Prisiminiau, kaip piešiau jį Vilniuje.“ „Gal ir galėtum būti panašus, bet reikės mažiau makaronų valgyti, – draugiškai pasišaipė iš manęs Žakas. – Aš pas Ivaną Trutniovą piešiau tą patį Dovydą, ir tikrai sunku buvo pagauti jo išraišką. O Donatelo genijus ir slypi išraiškos jėgoje. Jis gi tikras to laiko skulptūros revoliucionierius. Gerai, kad Vilniuje Trutniovas, turėjęs dar imperinės akademijos diplomą, mane mokė piešti ir tuoj pastebėjo, kad aš gabus skulptūrai. O su Donatelu ir antikiniu graikų menu aš jau pradinėje mokykloje buvau susipažinęs. Mitologija ir poezija mane labai domino. Na, ką aš čia kalbu apie tokius senus laikus. Einam apžiūrėti antrojo Dovydo, kuris visai kitoks.“

Ir iš tikrųjų kitas Dovydas buvo nei paniuręs, nei išdidus, kad nukirto galvą Galijotui, kad nugalėjo blogį. Geras ir švelnus kaip mergina. Nei kardo, nei akmens rankoje, o Galijoto galva – lyg teatro kaukė. Šio Dovydo laikysena apskritai kiek teatrališka: kairiąją ranką įrėmęs į klubą, o dešinioji be tikslo krinta apačion. „Man jis labai patinka“, – sako Jula. „Man irgi“, – pritaria jai Ketsė. „Ak, jūs, moterys, pamatot gražų jaunuolį ir tuojau pat sutirpstat, sužavėtos išorinio grožio.“ „Man labai patinka jo galva, – drįstu pagaliau įsiterpti. – Veide ryškiai atsispindi vidinė būseną.“ „Gerai pastebėjai. Išraiška Donatelui buvo pagrindinis tikslas. Ir apskritai tada visi ieškojo pačios stipriausios psichologinės raiškos, o renesanso laikais visa tai dingo.“ – „Beliko tik manieristinis estetizmas, kaip tie visi botičeliai, girlandajai, karavadžai.“ „Karavadžas – labai išraiškingas

tapytojas!“ – protestuoja Ketsė. „Tai tiesa, – sutinka Žakas. – Jis dramatiškas, tragiškas.“ „Išraiškingai dramatinuoja šviesą ir šešėlius“, – išdidžiai priduria Jula. „Abi teisingai kalbate. Tai bėkim dabar į Tapytojų rūmus.“ „Ne, ne, – prieštarauja Ketsė. – Tu taip puikiai aiškinau apie skulptūrą. Man taip malonu klausyti tavo išsamių ir tikslių aiškinimų. Ir, be to, tu gi skulptūros čia atvažiavai.“ „O Tapytojų rūmuose jau daug kartų esame buvę, – pritaria Jula. – Aš norėčiau dar kartą apžiūrėti šv. Joną Krikštytoją.“ „Gerai, gerai, – sutinka Žakas. – Aš ir pats jį seniai bemačiau.“

Priėjome prie vieno kuklaus formato reljefo. Berniukas buvo taip jautriai modeliuotas, kad Ketsė iš susijaudinimo vos neapsiverkė (ji lengvai pravirkdavo, – matyt, pietietiško (Pietų Amerikos) kraujo įtaka). „Koks jis gražus ir jausmingas, – sako Jula. – Kokie puikūs jo plaukeliai. Ir veidelis toks liūdnas, bet ramus.“ „Jis jau jautė savo likimą, – atsiliepė susijaudinęs Žakas, bet tuoj susigriebė ir pateikė dalykišką analizę. – Stebėkit, kaip tvirtai akcentuotas jo vaikiškas petukas, kaklelis irgi. Ir galvutė veržiasi iš reljefo rėmų. Erdvė yra už jo galvos, o ne priekyje, kaip turėtų būti klasikiniame portrete...“ „Pridėjo šventojo aureolę ir mažiuką kryželį viršuje priekyje“, – pastebi Ketsė. „Tai labai mažame plotelyje sukuria perspektyvą“, – paaiškina Žakas. – Jis kažkuo architektoniškas, o architektūra man brangus dalykas. Labai, labai ją mėgstu. Na, einam apžiūrėti kitų dviejų Jonų. Jie netoli.“ Bet atsitrenkiam į labai stiprią ir dinamišką statulą. „Tai šventas Jurgis!“ – pareiškiu išdidžiai, nors kartą pasirodymas žinovu. „Taip, tai jis, – patvirtina Žakas. – Aš jį mėnesių mėnesiais piešiau Paryžiaus aukštojoje meno mokykloje. Man labai patiko jo ryžtingas nusistatymas nugalėti slibiną. Na, Adomai, tu atpažinai, tai dabar ir išaiškink viską. Man burna išdžiūvo.“ Varau truputį susijaudinęs, kaip per egzaminus: „Šventas Jurgis florentietis miestui buvo labai svarbus, tarsi koks apsaugos simbolis. Florentiečiai jį taip brangino, kad pasidarė jo kopijų, o pačią skulptūrą įnešė vidun, kad nesuirtų gryname ore. Lauke liko tik reljefas, kuris tiems laikams yra tikrai labai avangardiškas ir dvasingas. Matote, kaip arklis iš nugaros tiesiog paskendęs perspektyvoje, šventojo beveik išvis nematyti. Raitelio šarvai atrodo kaip krokodilo nugara. Jis susirietęs puola priekin, lyg pats būtų tapęs žvėrimi. Tai pats

eksperimentiščiausias Donatelo darbas. Kažkada tas reljefas man patiko labiau nei pati statula. Bet vėliau, labiau subrendęs, ėmiau daugiau nutuokti, ką reiškia judesys, išraiška. Dabar matau šį šv. Jurgį tarsi svaidantį žaibus. Jis toks energingas, dinamiškas, nusprendęs nugalėti arba žūti kojoje už idealą. Man tai kažkodėl primena partizanų vadus, kuriuos matydavau, tarnaudamas mažuoju žvalgu pas Vytautą Gužą-Kardą, pajūrio srities žvalgybos vadą. Jis prieš puolimą imdavo į rankas savo lengvuosius kulkosvaidžius – degtiariovus taip pat tvirtai, kaip šitas šv. Jurgis savo skydą, ir žiūrėdavo į tamsą su tokia pat įtampa ir ryžtu, tarsi mirčiai į akis. O partizanai, kaip žinoma, retai kada metus ar dvejus išgyvendavo. Slibinai – tai raudonoji armija. Trys divizijos prieš tris tūkstančius partizanų. Vienas prastai ginkluotas lietuvių valstietis prieš penkiolika ligi dantų ginkluotų žiaurių enkavedistų...“ Muziejuje buvau labai užsidegęs tuo savo pasakojimu, bet kiti trys jau nuobodžiavo. Moterims juk nepatinka karas. Gerai, kad Žakas perėmė aiškinimą: „Kaip skulptoriams, aš manau, mums būtų įdomu formalioji pusė. Ką įžiūrite joje svarbaus?“ Mes tylime, nes už Žaką geriau nepasakysime. „Kodėl skydas vienoje pusėje subliūškęs, o kryžius labai sausai, griežtai traktuotas?“ – klausia jis. Nieko nesakome. „Taigi čia kontrasto reikalas! Įsivaizduokit, jei visi skydo kraštai būtų labai lygūs, geometriški, tada jis dėl savo tobulumo atitrauktų dėmesį. Be to, jeigu taip apgadintas, vadinasi, riteris jau daugelyje kautynių dalyvavo ir jo skydas yra gavęs daug priešų smūgių. O dabar dėl šešėlių. Matote kairės rankos pusėje po apsiaustu tamsią gilumą? Jis ją sukūrė tam, kad, kaip ir architektūroje, būtų formos perspektyva. Skulptūroje ją atitinka giluma.“ „Kaip tu puikiai viską paaiškini, Žakai, *my darling*⁶⁰“, – neatsižavi Jula. Jis nusišypso plačia geraširdiška šypsena ir vėl klausia: „Na, tai sakykit, kur dar jis sukūrė formos perspektyvą?“ Mes ieškojome, ieškojome ir kiekvienas radome savo gilumą: Ketsė – kairės kojos pusėje, Jula – dešinės, o aš nieko nesakau, nes kaip tik tos dvi vietos ir buvo. „Gal pakalbėkime apskritai apie judesio subtilumą ir jo paslaptis“, – siūlau aš. „O, tai labai sudėtingas dalykas, geriau atidėti kitam kartui,

⁶⁰ Brangusis. (angl.)

nes vis dėlto reikėtų pamatyti antrąjį Joną – jau vyru tapusio statulą, nes greitai sargai jau pradės mus vyti lauk.“ Ketsė ir Jula sutinka, ir mes skubame ieškoti minėtosios statulos.

Ji stovėjo visai netoli ir tai buvo visai kitoniškas darbas. Ne įpykęs karys, bet pasyvus, dvasinio jausmo kupinas vyriškis, kuris vangiai atsistojęs, bet nepaprastai susikaupęs skaitė kažkokį raštą. Mes ilgai sukinėjome apie jį ir ilgai tylėjome, o gal jau buvome truputį pavargę, ir Žakas net atsisėdo ant sofos pasienyje. Jis šluostėsi prakaitą ir sunkiai alsavo. Mes taip pat gerokai išprakaitavome, nes ventiliacija muziejuje buvo gana menka. Norėjosi taip pat prisėsti. Apsupome Žaką iš visų pusių. „Adomai, – kreipėsi į mane, – aš jau daug kalbėjau. Gal tu pakomentuok mums šitą Donatelo kūrinį?“ „Mielai, mielai“, – atsakiau aš, bet buvo sunku ką nors įdomaus iš karto pasakyti. Pagalvojau ir išdrožiau: „Jeigu *Santo Giorgio*⁶¹ viskas eina iš vidaus, tai čia atvirkščiai – tai yra stipri vidinė išraiška. Rašto turinys šv. Jonui labai prie širdies, ir tai matyti iš labai emocingo jo veido. Jis tarsi pritrenktas rašto turinio. Galima suprasti, jog tai labai svarbus jo gyvenimo momentas, kad čia spęsis jo likimas, kad tai Dievo žodžiai jį šaukia veikti. Jeigu reljefas vaizdavo berniuką, kuris jautė, bet negalvojo, tai čionai šitas vyras jaučia ir giliai mąsto. Du darbai, skirtingo dydžio, bet artimi pagal jausmo raišką.“ „Labai gerai, – sako Žakas. – O ką pasakysi apie formaliąją pusę?“ Čia jau buvo sunkiau, bet Ketsė man pašnibždėjo: „Kalbėk apie graikų skulptūrą, Žakui tai patiks.“ Ji, kaip skulptorė, buvo daug studijavusi visų laikų ir kraštų skulptūros meną, ir aš kartais nustebdavau, kad žino daugiau nei aš. Šįkart man ji labai padėjo, nes aš iš karto pamačiau Krikštytoją kaip graikų dievaitį. Pradėjau nuo galvos: „Matote, kaip tobulai traktuota galva, kuri palinkusi ir turi gražias graikiškas garbanas.“ „Adomas teisingai kalba, – paremia mane Jula. – Graikų įtaka akivaizdi.“ „Gerai sakai, Adomai“, – sutinka ir Žakas. – Tikra tiesa, kad to meto skulptoriai ieškojo įkvėpimo graikų skulptorių darbuose ir, mano nuomone, graikai – didžiausi visų laikų skulptoriai. Aš labai žaviuosi graikų skulptūra, o labiausiai archaiškuoju

⁶¹ Šv. Jurgis. (it.)

periodu.“ Nustebau, nes aš maniau tą patį. Kad man geriau sektųsi – ar drožti, ar kalti, – man reikia prieš akis turėti porą archainio graikų meno atvaizdų. Tad nieko keisto, kad Paryžiaus aukštojoje meno mokykloje studijuojant pas Etjeną Marteną ar Cezarį Baldašinį kurso draugai įžiūrėjo mano darbuose panašumą su Lipšico kūriniais. Man tai atrodo normalu, juk buvome kilę iš to paties krašto, matę tuos pačius peizažus, kvėpavę tuo pačiu liaudies menu ir bažnyčių meno turtais, klausęsi tos pačios gamtos muzikos: upelio čiurlenimo, paukščių giedojimo, pušų ošimo ir tų pačių skambių liaudies dainų. Sėmėmės kūrybinės jėgos tokiom pačiom šaknim, kurias buvome įleidę į lietuvišką žemę. Pasikartosiu: Žakas Lipšicas ne sykį teigė, jog be lietuviškų šaknų nebūtų sukūręs to, ką sukūrė, – savo „didžiųjų gyvenimo medžių“ (taip pats vadindavo savo monumentus).

Ketsė stipriai glaudėsi prie manęs. Pietrasantoje tokią valandą mes jau būtume pakilę į devintą dangų ir paskui laimingi užmigę, pagerbdami garsiąją italų *siesta*⁶². O dabar sėdėjome ant Florencijos nacionalinio muziejaus dvipusės sofos, nuo kurios galėjai stebėti palei abi priešingas patalpos sienas sustatytus darbus, švelniai ir santūriai glamonėdamiesi. Bet buvome laimingi dėl kitko. Supratom, kad tai išskirtinės akimirkos – proga kalbėtis su tokiu garsiu skulptoriumi kaip Žakas Lipšicas. Na, jis dabar tylėjo, gal primigęs. Jula buvo padėjusi galvą ant jo peties, ir aš gailėjausi, kad neturėjome po ranka fotoaparato šitam vaizdui įamžinti. Tais laikais aš nemėgau nei fotografuotis, nei fotografuoti. Man tai atrodė paviršutiniškas ir kvailas narcisizmas. Kad tai aktorių ir kino žvaigždžių sritis ir kad rimti dailininkai privalo vengti tokių netikrų dalykų, tokios tuštybės. Dabar, žinoma, gailiuosi. Kokie turtai prarasti, kiek būtų vaizdinio liudijimo, jei su savo tarybiniu „Zenitu“ kartkartėm būčiau ką nors cirkštelėjęs! Keista, kad mokyklos šventėse vaidindavau fotografa.

Mūsų siesta truko neilgai. Kaip juodi varnai pasklidę muziejaus sargai ėmė mus varyti lauk. Žakas pakilo sunkiai (jam gi buvo 80 metų), bet energingu balsu paragino: „Na, mieli draugai, po geros kavos eisime pasveikinti dar vieno Dovydo katedros varpinėje.“

⁶² Pokaitis. (it.)

Lauke buvo vėsiau ir geroji saulutė linksmai šypsojosi mums. Pasukome katedros link. Priėjome prie varpinės ir vienoje nišoje išvydome keistą būtybę. „Štai jums trečiasis Dovydas, – sako mums Žakas. – Dovydas karalius, jau pasenęs, ne itin gražus, todėl florentiečių vadinamas „*zuccone*“⁶³. Ko gero, tai vienas tų laikų florentiečių.“ „Jis visai negražus“, – pastebi Ketsė. „Bjauraus veido“, – atitaria Jula. Aš tyliu, nes žinau, kad Žakas tuojau paaiškins, kodėl nuo dviejų gražių paauglių Donatelas perėjo prie tokio tipo žmogaus. „Prisimenat, kokie buvo kiti Dovydai? Čia jis viską padarė priešingai. Pirmasis bronzinis Dovydas stovėjo grakščia poza, dešine ranka parėmęs liemenį, elegantiškai, tuo tarpu čia jo ranka glebiai nukritusi, lyg prilaikanti apsiaustą. Jeigu ankstesnis Dovydas gražiai laiko kardą, šičia jis tartum krapštosi.“ „O kodėl Donatelas pavaizdavo jį tokį negražų?“ – klausia nusivylusi Ketsė. „Na, jis tikrai negražus, – pritaria jai Žakas. – Bet čia grožis ir bjaurumas kartu, apibendrintai tariant. Matai, jis padarė, ką norėjo – gražų bjaurumą. Ir tai jis pasiekė per išraiškingą aistrą, modeliu pasirinkęs kažkokį keistą florentietį iš gatvės, o ne gražius berniukus, kaip reljefams ant Santa Maria del Fiore katedros vargonų. Jis gi negalėjo visą gyvenimą tik *puti*⁶⁴ kurti. Menininkas bręsta, ir jo kūryba keičiasi. Aš juk taip pat negalėjau visą laiką būti kubistu, reikėjo keistis, persiimti laiko dvasia.“ „Tai Florencijoje taip pat viskas kas dešimtmetį keitėsi?“ – nusistebėjo Ketsė. „Aišku, keitėsi, bet į blogąją pusę. Adomai, gal tu geriau žinai? Tu gi taip mėgsti istoriją. Gali papasakoti?“ „Galiu, – sakau, prisimindamas didįjį prancūzų istoriką Žiulį Mišlė. – Buvo toks laikotarpis, kai vietiniai tironai siekė bet koku būdu praturtėti, aplenkti kaimynus. Samdyti kareiviai plėšė vargingus žmones, buržuazija tuko, bankininkai kaip rykliai rijo vienas kitą, o dvasininkai, užuot ugdę moralę, patys tapo bankininkais ir maudėsi aukse, pardavinėdami indulgencijas. Medičių laikais kad būtum laikomas garbingu žmogui, užtekdavo keturių metrų drobės drabužiams pasisiūti. Negana to, priemiesčius niokojo karai ar šiaip gaisrai, tad vargšai padegėliai plūste

⁶³ Didžiagalvis. (it.)

⁶⁴ Berniukas. (it.)

plūsdavo į miestą, o kartu su jais ir vagys bei plėšikai, kurie nesnaudavo, įsiskverbę tarp turtingų miestelėnų. Maras tais laikais buvo įprasta nelaimė. Beje, tavo brangusis Vilnius, Žakai, juk taip pat ne kartą degė, ar ne?“ „O taip, – šypsosi mano nuvargęs globėjas. – Kadaisė skaičiau Vilniaus miesto istoriją. Kiek prisimenu, Vilnių niokojo kokie keturi ar penki gaisrai. Ir pirmasis buvo pats baisiausias: sudegė visas miestas. Gal apsirinku, bet, rodos, miestas degė praėjus šimtui metų po to, kai buvo pastatyta gynybinė siena, o paskui po poros dešimtmečių kilo dar vienas didelis gaisras.“ „Teisingai, teisingai, – sakau. – Buvo du gaisrai su dvidešimties metų tarpu, o paskui trys XVIII amžiuje vienas po kito kas dešimtį metų. Tikrai dideli gaisrai. Viskas sudegė.“ Ketsė išdrįso net nusižiovauti – normalu, kai per meilės naktį išmiegi vos porą valandų. Julai, daug vyresnei už Ketsę, įskaudo kojos, tad jos abi prisėdo ant varpinę supančių marmurinių laiptų. „Adomai, man irgi norisi prisėsti, – tai pamatęs, sušnibždėjo man Žakas. – O tu aiškink vietoj manęs, aš gi ir taip visą dieną tarškėjau.“ Man patiko, kad galiu jam pasitarnauti, tad tęsiau jo gražų pasakojimą apie Donatelo revoliucinius ieškojimus skulptūros srityje. Kadangi buvau daug skaitęs Paryžiaus bibliotekose, tai beliko tik perkratyti atmintį ir kaip meno istorijos profesoriui viską išdėstyti. „Menininkai, o labiausiai Donatelas, nesivaikė pinigų, bet norėjo kurti grožį. Aišku, konkuruodami tarpusavyje, kartais net su kardu rankoje. Jis giliai išgyveno dėl tokios bjaurios padėties ir atspindėjo visa tai savo kūryboje. Panašiai kaip tu, Žakai, kai ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje protestavai prieš „rudąjį marą“ savo skulptūromis „Dovydas prieš Galijotą“, „Prometėjas“, „Europos pagrobimas“. Žakui toks palyginimas patiko, bet iš kuklumo jis paragino mane: „Dėkui, dėkui, Adomai, bet grįžk geriau prie Donatelo, o tai ir naktis ateis, kol suvirškinsim „didžiagalvį“. „Leisk jam kalbėti, kaip jis nori“, – gina mane Jula. „Toliau, toliau!“ – drąsina mane Ketsė, gražiai šypsodama. Atsikvepiu ir varau: „Jeigu graikai darė skulptūras, panašias vieną į kitą, – visos tos Fidijo ar Praksitelio veneros ir apolonai, – tai Donatelas kūrė visiškai individualistines, kritiškas asmenybes, kurioms įkvėpdavo vienas ar kitas svarbus Florencijos asmuo ir kurias vaizduodavo negailestingai, natūralistiškai. Gerai išsižiūrėjus, galima nusakyti

prototipo amžių, jo ydas, temperamentą, net ligas. Donatelo personažai – tai jo minčių, pykčio, liūdesio, jo valios kurti kritišką realizmą išraiška. Jis yra stiprus, kartus, bet teisingas. Kaip tik tuo ir skiriasi nuo kitų, „oficialiųjų“ Medičių dailininkų, kurie siekė įtikti, „laižydami“ apvalias, idėjų atžvilgiu tuščias statulas. Nusipenėję buržuazijos pirkliai ir bankininkai Donatelą kritikavo kaip baisybių, baubų kūrėją. Gerai, kad Medičiai buvo ganėtinai protingi ir leido jam daryti, ką jis norėjo. Donatelo kūryba, nors ir kupina juodo pesimizmo bei piktos melancholijos, mums perteikia gyvas emocijas, stebina, dirgina mūsų sąmonę. Jo figūrų veidai tikrai ne angeliški – antakiai suraukti, akys liepsnoja pykčiu, kūno judesys byloja koncentruotą mintį, sarkastišką didybę, kuri teisia ir slegia. Švelnumo juose nerasi. Jeigu tie pranašai atgytų, tai jie ne šventintų, bet daužytų. Tai stipri melancholiška poema, tai negailestinga to laiko visuomenės satyra!..“ Net užsikirtau, pradėjęs karščiuotis. Visi trys ėmė šaukti: „Bravo! Bravo! Bravo!“ Nudžiugęs atsėdau prie jų ir tyliu. Buvo be galo malonu, kad draugai išklausė mane iki galo ir dėmesingai. „Tu gal geriau kalbi apie meną negu aš“, – nusijuokė Žakas. „Adomas galėtų būti meno istorijos profesorius“, – pridėjo jo žmona. „Tai mano sena svajonė“, – atsakiau jiems. Ketsė glaudėsi prie manęs ir glostydama man plaukus pašnibždėjo: „Kada nors taip išpažink savo meilę man.“ Žakas tai nugirdo ir sako: „Užmiršome pasikalbėti su Donatelo „Kupidonu“. Jis ten buvo netoli. Juk jo dėka įsimylėjote. Tai dėl jo strėlės, paleistos į jūsų širdis, susitikote.“ „Ak, tu toks romantiškas“, – šypsosi jam Jula ir taip pat prie jo prisiglaudžia. Vėl tylėjome. Saulė jau buvo pasislėpusi už kalnų. Kiek atvėso. Buvome pavargę, bet laimingi. Katedros aikštėje būriavosi daug turistų. Bet pasirodė ir italų. Mat jie po darbo, ypač jaunimas, apsivelka išeiginius rūbus ir eina daryti *giro*⁶⁵. Draugai ir draugės sueina į grupes ir kalbasi, vieni kitus nužiūrinėdami. Kitur Europoje taip būna tik savaitgaliais, o italai myli gyvenimą ir jiems kiekviena diena svarbi. Tačiau jie dar laikosi senų tradicijų, tad italiukės labai atsargios – vyrukas turi ilgai rėžti sparną apie tą, kuri jam patiko. Tai ne Vokietijos ar Skandinavijos

⁶⁵ Pasivaikščioti. (it.)

merginos, kurių kavaliereiams nebūtina sukinėtis aplink jas porą savaičių ar dar ilgiau.

„Na, į San Lorenzo baziliką nebenueisime, ir taip daug prisiziūrėjome, – kiek atsipūtęs, sako Žakas. – Tenai ant bažnyčios durų yra dešimt puikių Donatelo reljefų, taip pat ir „Nuėmimas nuo kryžiaus“. Pats originaliausias jo darbas. Tiek to. Bus kitam kartui. Kada nuvažiuosime ir Mikelandželo aplankyti. O dabar, mano brangieji, lėksime namo – rytoj reikės anksti keltis. Didelis darbas mūsų laukia. O mano amžiaus žmogui kiekviena valanda svarbi. Tiek daug planų dar turiu.“ Jula žiūrėjo į jį didžiudamasi, mes su Ketse – pagarbiai. Išvažiuome iš miesto. Kalnai al-savo vėsa. Įkaitusi diena, žolės nešė įvairius svaiginančius kvapus. Buvo taip gera. Ketsė švelniai glamonėjo man kelį, o aš glosčiau jos karštą ir virpančią šlaunį. Kartkartėmis mudu pažvelgdavome vienas į kitą plačiai, iškalbingai šypsodami. Žakas snaudė, Jula žiūrėjo į kalnus, padėjusi ranką ant savo vyro peties. Ji svajoto. Apie ką? Nežinia. Tokia paprasta ir tokia simpatiška moteris.

Buvo liūdna, lietinga diena. Darbe pasirodžiau vėlai. Blogai išsimiegojęs, nes Torane pas Mordechajų vėl kilo konfliktas. Mes su Ketse linksmi atvažiuome pas jį, o jam ir vėl kilo pavydas dėl mano „lungos amerikanos“, mat jo žmona buvo mažutė. Be to, tuo metu aš mažai ką bepadėdavau „melžti Centurioną“, t. y. eiti į meriją ir reikalauti iš jos Ekonomikos valdybos direktoriaus pinigų. Kai Mordechajus eidavo pas jį tiktai su Albina, tai Centurionas visai išsisukinėdavo. Mat laikė, kad du skulptoriai, nors ir iš skirtingų kraštų, nesudaro minimalios tarptautinės skulptorių grupės. Ryte gerokai pramiegojom ir dėl to kaltinom vienas kitą. Dargi lietūs. Vasaros metu! Tai beveik susipykome, ir aš net išvažiuavau autobusu, nes Ketsė užsiplepėjo su mano draugu, kuris bandė ją visai sužavėti. „Pirmiausia skulptūra ir Žakas, o mergos – paskui“, – nusprendžiau.

Atbildėjęs į liejyklą, klausiu, kur Žakas. Neramūs ir liūdni darbininkai nenorėjo man nieko sakyti. Tik Pepė tarstelėjo, kad jis pas Luidžio žmoną nuėjęs. „Keista, – pamaniau. – Paprastai jis niekad pas ją neina.“ Užlipau į antrą aukštą, kur gyveno Tomaziai, žvilgtelėjau į Luidžio biurą. Nieko. Einu koridorium ir išgirstu kažką graudžiai verkiant. Iš karto

neatpažinau, kad tai Žakas. Prisiklijuoju prie durų ir apstulbštu: girdžiu drebantį, verksmu trūkčiojantį Žako balsą: „*Giovani parte, vecchi come io sta. Veramente e ingiusto. Ingiusto, ingiusto...*“⁶⁶ Supratau, kad Tomazį parkirto staigi mirtis. Jau anksčiau buvo patyręs porą infarktų, bet vis tiek šėlo Florencijoje. Valgė ir gėrė už du, dargi rūkė kaip lokomotyvas. Atsargiai atsitraukiau nuo durų, pritrenktas tokios nelemtos žinios. Man skaudėjo širdį, kad Žakas taip išgyvena dėl savo draugo mirties, teisingai sakydamas, kad jauni neturėtų išeiti anksčiau už vyresnius. Supratau, kodėl darbininkai tokie nuliūdę ir sunerimę. Gal dabar našlė, nepajėgdama susitvarkyti su liejyklos reikalais, ją parduos ir daugeliui grės bedarbystė. Gerai, kad prieš porą dienų jis man dar spėjo parašyti puikų rekomendacinį laišką, kuriame išgyrė mane kaip nagingą meistrą. Man tikrai suspaudė širdį kaip Žakui. Gi nebebus to linksmo storulio, kuris pietaujant juokindavo visokiais itališkais anekdotais ir pasakodavo savo nuotykius su nesuskaičiuojamomis meiluzėmis. Ne visados juk kalbėdavome apie meną ir liejyklos reikalus. Pavydėdavau jam truputėlį, mat mokėdavau sukurti linksmą atmosferą ir be pastangų patraukdavo visų dėmesį. Bet dabar, įsivaizduojant, kad jo kėdė bus tuščia, taip pat norėjosi verkti. Nusileidau į apačią. Darbininkai žiūrėjo į mane ne itin palankiai, nes kažkada buvau susiginčijęs su Luidžiu dėl darbų eilės, kai prieš kokius metus staiga atrūkusi tokia sena ekstravagantiška amerikietė pareikalavo tuojau pat išlieti iš bronzos kelias bjaurias jos skulptūras. Tomazis iš karto sutiko, nes toji buvo labai turtinga ir dosniai mokėjo. Blogai tik, kad labai geras darbininkas, kuris ruošėsi lieti mano vaško dirbinius, turėjo tuoj pat imtis amerikones skulptūrų. Aš supykau ir ėmiau jai aiškinti, kad jau seniai laukiu savo eilės, kad dirbu čia su Žaku Lipšicu, kad turiu pirmenybę. Ji nieko nenorėjo žinoti, sakė, kad Pietrasantoje negalinti ilgai būti, nes pietų Sardinijoje, pasaulio milijardierių mėgstamoje atostogų vietoje, jos laukia draugai ir kad „*ladies first*“⁶⁷. O aš aiškinau, kad mes abu skulptoriai ir kaip kolegos turime tarpusavyje laikytis tam tikrų taisyklių, o ne griežtai

⁶⁶ Jauni miršta, o tokie seniai, kaip aš, lieka. Tai labai neteisinga. (it.)

⁶⁷ Moterų pirmenybė. (angl.)

reikalauti to, kas nepridera. Taigi išplieskė ginčas, ji perpykusi ėmė užgaulioti mane, vadino „*bad, young, stupid boy*“⁶⁸. Supykęs nuėjau pas Tomazį ir išrėžiau, kad *paca americana*⁶⁹ trukdo man dirbti. Jis taip susisie-lojo, kad griebėsi už širdies. Darbininkai tai matė ir jiems nelabai patiko, nors jie manė lygiai tą patį apie tą iš po žemių išdygusią pabaisą. Tada atsiprašiau Luidžio, kad karščiuojuos, pasakiau, kad galiu palaukti, ir išėjau į miestą išgerti vyno ir nusiraminti. Bet blogis buvo padarytas. Dėl menk-niekio smarkiai sunervinau Tomazį. O jis gi geras Žako draugas. Dabar jaučiausi iš dalies kaltas dėl liejyklos savininko mirties. Kiek pagalvojęs, prisiminiau, kad Luidžis dažnai bardavosi su darbininkais. Bet italai visad-os rėkauja be rimtos priežasties. Tik stebėjausi, ko jis taip stipriai dėl tos „pakos amerikanos“ sureagavo.

Žakas iš našlės buto grįžo paraudusiomis akimis ir pranešė man lenkiškai: „Adomai, mūsų draugą Luidžį netikėtai pakirto širdies smūgis. Kokia nelaimė! Kokia baisi nelaimė!..“ Jam vėl pabiro ašaros. Priėjęs apglėbiau jį, raminau: „Vieną dieną gyveni, kitą – nebe. Ne amžini esame.“ „Teisybę sakai. Bet kodėl jį, tokį jauną, pakirto taip staigiai, o aš, senukas, dar gyvenu?“ Jis atsisėdo ir, susiėmęs galvą rankomis, tyliai verkė. Aš nežinojau, ką besakyti ir ką bedaryti. Tik energingai krapščiausi prie Žako eskizo. Gerai, kad pasirodė Julia ir jie abu nuėjo raminti našlės ir padėti ruošti velionio šarvonei. Supratau, kad Žakas šiandien nedirbs. Jis buvo labai jautrus ir stipriai išgyvendavo dėl kitų nelaimių. Man buvo labai skaudu, kad mano maestro taip giliai išgyvena dėl mūsų bendro draugo mirties. Bet į galvą lindo ir visokios piktos mintys: „Lakstė vis į Florenciją pas *kurvas*, žinodamas, kad serga širdies liga, valgė už du, gėrė už tris. Dievas nubaudė!“ Manau, kad našlė ir darbininkai lygiai taip pat galvojo. „Kartais žmogus dantimis kasa sau duobę“, – prisiminiau kažkur girdėtą pasakymą. Vis lijo ir lijo, lietūs barbeno į skardinį stogą, o kieme susirin-kę darbininkai karštai ginčijosi. Nėjau pas juos. Vis galvojau apie tą nemalonų ginčą su amžinatilsiu Tomaziu.

⁶⁸ Niekam tikęs kvailas jauniklis. (angl.)

⁶⁹ Pamišusi amerikietė. (it.)

Per pietus vis dėlto išlindau iš dirbtuvės į miestą, luktelėjęs kiek po darbo pertrauką žyminčio signalo. Jaučiausi labai blogai. Laimei, pamačiau Ketsę, kuri statėsi automobilį ant šaligatvio tarp dviejų medžių, nes liejyklos kiemas buvo užgriozdintas ne tik Žako liejimo formomis. Prisėdau jos mašinoje. Atsiprašiau, kad buvau irzlus Torane. Ji irgi atsiprašė. Pasakiau naujienas. Ji net suriko, kad taip negali būti. Ketsė taip pat jautė simpatiją Luidžiui. O gal kada su juo intymiai bendravo. Ji puolė iš mašinos, paprašiusi palaukti. Grįžo visa apsiverkusi. Ilgai ją glosčiau, kad nusiramintų. Ji po truputį nurimo ir silpnai šypsodamasi sako man: „Padaryk man vaiką!“ Tai mane išgąsdino. Buvau vedęs ir jau turėjau du vaikus. „Kaip skulptoriai mes turime daryti skulptūras, o ne vaikus“, – pasakiau. „Bet mes esame ir žmonės, ne tik skulptoriai! – atrėžė Ketsė. – Ir turime elgtis kaip žmonės.“ Matydamas, kad ji pyktelėjo dėl ne per didžiausio entuziazmo įrodyti jai savo karštą meilę, raminau: „Gerai, gerai, aš tave suprantu. Staigi Luidžio mirtis tau pakišo mintį duoti pradžią naujam gyvenimui. Tai labai gera mintis...“ Kalbėjau, kalbėjau, bet, matyt, nelabai įtikinamai, nors glosčiau ją kuo meiliausiai. Ketsė jei ką nusprendė, tai reikėjo vykdyti. Tuoj pat nusivežė mane į savo dirbtuvę prie stoties, kur pradėjome meilės maratoną. Lemiamą akimirką aš vis tiek supasuodavau. Ji pyko, o aš aiškinau, kad tai įpratimas, o prie ko pripranti, tą ir senas atrandi. Ji, regis, įsižeidė ir kokią savaitę nebenorėjo manęs matyti. Man buvo dar liūdniau, dvigubai liūdniau. Ir Žakas gedėjo dėl Luidžio mirties. Beveik visai nekalbėjome.

O į dirbtuvę dar lindo kažin koks skulptorius nevykėlis iš Amerikos. Lipdė jo portretą ir norėjo jam parduoti. Portretas išėjo prastas, ir Žakas ne tik kad jo nepirko, bet dar prisakė daugiau nebetrunkdyti jam darbuotis. Tas skulptorius kreivai žiūrėjo į mane ir visiems skundėsi, kad aš supuvęs intrigantas, padlaižys, ir tiek privirė košės man ant galvos, kad Katedros aikštės bare, kur rinkdavosi skulptoriai užsieniečiai, manęs pradėjo vengti. Net toks draugelis paryžietis Filipas, kuris man visados *fundydavo* taurelę grapos⁷⁰, daugiau nebekvietė kartu išgerti. Supykau

⁷⁰ 40° stiprumo vietinė degtinė. (it.)

ant visų ir išvis nebėjau į tą barą, sakydamas sau, kad visi jie neverti dėmesio kvailiai, jei visi ima pataikauti kažkokiam nežinia iš kur išdygusiam turtingam, bet nieko vertam skulptoriui. Supratau, kodėl Žakas čia niekados kojos nekėlė – juk taip iškvaršintų galvą visokiomis intrigomis, kad reikėtų lauk bėgti. Supratau, kodėl geriau važinėja į Florenciją, kur gali sutikti pažįstamų, gerų dailininkų ar rašytojų. Nekantriai laukiau, kada Ketsė nusiramins dėl vaiko darymo ir Žakas užsinorės vėl aplankyti Toskanos sostinę.

Bet padėtis ne pagerėjo, bet dar pablogėjo. Tarp mūsų su Žaku įvyko beveik toks pat incidentas kaip su ta „paka amerikana“. Jis buvo jos vietoje. Aš pasidariau seriją vaškinių modelių, kuriuos reikėjo skubiai apipilti smėlio ir gipso mišiniu. Kadangi nė vienoje dirbtuvėje nebuvo vietos, tai mano vaškinius teko statyti kieme tiesiog ant saulės, nes šešėliuotos vietos buvo užstatytos didelėmis liejimo laukiančiomis Žako skulptūromis, kurių gi nenustumsi į kitą vietą. Jau norėjau savo modelius nešti į gipso dirbtuvę, kuri buvo visai arti, bet išsigandau, kad bebėgįojant jie sutirps saulėje – lauke baisiai kepino. Šnektelėjau su Pepe, kuris su mani visada buvo draugiškas, nors kartais ir tarp mūsų įsivyraudavo slegiančios tylos periodų – viskas dėl merginų, nes kartais kokiuose nors pajūrio dansinguose abu norėdavome sužavėti tą pačią *bellina*⁷¹, kurių buvo daug, ir ne visai geros reputacijos. Taigi, tuo metu gerai sutarėm, tai ir paprašiau jo pagalbos. Pepė kiek pagalvojo, apžiūrėjo mano vaškinius ir, pamatęs, kad vienas jau lenkiasi, tirpsta (tebeturiu jį dirbtuvėje Paryžiuje), tuoj pat įsakė visiems liejyklos darbininkams skubiai apdengti mano dirbinius. Kieme kilo didžiulis klegesys, kaip žąsų ūkyje. Nes kai italai dirba, tai daug tarška tarpusavyje pačiom įvairiausiom temom – tokia jau jų prigimtis. (Šiauriečiai, kaip žinoma, darbo metu tyli, nes mano, kad kalbos trukdo gamybai.) Žako dirbtuvės durys buvo praviros į kiemą, tad tas klegesys patraukė jo dėmesį – išėjo pasižiūrėti, kas atsitiko. Supratęs, jog niekas nebedirba prie jo Niujorkui skirtos skulptūros, smarkiai užpyko. Pasiuto rėkti ant Pepės, kad ir taip jo didžiulė skulptūra dėl

⁷¹ Pupyttė. (it.)

Pepės darbininkų lėtumo labai vėluojanti į Ameriką ir kad čia visas darbas sustabdytas dėl poros mažučių asistento skulptūrėlių. Kad reikia tuoj pat mesti šitą darbą, nes jo monumentas daug svarbesnis. Jeigu Tomazis būtų buvęs gyvas, tai Pepė kaipmat būtų paklusęs jo reikalavimui. Bet komunistas Pepė nemylėjo amerikonų, nors Žakas ir vadino save *paesano lituano*. Jis ramiai paaiškino, kad negalima leisti ištirpti saulėje vaško dirbiniams, nes buvo daug darbo įdėta liejant ir retušuojant. Žakas jo neklausė, toliau reikalavo ir susinervinęs net trypė koja, pikta žvelgdamas mano pusėn, kur triūsiau su darbininkais. Tada aš pradėjau lėtai trauktis durų link, sau tardamas: „Bėk lauk, kol nesugadinai draugystės su tokiu geru ir nuostabiu žmogumi kaip Žakas Lipšicas, o su vaškiniais bus kas bus. Gi tebeturiu gumines formas, tad jų bus galima išlieti kiek nori.“ Ir gerai padariau. Prieš uždarydamas geležines liejyklos duris, grįžtelėjęs atgal pamačiau, kaip Žakas grįžta nuleidęs galvą į savo dirbtuvę. Pagailo man savo globėjo. Jis skubėjo Niujorke pastatyti savo didžiulę bronzinę skulptūrą, ir tai jam buvo be galo svarbu, – juk gyvenimo pabaigoje kiekvienas menininkas siekia padaryti ką nors didelio, svarbaus. Jeigu menininkas garsus, tai nori labiau išgarsėti, o jeigu nežinomas, – kad visi apie jį sužinotų, bent jau gimtajame krašte. Todėl net labai geri, bet neišgarsėję dailininkai taip skuba, jau viena koja stovėdami karste, savo tėvynėje bet kokia kaina pagarsėti ir kuria savo muziejus, galerijas ar savo vardo skulptūrų parkus. Ir skuba kaip įmanydami.

Žakas gi man jau kalbėjo apie monumento statymą Izraelyje, kuriame nusprendė pasilaidoti, nes apie Lietuvą brežnevinės stagnacijos laikotarpiu nebuvo ko nė svajoti. Deja, sakė man, jam brangių Vilniaus vietų tikriausiai jau nebėra ir kad vietoj buvusio geto dabar ten stovi daugiaaukščiai gyvenamieji namai. Ir kad žydų jau beveik nebesutiksi Vilniuje, tuo tarpu Niujorke jų daugiau nei du milijonai, o Izraelis jo laukias išskėstomis rankomis. Buvo skaudu, kad aš, jauniklis, su savo mažutėmis nebrandžiomis skulptūrėlėmis trukdau pasaulinio garso skulptoriui užbaigti monumentą. Norėjosi grįžti atgal, atsiprašyti, liepti mesti tas mano skulptūras, bet bijojau, kad Pepė nesutiks, ir liksiu kvailio vietoje, ir dar labiau supykdyčiau gerąjį Žaką.

Ėjau galvą nuleidęs ir labai susisielojęs namon. Pakeliui nusipirkau 1,8 litro butelį „Chianti“. Nusigėriau iš nevilties savo varganame kambaryje už katedros. Parkritęs užmigau su drabužiais ir sapnavau, kad susitaikau su Žaku ir kad važiuoju į Paryžių. Atsibudau jau gilią naktį, nes už kartoninės pertvaros darbininkas smarkiai knarkė, o jo neplautos kojos baisiai smirdėjo. Skaudančia galva išėjau į terasą. Juoda naktis. Mėnulis pilnas. Gaivinantį vėjelį nuo jūros, bet širdyje buvo taip nyku ir taip sopėjo, kad norėjosi šokti iš ketvirto aukšto į gatvę. Ir ne tik dėl barnio su Žaku. Ketsė dabar vengė manęs. Jau visą savaitę nesimatėme. Meilės sielvartas? „Kvailas tu, – sakau sau, – net neužsimuši, ir visi juoksis iš tavęs ir bus patenkinti, kad maestro favoritas nususuko strėnas.“ Daug kas man pavydėjo dėl „lungos amerikanos“, šaipydavosi už nugaros. Arba atvirai sakydavo: „*Amore, amore*.“ Ne visi, žinoma. Dauguma darbininkų man simpatizavo, nes dirbau gerai, o kartais net sparčiau už patyrusius darbininkus. Tie net grasino mane primušti kaip stachanovietį, nes patys tinginaudavo. Pasislėpę už sandėlio, rūkė, plepėjo arba ilgai sėdėdavo išvietėje, vartydami pornografines knygytes. Jie man aiškino, kad *capo*⁷² per mane reikalaus dirbti taip pat sparčiai ir kad jie jau ir taip žiauriai kapitalizmo išnaudojami, o čia dar kažkoks užsienietis jiems lipa ant galvų. Iš pradžių nenorėjau su tuo sutikti, bet gerasis Pepė paprašė manęs nesikarščiuoti, laikytis kitų darbo tempo. Tada aš, pasivaręs su darbu į priekį, triūsdavau prie savo skulptūrų. „Kapas“ kreivai į tai žiūrėjo, bet galiausiai susitaikė su mano kaprizais.

Į liejyklą dabar bijojau eiti, kad Žakas manęs neaprektų ar visai neišvytų. Tada parašiau ilgą atsiprašymo laišką, paaiškinau, kad man iš tikrųjų reikia važiuoti į Paryžių parodos reikalais, ir prižadėjau po dešimties dienų sugrįžti ir atidirbti sugaištą laiką viršvalandžiais. Įmečiau laišką į liejyklos pašto dėžutę ir jau rytojaus dieną per pietus Žako šoferis atnešė atsakymą į mano varganąjį kambarėlį, kur ruošiau maišus su savo bronzos dirbiniais vežti į Paryžių. Laiškas buvo paprastas ir nuoširdus. Žakas rašė, kad paroda esanti gyvybiškai svarbus reikalas ir kad jį reikia be paliovos

⁷² Viršininkas. (it.)

tvarkyti. Kad jis sutinkąs su mano pasiūlymu atidirbti vėliau. Pafilosofavo apie instinktyvią ir natūralią konkurenciją tarp dailininkų. Net aprašė, kaip buvo susipykęs su savo geruoju bičiuliu Grisu, ir pažadėjo apie tai plačiau papasakoti, kai grįšiu iš Paryžiaus. Jo laiškelis man pataisė nuotaiką. Tuoj parašiau laišką Ketsei ir nubėgau į stotį. Nusipirkau bilietą ir nurodžiau išvažiavimo laiką laiške, o priede prirašiau, kad labai ją myliu ir kad galbūt kada nors pradėsime mūsų vaiką.

Laikas bėgo greitai ir maišai vis pampo ir pampo. Viena bronzinė skulptūrėlė – ant nugaros, dvi – krepšyje su ratukais ir viena drabužių lagamine. Viską vos begalėjau pakelti. Bet privalėjau. Mano Paryžiaus meno galerija laukė naujų darbų, o iš bronzos liejau pirmą kartą. Galerinininkas buvo įsitikinęs, kad bronzos dirbinius galima greičiau ir brangiau parduoti, negu medžio drožinius.

Ketsė manęs laukė perone. Man susopo širdis. Ji sėdėjo ant suolo nuleidusi galvą, susigūžusi nuo kažin kokio vidinio skausmo. Tyliai priėjęs prie jos iš už nugaros, pasisveikinau. Ji stryktelėjo, atpažinusi mano balsą, ir šypsodama plačia žavinga šypsena šoko man ant kaklo. „Moteris nepastovi“, – prisiminiau prancūzų karaliaus Henriko IV posakį. Prieš savaitę buvo paniurusi, beveik pikta, o šypsena dingusi iš veido. Buvo liūdna, kad iš tokio didelio juslinio entuziazmo staiga nieko neliko. Kaip man atrodė, dėl menkniekio. O jai tai buvo labai svarbu. Vienas žmogus mirė ir štai į jo vietą tuoj pat reikia naujos gyvybės. Moteriai tai labai svarbu. Pradėjau tai suprasti, bet atrodė, kad viskas jau per vėlu. Aš prisėdau šalia ir glosčiau jai rankas, kurios rugpjūčio mėnesiui buvo nenormaliai šaltos. Apsikabinom, ilgai bučiavomės. Ji nebenorėjo manęs paleisti, aš žvilgčiojau per jos petį į stoties laikrodį – reikėjo eiti. Ji laikėsi oriai ir kovojo su ašaromis. Aš taip pat buvau išdidus. Kvailai išdidus. Ėmiau gailėtis, kad nesusitaikiau su ja anksčiau. Praradom savaitę. O kartais iš kvailo išdidumo žmogus praranda net metus ir dešimtmečius. Nenori gyventi visavertiškai, beatodairiškai, nežiūrėdamas nei į kairę, nei į dešinę, be kompleksų ir nepaisydamas kitų nuomonės. Tokiam pilnakraujam gyvenimui reikia daug drąsos ir ryžto. Retas tam ryžtasi. Dabar viskas buvo per vėlu. Reikėjo skubėti į traukinį. Ir tas atskirs mane nuo jos. Ir galbūt

visam. Mes stipriai stipriai pasibučiavom. O tada nešinas manta nubėgau prie traukinio, palikęs Ketsę ant suoloelio. „Kvaily, tu kvaily, – pliekiau save. – Turėtum atidėti kelionę. Juk susitaiki. Bet negi dabar, atsisveikinęs, begriši staiga atgal subliūškęs...“ Lipau į pirmąjį vagoną, į pirmą kupė. Joje prie lango sėdėjo jauna graži apvaloka moteris, iš drabužių sprendžiant – užsienietė. Ji man maloniai šypsojosi ir net padėjo užsikelti ant lentynos maišus. Padėkojau angliškai, atsėdau ir įnikau skaityti Džordžijo Vazario raštus apie Mikelandželą. Jau numaciau, kad Žakai sutikus važiuoti į Florenciją, reikės diskutuoti apie to renesanso genijaus kūrinis. Taip įsigilinau į tekstą, kad nieko nebemačiau ir nebejaučiau. Norėjosi išvyti lauk iš širdies didelį liūdesį. Traukinys pajudėjo. Kaimynė kažkodėl pusbalsiu juokėsi. Kodėl? Iš manęs? Keliautojai paprastai tuoj užmezga pokalbį, o aš norėjau atsiriboti ir pabūti vienas su savo liūdesiu. Vėliau sužinojau, ko kupė bendrakeleivė juokėsi. Ketsė parašė man į Paryžių skausmingą laišką, kad, ilgai dvejojusi, ji vis dėlto pašokusi nuo suoloelio ir pribėgusi prie traukinio, bet šis pradėjo judėti. Ji ieškojusi manęs ir pamačiusi skaitantį. Mojavo bergždžiai man ranka ir verkdamas bėgo palei vagoną, bet nedrįso pabelsti į langą. Nenorėjo sutrukdyti mano reikalų Paryžiuje, nes pamaniusi, kad kitoje stotyje išlipsiu ir grįšiu, o vėliau gal dėl to priekaištausiu. Mano nevilčiai nebuvo ribų. Kiek širdies skausmo tą akimirką išgyveno mano mylimoji, vargšėlė. Jai taip norėjosi, kad aš dar truputėlį pabūčiau, kad mudu vėl pajustumė ankstesnę laimę.

Paryžiuje ilgai neužtrukau. Po parodos atidarymo tuoj pat šokau į pirmąjį traukinį ir – viens du – atsidūriau Pietrasantoje. Koks džiaugsmas abu mus apėmė, kritus vienas kitam į glėbį. Po poros bemiegių naktų, po ilgo meilės maratono pasiūliau Ketsei eiti kartu pas Žaką ir pasiūlyti jam dar kartą nuvažiuoti į Florenciją apžiūrėti Mikelandželo, kurį jis labai mėgo. O kartais, kaip ir aš, neapkentė. Pamenu, 1961 metais Paryžiaus dailės mokykloje savo piešimo profesoriui Poliui Belmondo (to žymiojo aktoriaus Žano Polio Belmondo tėvui) pareiškiau, kad man visai nepatinka Mikelandželas. Nuo to laiko kiti profesoriai mane vadino „tuo, kuris nemėgsta Mikelandželo“. O per 1960-ųjų Kalėdas nuvykęs į Romą („pabūti Romoje ir numirti“), labai nusivyliau ir jo Siksto koplyčios tapyba. Taigi,

Žakas sutiko mus labai maloniai ir, išvydęs mūsų laimingus veidus, su kupidoniškai šelmiška piršlio šypsena paklausė: „Na, mano mielieji jaunieji, kada gi vestuvės?“ Ketsė glaustėsi prie manęs, nieko nesakydama, tik šypsodama ir stovinėdama nuo vienos kojos ant kitos. „Viskas aišku, – pertraukė mūsų tylėjimą Žakas, – jūs dar tik sužadėtiniai. Reikia laukti vienu metų sukaktuvių.“ „Taip, metai dar nesukako, – pasigriebė jo mintį Ketsė. – Be to, dar nesusiradome namo kur nors gražiuose apylinkės kalnuose.“ Ką ji čia sumanė? – nusistebėjau mintyse. – Nori iš manęs italą padaryt? Su italais aš taip gerai nesugyvenau kaip Žakas, kuris su metais vis geriau jautėsi Italijoje. Aš jau po trijų dienų pradėdau nervintis. Jie tiek daug ir taip greitai kalba (kaip ir aš – konkurentai!). Be to, jais niekad negalima pasikliauti. Prižada ir nepadaro, visados „domani“⁷³. O kartais net žiauriai apgauna, jeigu nesurašei geros sutarties. Ir dar giriasi: „Sono furbo.“⁷⁴ Tai yra kas ir pagalvoti apie „laimę“ Italijos žemėje. Nuosavo namo kalnuose idėja Ketsės neapleidžia, ir ji net prašo Žako patarimo. O jis, kaip visada plačiai geraširdiškai šypsodamas, sako: „Pirkite kur nors netoli manęs, ką nors nebrangaus, ne prie jūros.“ „Ak, dėkui, puiku, – Ketsė kupina entuziazmo. – *My darling, let's go immediately!*“⁷⁵ Man reikia dirbti su Žaku – priešinuosi, taip greit prie sienos priremtas. Tada ji, pasitelkusi visą žavesį, maldauja Žako atleisti mane pusdieniui nuo darbo. Nenoriai, – nes aš dažnokai dingdavau su Ketsė, – Žakas sutiko, kaip visados priminęs, jog reikės atidirbti viršvalandžiais.

Gavę leidimą, nubėgome prie mašinos ir nuburzgėme į kalnus, lydimi puikios itališkos saulutės vaiskiai mėlyname danguje be debesėlio. Aplinkui Pieve de Kamajorę, kur gyveno Žakas, važiuojame iš vieno kaimelio į kitą. Žmonės mus sutikdavo ne itin maloniai. „Non so“⁷⁶, – atsakydavo pavydūs ir kartais su neapykanta. Buvo ko mūsų neapkęsti tuose varginuose, purviniuose kaimeliuose, matant porą jaunų laimingų užsieniečių

⁷³ Rytoj. (it.)

⁷⁴ Gudruolis esu. (it.)

⁷⁵ Brangusis, tuoj pat važiuojam ieškoti. (angl.)

⁷⁶ Nežinau. (it.)

ilgoje blizgančioje amerikietiškoje mašinoje. Jie jautėsi taip, lyg mes norėtumėm juos apvogti. „*Stranieri*“⁷⁷, – paniekinamai vadindavo mus tarpusavyje. O jei kas nors turėdavo ką parduoti, tai jie kažkaip keistai viską painiodavo, „sukdavo aplink katilą“, kaip sakoma: ar tai savininkas kur toli išvažiuojęs, ar tai nežino, kiek prašo, ar kad šeimos pasitarime reikia kainą apsvastyti. Aš jau gerai kalbėjau itališkai ir jiems aiškinau, kad mes – skulptoriai, beveik *artigiani*⁷⁸. Kad nusipirkę namą, pakeltume jų kaimo kultūrinį lygį – čia būtų galima organizuoti marmuro simpoziumus, kurie pritrauktų turistų. Bet žodis „turistai“, jaučiau, nelipo jiems prie širdies. Buvo dar blogiau. Kadangi gyveno vargingai, tai visi palaikė PCI⁷⁹, kuri varė antiamerikonišką propagandą, atvirai reikšdama neapykantą. Neapolį ir Romą neseniai buvo sudrebinę skandalai, kai paaiškėjo, jog tuoj po karo amerikiečių kareiviai juodukai pirkdavo nakčiai aštuonerių devynerių metų mergaites, nes baisiai badavusios jų šeimos neturėjusios kitos išeities, kaip tik paaukoti tai, kas brangiausia. Pasinaudodami skandalais, komunistams palankūs žurnalistai ir rašytojai tai plačiai aprašė ir apskelbė visam pasauliui.

Taigi mes visą dieną trainiojomės po kalnus ir nieko nepešėm. Saulei pakibus ties horizontu, mes, nevalgę ir gerokai prisikamavę, buvome suirzę. Kad pataisytų nuotaiką, Ketsė staiga įsuko į šoninį keliuką ir, sustabdžiusi automobilį krūmuose, puolė mane smarkiai bučiuoti. Supratau, kad tai labai geras būdas ūpą pakelti. „Na, vyreli, – tariau sau, – jeigu ji nori, tai ir tau reikia norėti. Parodyk, ką sugebi.“ Atsidarėm visus langus. Buvo vėsiau ir jau nebeprakaitavom. Mylavau Ketsę kuo švelniausiai, ir ji buvo tikrai laiminga po tokios ilgos ir varginančios, nusivylimų kupinos kalnų Kalvarijos.

Paskui grįžome į Pietrasantą ir ėjome linksmi vakarieniauti į „Albergo“ viešbučio restoraną. Kai slapta sumokėjau sąskaitą, Ketsė vaidino supykusią, kaip visada pareiškusi: „*I have lots of money*“, bet širdies gilumoje

⁷⁷ Užsieniečiai. (it.)

⁷⁸ Amatininkai. (it.)

⁷⁹ Partito Comunista Italiano – Italijos komunistų partija. (it.)

džiaugėsi: „Štai šitas lietuviukas turi garbės jausmą ir nenori, kad moteris už jį mokėtų.“ Kiti meilužiai, manau, plačiai naudojosi jos dosnumu. O aš gi dažniau visoms sakydavau, kad neturiu finansinių problemų. Nors ne visada taip būdavo ir kartais tekdavo pabadauti, kol kas vėl nupirkdavo kokią skulptūrą. Kaip tik tuo metu, kai su Ketse Ligūrijos kalnuose ieškome sau meilės lizdo, viena puiki Šveicarijos sostinės galerija pelningai pardavė vieną mano kūrinį. Taigi buvo kuo pasidžiaugti, o ir morališkai geriau jaučiausi. Be to, buvo jau pats laikas kapanotis iš vargo, nes jeigu toks puikus skulptorius kaip Lipšicas tikėjo mano talentu (taip rašė 1971 metais), vadinasi, reikėjo pasistengti, kad jo pranašystė išsipildytų. Todėl kartais pagalvodavau, ar nevertėtų man užsidaryti kokiam vienuolyne, kur visą laiką galėčiau skirti skulptūrai, kuri, pasak Žako Lipšico, esanti vienintelis dievas, į kurią reikia tikėti. Tačiau kai esi jaunas ir kraujas verda, galva ir širdis ne visada sutaria. O meilės liga taigi pati sunkiausia. Nuo septynerių iki septyniasdešimt septynerių visi ja perserga, o kartais net fatališkai – prisiminkim Šekspyro Otelą. Tik aš Kotrynos nė kiek nepavydėjau, kai ji kartais parodydavo savo gražią šlaunį kitiems vyrams. Ir net sužinojęs, ką ji išdarinėjo su dirbtuvės savininku, mažiau sau, jog menininkai turi stengtis išgyventi kaip gali, ir nieko čia smerktina. Kartais reikia pasiaukoti, net savo kūną aukojant, kad galėtum toliau kurti. Aš ir pats juk ne kartą taip dariau (gražios Austrijos grafienės ir markizė iš Romos...). O ką gi kitką darysi, kai kišenė tuščia, o noras iškilti didžiulis? Ketsei, žinoma, to nereikėjo daryti, – juk buvo daugelio Long Ailendo namų Niujorke savininkė, – bet kadangi buvo kilusi iš neturtingos meksikiečių šeimos, tokie veiksmai jai atrodė visai natūralūs. Griežtų moralinių principų besilaikantis menininkas niekad neišlįs į dienos šviesą. Ketsei aš viską atleidau. Svarbiausia, kad mane mylėjo ir kad mudu gerai sutarėme.

Kurį laiką buvau labai laimingas su Žaku. Nuostabiausios akimirkos. Mane globojo pats Žakas Lipšicas, garsus amerikiečių skulptorius. Los Andžele, Kalifornijoje, jis pastatė „Taiką žemėje“ – didžiulę 10 metrų aukščio skulptūrą, prie kurios plušome dvejus metus. „Belerofontas tramdo Pegasą“ – taip pat didelis monumentas, skirtas Kolumbijos universitetui.

Pastarasis ilgai blizgėjo prie liejyklos vartų, trykšdamas nesuvaldomu dinamizmu: milžiniško sparnuoto arklio Pegaso kanopos pakilusios į orą, o apačioje – tas vargšas Belerofontas, turintis sutramdyti tokį baisų gyvulį. Tam jau antžmogiškos jėgos reikia. Kartais, kai jau būdavo labai sunku su koku nors darbu, Žakas sakydavo: „Aš kaip tas Belerofontas turiu dėti visas pastangas, kad tokio amžiaus padaryčiau viską, ką sumaniau.“ Supratau, kodėl jis pasirinko būtent šią graikų legendą – ant jo pečių gulė didelė senatvės našta, kurią reikėjo nugalėti. Susidomėjęs tuo Belerofontu, paskaičiau apie jį viską, kas po ranka papuolė, o paskui su Lipšicu nuodugniai diskutavome apie tą mitą. Man atrodė, kad tas herojus, užmušdamas Korinto tironą, teisingai pasielgė. Tironus reikia žudyti, kad žmonės būtų laisvi. Tačiau korintiečiai, užuot padėkoję, jį ištrėmė iš miesto. Žakas nebuvo toks tikras dėl Belerofonto poelgio. Jo nuomone, Korinto liaudis jį pirma turėjusi teisti. Tyrinate įsitaisiusiam herojui atsitikęs nemalonus dalykas, – karaliaus žmona, nesugebėjusi sugundyti Belerofonto, apkaltina jį prievartavimu, – davė mums progą ilgoms kalboms apie moterų dorybes ir ydas. „Ji taip pasielgė iš įžeisto moteriško išdidumo“, – sakau aš. „Bet ji bloga žmona, – atsako Žakas. – Norėjo būti neištikima, ir tai panašu į Biblijoje pasakojamą legendą apie Juozapą ir jį bandžiusią sužavėti faraono žmoną.“ Paskui pridūrė, kad niekas iki galo neperprato moters ir gal niekad jos neperpras. Man pasirodė keistas tas jo pasakymas – jiedu su Jula juk labai gerai sutarė. Bent man taip atrodė. Bet gal buvo problemų, kurių niekas nežinojo? Gal dėl didelio amžiaus skirtumo, o gal dėl profesinės konkurencijos? Aš susitikdavau su Julos dukterimi Lole Bazelyje, Šveicarijoje, ir dabar gailiuosi, kad nieko apie tai neklausinėjau ir apskritai per mažai stengiausi apie Žaką sužinoti ką daugiau. Jaunas būni per didelis egoistas ir mažai kitais domiesi. O paskui, kaip ir meilėje, viskas būna jau per vėlu. Jauni kartais nori ramiai gyventi, užuot puolę į dideles aistras ir jausmų verpetus, užuot visa esybe atsidavę gyvenimui. Jiems tai atrodo neprognozuojama ir rizikinga. O kai žmogus pasensta, staiga atsibunda ir sako: „Kaip blogai – pramiegojau jaunystę! Kaip čia dabar atsigriebus?“ O atsigriebti juk jau nebegalima – nebėra jėgų. O anksčiau nebuvo noro, manant, kad jaunystė amžina.

Su Žaku mes daugiau kalbėdavom apie menininko pareigas, jo galimybes ir kreivus kelius, kuriais daugelis nueina. Jis sakydavo man, kad aš labai gabus, bet tuos gabumus reikią protingai panaudoti. Nesiblaškyti iš vieno kraštutinumo į kitą, nesistengti patikti publikai. Reikia jaustis ir būti visiškai laisvam. Bet ta laisvė – tai ne daryti bet ką ir be pastangų. Kūryba – žygis, sunkus ir pavojingas, kuriame kiekvieną akimirką gresia nusukti šunkeliais. Pasidaryti mados vergu. Daryti tai, ką tuo metu visi daro. Aišku, galėsi parduoti, ir netgi nemažai, bet sumenkinsi skulptūros meną. O menui reikia naujovių, naujos kalbos, o ne prištampuoti visokio menkaverčio niekalo. „Bet aš nenoriu būti madingas, – sakau. – Jau penkiolika metų ieškau stiprios, savitos raiškos. Apie tai net rašiau savo dienoraštyje, kurį jums rodžiau.“ „Tas tiesa, tu dirbi gerai, ir kaip tautietis suprantu tavo ieškojimus. Tavo stilius ryškus ir originalus, aš tikiu tavo ateitim. Bet neturėtum blaškytis nuo figūratyvumo prie abstrakcijos ir atvirksčiai. Vos prieš porą metų, mačiau, kūrei vienaip, dabar – kitaip. Tas dabartinis kitoniškumas man patinka. Tu radai originalią formą, todėl aš tikiu tavo ateitim, nes daug dirbi ir vadovaujies humanistine filosofija.“

Apie Lipšico humanizmą galėčiau daug kalbėti. Visa jo kūryba juo persunkta. Lipšicas buvo humanistas iš prigimties. Pasisakydavo už universalų humanizmą. Tokius jo įsitikinimus būtų galima susieti su lietuviškumu. Jis dažnai man pasakodavo apie savo šaknis, apie Druskininkus, sakė mylėjęs tuos gerus ir paprastus tenykščius žmones, dėl to ir pats išaugęs geras ir paprastas. Labai mėgo jų, t. y. liaudies meną, iš kurio išmokęs formų paprastumo ir išraiškingumo. Prisiminė, kaip Čiurlionio tėvai, jų kaimynai, buvo atėję ir guodėsi, kad jų sūnus Mikalojus Konstantinas nuėjęs menininko keliais ir kad jam nekaip sekasi, ir perspėjo saugoti mažąjį Lipšiciuką nuo to pavojingo kelio. Bet tos kalbos neatbaidę jaunojo Žako (tuo metu – Jakobo). Vis tiek nusprendė statyti didžiulį savo skulptūros rūmą, kaip kad jo tėvas statė namus Druskininkų apylinkėse. Beje, Druskininkuose yra išlikęs Žako tėvo statytas viešbutis. O netoliese, toje pačioje Šv. Jokūbo gatvėje, kurioje gyveno Lipšicų šeima, įsikūręs Žako Lipšico muziejus. Taigi mano svajonė išsipildė, nes aš pats seniai norėjau tokį muziejų įkurti, ir Emanuelis Zingeris prieš dešimt metų kvietė tai

daryti. Dabar važiuoju į Lietuvą aplankyti to muziejaus, perduoti Lipšico man rašytas rekomendacijas (keturias) ir laišką. Šalia to muziejaus pagal mano modelį yra pastatytas paminklas, o pačiame muziejuje ir aš pats turėsiu savo salę. Juk tai Žako Lipšico dėka pasiečiau tarptautinio pripažinimo ir esu kviečiamas į Lietuvos ir Rytų Europos galerijas.

Pietrasantos merija kiekvieną vasarą mieste organizuodavo tarptautinę plenerą, kuris vykdavo visai netoli mūsų liejyklos. Daugiausia čia atvykdavo meno mokyklų studentų iš Amerikos, mat jų tėvai plodavo nemažus pinigus už poros savaitių pasibuvimą šiame mieste. Studentų daugumą sudarė merginos. Bet kokios merginos! Gražesnės viena už kitą. Grįždamas iš darbo užsukdavau į to plenero dirbtuvę, atseit paklausinėti apie meno situaciją Amerikoje, o iš tikrųjų tai paplepėti su studentėmis. Kadangi buvau jaunas juodabarzdis ir dar nenuslinkusiais plaukais neblogoi atrodžiau, jos labai noriai su manimi bendraudavo. Labiau gal dėl to, kad aš gerai šnekėjau angliškai. Net Žakas buvo nustebęs ir klausė, kur taip išmokau. Juokaudamas pasakiau, kad esu iš TSRS lagerio, kur visi kalba tik angliškai. Žakas linksmai nusijuokė, o jo akys sakė: pasakok, ką nori, vis tiek nepatikėsiu. Taigi tenai besilankydamas kritau į akį vienai gražutei ilgaplaukei blondinei, kuri dažnai glaustydavosi prie manęs, apipindama ilgais aukso spalvos plaukais. Aš nepajėgiau atsispirti tokiems apžavams ir pradėjau ją švelniais žodžiais kviesti susitikti. Ji pasipasakojo niekadoms dar nebuvusi Venecijoje ir kad seniai svajojanti aplankyti tą nuostabų miestą. Aišku, prieš tokį žygį aš kviečiau ją pasivaikščioti apylinkėse ir be jokių dvejonų pradėjau glamonėti ir bučiuoti. Ir jai tas labai patiko.

Didelis meilės jausmas Ketsei man netrukde susitikinėti su gražiąja blondinuke. Ketsė pastebėjo mano atšalimą ir karčiai priekaištavo, kad mažai ja besidomiu. Aš aiškinu, kad turiu daug darbo liejykloje ir kad pervargstu. Nesmagiai jaučiausi tarp dviejų, bet skaitytojas mane supras. Juk vyrai visais laikais buvo poligamai, o moterys – monogamės, nes joms instinktyviai rūpi bet kokia kaina išsaugoti vyriškį, kad padėtų išauginti vaikus. Ketsė kartą mane net pasekė ir pamatė, kad landžioju į plenerą. Ačiū Dievui, nepamatė apsikabinusio su studente. Aiškinau jai, kad

organizuojų konferenciją – Žako ir studentų susitikimą. Ji nenorėjo tikėti. Tada nuėjau pas plenero vadovą ir iš tikrųjų pasiūliau tokį projektą. Gerai, kad ir Žakas tuojau sutiko. Amerikoje jis dažnai dalyvaudavo tokiose konferencijose. Lipšicas mėgo bendrauti su jaunimu ir jautė pareigą perduoti jiems savo patirtį. Susitarėm, kad jeigu kuriuo nors metu niekas nebeturės klausimų, aš vėl sužadinsiu minios susidomėjimą ko idomiau paklausęs.

Konferencija vyko labai sklandžiai. Bet ištiko mane toks mažas nemalonumas. Žakas paprašė atsisėsti arčiau jo, kad reikiamu momentu galėtumėm susirodyti ženklais, kada jau man prabilti. Bėda tik, kad Ketsė glaudėsi prie manęs ir net laikė uždėjusi ranką man ant pečių. Gražioji blondinukė, tai pamačiusi, atsisėdo šalia ir be ceremonijų pabučiavo man į skruostą. Ketsė supykusi pašoko ir skubiai išėjo, o blondinukė tik nusi juokė. Žakas tuoj pat suprato, į kokius reikalus įsipainiojau. Išraudau kaip burokas ir sėdžiu susigūžęs. Gerai, kad netrukus įsivyravo tylą ir aš galėjau užduoti Žakui labai sudėtingą klausimą, kurį iš anksto buvau paruošęs. „Ar skulptūra reikia kalbėti apie baisius dalykus?“ Tas „*terrible*“⁸⁰ nuskambėjo kaip koks pavojaus signalas. Tokiam klausimui Žakas nebuvo pasiruošęs. Sutriko. Pagalvojo. Bet, atmetęs savo ilgus plaukus, pradėjo filosofuoti: „Pirmiausia reikia apsibrėžti, ką galima vadinti baisumu skulptūroje, ir ar skulptorius, norintis pavaizduoti baisybę, yra abstrakcionistas ar realistas. Manau, kad specialiai siekti išreikšti baisumą neverta. Reikia kaip tik stengtis padaryti žmones žmoniškesnius, o ne baidyti baubais ir pabaisomis. Abstrakcionistai tai gal tegu vaizduoja baisybes. Juk abstrakcionizmas jau toks sausas ir geometriškas, kad jeigu kokiam skulptoriui pavyktų baisumą abstrakčiai išreikšti, tai nukelčiau prieš jį skrybėlę.“ Paskui juokaudamas pridėjo: „Tada toks skulptorius atnaujintų abstrakcionizmą, kuris šiuo metu labai jau pavargęs ir nieko naujo nebesukuria. O japonų skulptoriai netgi kuria mokyklas, kurių lozungai – „Skulptūra – labai lengvas amatas“. Esą užtenka įsisavinti „modernų stilių“. O koks gi tas stilius? Labai paprastas. Viena kampuota forma čia, kita – apvali –

⁸⁰ Baisumas. (angl.)

viršuj. Į kairę – trikampis, į dešinę – kvadratas, ir štai jums labai „moderni“ skulptūra. Tokiam kūrėjui net piešimo nereikia išmanyti. Formas jis gali iš kartono ar skardos išsikirpti, tada suklijuoti ar sukalti ir šitaip per dieną padaryti dešimt kompozicijų. Na, tokiais metodais baisumo nei kvapo nesukursi. Ačiū tau, Adomai, už tokį gerą klausimą!“ Visi į mane sužiuro maloniai nustebę. Naudodamasis sėkme tęsiu toliau, girdamas savo globėjo kūrybą, nors tai jam gal ir nelabai patiko: „Jau pradedant „Prometėjumi“ mūsų didysis skulptorius Žakas Lipšicas sukūrė naują išraiškingojo realizmo mokyklą, kuri pasižymi giliu dramatismu, emociiniu dinamiskumu. Kalbant apie baisybę, tai ji gali būti teigiama ir neigiama. Pavyzdžiui, Piterio Briugelio „Karo žiaurumai“. Paveikslas tiesiog alsuoja baisybe, bet tas baisumas yra gilus, žmogiškas, universalus, nepaisant mirties simbolių gausos, žmonių – kareivių, didikų, valstiečių – žudymo vaizdavimo. Jeronimo Boscho paveiksluose taip pat apstu baisybių. Juose užfiksuotos keistos būtybės – nei žmonės, nei žuvys, nei gyvuliai – kelia šurpą, bet tas baisumas nėra toks beviltiškas ir juodas kaip minėtame Briugelio paveiksle. Be to, Boscho kūrinių gaisrai labiau poetiški nei baisūs. Net „Belerofontas tramdo Pegasą“ baisus savo didybe. Tas Pegasas juk tikrai baisus, o vargšas graikų herojus jį žūtbut turi suvaldyti. Siaubinga akimirka. Gyvenimo ir mirties klausimas. Belerofontas pasitelkia bairius burtus. Jie tokie galingi, kad mažas žmogelis vis dėlto suvaldo tą siaubingą arklį.“ Žakas sunerimo, kad niekados nebaigsiu savo pasakojimo. Pradėjo muistytis kėdėje, o studentai kalbėtis tarpusavyje. Aš atsisdėdau, bet mane palydėjo garsiais plojimais, o blondinukė šoko ant kaklo: „Kaip tu protingai kalbi apie meną. Venecijos muziejuose man taip pat išaiškinsi visus paveikslus. Skaičiau, kad ten pilna šedevrų. Man labai patinka Veronezė, bet jeigu tau patinka baisybės, tai yra Tintoretas. Prisimeni, jis toks tamsus, gaivališkas, o didžiausią įspūdį man padarė tas jo paveikslas, kur matosi kalinių galvos vandenyje po grotomis kažkokių rūmų grindyse.“ „Tai tau irgi patinka baisenybės? Vadinasi, radome bendrą kalbą“, – sakau tai gražuolei. Bet širdyje neramu – skaudėjo dėl Ketsės. Gerai, kad konferencijai pasibaigus priėjo Žakas ir aš galėjau jam pristatyti blondinukę. Pasakiau, kad ji žavisi baisumą akcentuojančiais

paveikslais. „Įdomu, įdomu“, – atsiliepė Žakas, ir jiedu pradėjo gyvai diskutuoti angliškai. Tuo pasinaudodamas nuslinkau iki durų, šokau ant dviračio ir nulėkiau į Ketsės dirbtuvę.

Ji buvo perpykusi. Reikėjo ilgai įtikinėti, kad tai tik draugystė ir kad blondinukė tokia jaunutė, jog tiktų man į dukteris. Ir iš tikrųjų: jai buvo aštuoniolika, man – 36-eri. Ketsė atsileido, išgavo pasižadėjimą, kad daugiau nevaidsiu donžuano, leidosi pabučiuojama, o po ilgos meilės nakties rytą viskas buvo pamiršta. Žakas pasijuokė iš manęs, kad negerai sėdėti ant dviejų kėdžių, nes galiu nugriūti ir skaudžiai prisiploti užpakalį. Bet kadangi pats – jaunystėje dailus vyrukas – buvo sužavėjęs ne vieną gražią merginą, vis dėlto pridūrė: „Pavasaris šildo kraują, reikia judėti.“ Ir aš tuoj prisiminiau jo pasakojimą apie nubrozdintus kelius Fontenblo miške. „Aš tai nebūčiau taip aukojęsis, – nusišypsojau sau į ūsą. – Būčiau ėjęs žolių pasirauti, o mergina būtų truputį pakentėjusi.“

Apskritai dabar viskas ėjosi neblogai – Žakas jau buvo pastatęs nemažai monumentų. Beveik įgyvendinęs svajonę – didžiuosiuose pasaulio miestuose turėti po vieną didžiulę savo skulptūrą. Išskyrus Paryžių, kur fašistai prieš karą sudaužė jo gipsinį „Prometėją“. Žakas Lipšicas, kaip minėjau, pradėjo, sakyčiau, politinės skulptūros kryptį. Tuo metu, 4-ame dešimtmetyje, visi buvo pasidalinę į dvi stovyklas: vieni – už demokratiją ir pagalbą Ispanijos Respublikai, kiti – už frankizmą. Taigi, Paryžiuje nebuvo Lipšico monumento, ir tai jam teikė daug skausmo ir nusivylimo. Giliai širdyje dėl to jis priekaištavo Paryžiui. Šiaip ar taip, po karo Prancūzijoje Žakas Lipšicas nebuvo užmirštas. 1946 metais pati svarbiausia Prancūzijos meno galerija „Maeght“ surengė jo retrospektyvinę parodą. Kai klausinėjau apie jo santykius su Pikasu, Žakas prisiminė, kad kaip tik į šios parodos atidarymą atėjęs Pikasas karštai jį pasveikino kaip seną draugą. Po šios parodos Lipšicas ir gavo užsakymą sukurti „Asi Nekaltąją“. Beje, įspūdingoji 1931 metų „Balsių daina“, kurią sukurti Lipšicą įkvėpė viena egiptietiško papiruso malda, 1980-aisiais buvo pastatyta Paryžiuje netoli Pompidu centro, ir čia aplink ją rinkdavosi poetai ir skaitydavo vieni kitiems savo poeziją. Aš, kaip eiliuojantis, taip pat dalyvaudavau. Tačiau tai nepatiko valdžiai, ir skulptūra buvo išgabenta kažkur

kitur. (Sakyčiau, grynai politinis veiksmas – laisvės varžymas. Dabar bandau imtis žygių, kad „Balsių daina“ būtų sugražinta į senąją vietą. Bet ką gali padaryti saujelė inteligentų prieš milžinišką valstybinę mašiną?) Jau Paryžiuje 1961 metais skaitant knygas apie Prancūzijos kubistus – Anri Loransą, Cadkiną ir, žinoma, Lipšicą – „Balsių daina“ iš karto prikaustė mano dėmesį. Ji man pasirodė tokia paveiki, tokia galinga, kad ir aš pats nutariau savo skulptūromis stengtis perteikti ne grožį, ne eleganciją, o jėgą ir tik jėgą. Ir savo menininko dienoraštyje Lipšicas vis kartodavo tą prancūzišką žodį „force“⁸¹. Tuo galima įsitikinti iš pirmojo tomo, kuris yra perduotas Vilniaus dailės akademijos muziejui. Tada labai norėjosi susitikti su tokiu didžiu kūrėju, bet Amerika toli, o aš buvau neturtingas. Maitindavaus tik vieną kartą per dieną studentų valgykloje, nes vienas frankas man buvo didelis pinigas. Tą franką užsidirbdavau mokydamas rusų kalbos vieną labai malonų „Air France“ lakūną. Vaikščiojau apsirengęs skudurais. Pabėgėlių stovyklos drabužiai greitai susidėvėjo, nes ir taip jau buvo gerokai panešioti. O lietuvių labdaros organizacijos Paryžiuje nebuvo. Vietos kunigas iš Amerikos BALF'o⁸² nenorėjo nieko prašyti, sakė, kad lietuvių ubagų Paryžiuje nėra, ir draudė lankytis pas jauną gražią lietuvaitę kaimynę, kad, jo žodžiais tariant, nepridaryčiau ubagiukų. Bet sunkiausia Paryžiuje buvo su visuomeniniu transportu. Bilietas kainavo tiek pat, kiek pietūs valgykloje. Reikėjo rinktis – valgyti ar važinėti metro. Nusprendžiau vaikščioti pėsčiomis, nors atstumas iki Dailės mokyklos iš kalnuotojo šiaurinio Paryžiaus buvo netrumpas. Kai Žakui papasakojau apie savo vargus Paryžiuje, jis pažiūrėjo į mane su užuojauta ir prisipažino: „Man taip pat Paryžiuje teko patirti sunkių laikotarpių, kai kišenėje neturėjau nė franko. Pavyzdžiui, 1921 metais, kai susipykau su savo galerininku Rosenbergu. Tie metai tikrai buvo labai sunkūs. Buvau puolęs į abejones, beviltiškai ieškojau įkvėpimo, bet reikėjo kuo skubiau susirasti pragyvenimo šaltinį. Ačiū Amžinajam, mane išgelbėjo Koko Šanel

⁸¹ Jėga. (pranc.)

⁸² Bendrasis Amerikos lietuvių fondas – JAV lietuvių šalpos organizacija, veikusi 1944–2008 metais.

Balsių daina. *Eskizas iš 1946, bronzos. H. 59,7 x 91,5 cm*

užsakymas. Sukūriau jos portretą ir dar, žinai, ką? Porą malkų laikiklių statyti prie krosnies. Visiškai amatininkiškas darbas. Koko pageidavo, kad jie primintų Liudviko XV laikų rokoko stilių, kad būtų dailiai apvalūs, dekoratyviniai. O tai visiškai neatitiko mano kubistinės filosofijos. Tada mano darbai buvo kampuoti, geometriški. Na, bet reikėjo vykdyti užsakymą, kai kišenėje švilpauja vėjai. Stengiausi kiek įmanydamas, kad tik jai patiktų. Pasirinkau moters temą. Ir pavyko visai elegantiškai pavaizduoti gulinčią moterį: lyg su atsmaukta suknele, ant apvalios Viktorijos laikų sofas. Pavyko visapusiškai – ir kaip dekoracija, ir kaip malonus vaizdas. Užsakovei patiko ir be paaiškinimų. Mano galva, ten būta šiokios tokios ironijos, bet ji nekrito į akis. Taigi, matai, kartais gyvenime žmogus esi priverstas ir prie širdies nelimpantį darbą dirbti. Bet juk tai žmogiška. O paskui viskas geresne linkme pasisuko. Po dešimties metų sukūriau „Balsių dainą“, kuri mane išgarsino tų laikų meno sluoksniuose.“ „Žakai, – atsiliepiu, – man ji labai patinka. O kaip tau kilo jos idėja?“ (Šį tą jau žinojau apie jos sukūrimą, bet norėjau viską išgirsti iš jo lūpų.) „Gera, – sako Žakas. – Jeigu ji tau taip patinka, papasakosiu viską nuo pat pradžios. 1930-aisiais įkvėpimo aš ieškojau labai senose legendose. Dar senesnėse negu graikų mitai, pačiose mūsų civilizacijos ištakose. Taigi dėmesys nukrypo į egiptiečių kultūrą, mat ponios Elenos de Mandro vilos, kurią projektavo pats Le Korbiuzjė, sodui Varo regione Prancūzijos pietuose reikėjo kokios nors ypatingos skulptūros. Idėjų ieškojau faraonų laikų mitologijoje. Vienoje giesmėje visi žodžiai papiruse buvo parašyti tik balsėmis. Ta malda buvo skirta gamtos jėgoms suvaldyti. Galvojau, kaip ją pavaizduoti. Kompozicijos pagrindu pasirinkau muzikos instrumentą – arfą primenančią formą. 1927 metais jau buvau panašiu principu sukūręs vieną skulptūrą, tokią visai permatomą, lyg iš storų vielų suiraitytą. Taigi 1931-aisiais sukūriau nedidelį eskizą. Su „Balsių daina“ pabaigiau permatomųjų skulptūrų periodą.“ „Primena lyg ir paukštį“, – sakau. „Taip, tai paukščio su daugybe sparnų pavidalas. Tie sparnai – lyg vėjyje sklendžiančios balsės.“ – „Atrodo, tarsi dainuotų.“ – „Gera, pastebėjai. Reikėjo išreikšti tą paslaptinę giesmę. Naudojant sunkias, monumentalias formas, ir man tai buvo nelengva. Vis dėlto pasisekė, ir ši mano

Motina ir vaikas. 1939, pastelė. 64 x 48 cm

darbą pagyrė žymus kritikas Valdemaras Žoržo, kuris parašė man, kad „Balsių daina“ yra modernistinė Samotrakės Nikė. Tikriausiai žinai, kad ji stovi Luvre?“ – „O taip, aš dievinu tą skulptūrą. Ji tokia laisva, dinamiška, ir aš, kas kartą nuejęs į Luvrą, ten ilgokai priešais ją pastoviu. Ji man labiau patinka nei Milo Venera.“ „Ak, taip, – nudžiugo Žakas. – Aš irgi nemažai laiko prie jos praleisdavau, vos atvykęs į Paryžių. Ji atrodė tokia gyva, taip galingai besiveržianti į priekį. Koks nuostabus judesys! Man net rodos, kad nesąmoningai ja rėmiausi kurdamas savo „Balsių dainą“, skulptūrą, kuri padėjo man pereiti prie ekspresionizmo. Ji buvo savotiška ašis, pasukusi mane į kitą kryptį.“ O tada, atsidusęs, Žakas paragino: „Dirbam, dirbam, aš vėl užsikalbėjau, Adomai. Aš dirbsiu tol, kol įrankis iškris man iš rankų mirties valandą.“ Įsivyravo nesmagi tyła. Nedrįsau jo kaip nors guosti, banaliai sakyti: „Gyvensit šimtą metų!“ Gerai, kad pasirodė Ketsė ir kaip saulė išsklaidė bekylančius juodus debesis.

Žakas kartais iš didelio entuziazmo puldavo į gilų liūdesį. Galimas daiktas, nujautė jau netolimą atsisveikinimą su šiuo pasauliu, bet vis tiek įtikinamai kalbėdavo apie gyvenimo jėgą. Papasakojo, kad jo tėvui, seseriai ir labai geram bičiuliui ispanų kubistui Grisui mirus labai liūdėjo, bet neilgai. Sakė, kad skulptūra padėjo sušvelninti skausmą. Ji pasidariusi pačiu gyvenimu. O paskui gražiai apibendrino: „Mirtyje slypi ir meilė, gyvenimas, augimas, ir visa tai aš išreiškiau „Leda ir gulbe“. Bent kartą sukūriau šį tą erotišką.“ Jis pasijuokė iš savęs, dėdamasis susigėdęs. Paskui surimtėjęs, žvelgdamas į tolį, ėmė kalbėti apie savo 1967 metų „Skausmą“ ir didelį susižavėjimą prancūzų tapytoju Teodoru Žeriko. „Tu gi nupiešei jo portretą 1935-aisiais“, – sakau jam. Jis labai nustebo, kad aš tai žinojau, ir papasakojo, kaip jam brangaus Žeriko darbai sudegė 1952-aisiais per jo dirbtuvės gaisrą Niujorke. Tada išsileidome į kalbą apie tą dramatiškiausią prancūzų menininką. Žako entuziazmo paskatintas, papasakojau, kaip vos atvykęs į Paryžių gavau šoką, pamatęs vieną jo paveikslą. Tai nutiko žvarbią, pilką 1961-ųjų gruodžio pabaigos dieną. Vienoje parodoje Lotynų kvartale mano dėmesį patraukė mažo formato, bet užtat tikro tragizmo kupinas paveikslas: ant baltos staltiesės padėtos dvi nukirstos vaikų galvos. Tas kruvinas vaizdas mane taip pritrenkė, kad tuoj pat išėjęs iš

parodos, slegiamas neapsakomo liūdesio, ilgai klajojau siauromis Paryžiaus gatvelėmis, bandydamas jį užmiršti, tačiau raudonas saulėlydis tą dieną mane dar labiau sugniuždė. Žakas atidžiai manęs klausėsi, nors tuo pat metu dirbo. „Žinai, Adomai, – su dideliu liūdesiu veide atsiliepė jis, – prieš 60 metų aš irgi vos atvykęs į Paryžių pamačiau tą patį paveikslą ir keletą naktų negalėjau užmigti. Mane kankino košmarai. Bet nuo to laiko aš pamilau tą tapytoją ir Luvre ilgai sėdėdavau prieš jo „Medūzos plauštą“. Perskaičiau apie Žeriko visas knygas. O žinai, kodėl jam pavyko paveikliai išreikšti žmogiškąjį skausmą? Jis gi pats buvo ligonis, sunkiai sirgo. Jo ranka gangrenavo, bet baisiai kentėdamas jis vis tiek tapė. Tada ir aš nusprendžiau į savo kūrybos centrą iškelti žmogų. Daryti žmogų kuo žmogiškesnį, tad nuo 1930 metų aš labiau pasukau į dramatiškos žmogaus kovos su blogiu vaizdavimą. Mažiau estetizmo, daugiau tragizmo – štai ko, Adomai, reikia siekti. Meilę reikia vaizduoti kuo aistringesnę, o jeigu jau vaizduoti juslingumą, tai jis drauge turi būti ir kartus, skausmingas.“ Klausiau Žako išsiziųjęs ir galvojau: „Koks jis genialus filosofas ir kiek daug iš jo išmoksiu!.. Kad tik jis kuo ilgiau gyventų.“

Bet 1972-aisiais Žakas Lipšicas jau nekaip jautėsi. Nebevažinėjo dviračiu. Kartais būdavo paniuręs, nekalbus. Atvažiuodavo apsikrovęs visokiais daiktais, darbiniais drabužiais. Pradėjau baimintis, kad staiga neišvirstų ir nenumirtų. Jaudinausi lyg dėl savęs paties. Įsivaizdavau, kokią baisią tuštumą jis paliks mano gyvenime. Bet Lipšicas ir tada dirbo be perstojo. Plušėjo dieną naktį ir sakė: „Dabar man kiekviena valanda aukso vertės. Norėčiau dar pamatyti „Žmonių valdžią“, išlietą iš bronzos.“ Su dviem padėjėjais mes jau buvom pabaigę milžinišką modelį iš balto, maišyto su gipsu cemento. Skulptūra buvo labai įspūdinga, apie 10 metrų aukščio. Žako stilius keitėsi, ir, manau, tik į gera. Didelė apvalių kontūrų figūra tarsi koks gigantas laikė ant galvos abiem rankom horizontalią plokštumą. Lipšicas ilgai dirbo prie eskizo, nervinosi, skubino mane ir darbininkus. Po Luidžio Tomazio mirties tvarka liejykloje buvo gerokai pašlijusi. Nebeliko tvirtos rankos. Nebebuvo mūsų *condottiero*⁸³, kuris

⁸³ Vadovas. (it.)

stūmė į priekį visus darbus, kaipmat išspręsdavo visas darbo organizavimo bei finansines problemas. Nors iš pradžių nelabai Luidži mėgau, – dėl to, kad buvo nepasotinamas mergininkas, o aš gailėjau jo gražiosios žmonos ir prieš pasirodant Ketsei net buvau šiek tiek ją įsimylėjęs. Darbininkai tai pastebėjo ir ragino mane eiti pas ją, kol Luidžis linksminasi su savo meilužėmis Florencijoje. Aš jų juokavimų neklausiau – jie taip pat troško jos meilės ir grožio ir tuoj pat būtų mane išdavę, o Luidžis Tomazis kerštaudamas turbūt užmušęs. Italai – tai ne prancūzai, kurie neretai toleruoja meilės trikampį. O išdavę darbininkai mane būtų pirmiausia dėl to, kad aš *straniero*, vadinasi, paniekos vertas žmogus, ypač jei tik milijoną lirų teturi. „*Piccoli soldi*“⁸⁴, – juokdavosi iš manęs Pepė, kai girdavusi Žako dėka tiek susitaupęs. Bet dabar aš labai gailėjausi Luidžio, užmiršęs jo donžuanišką veiklą. Nes tuo metu senesnieji darbininkai konfliktavo su jaunaisiais ir darbas vyko ne itin sklandžiai ir sparčiai, ir sumažėjo klientų, mat Tomazis mokėjo pritraukti turtingus užsienio skulptorius, ypač dailiosios lyties.

Dar Paryžiuje žinojau, kad Žakas Lipšicas iš Monparnaso buvo persikėlęs gyventi į labai gražų vakarinį Paryžiaus priemiestį – Bulonę prie Senos, į paties Korbiuzjė statytą namą. Paprašiau Žako papasakoti apie šį vietos keitimą. Jis mielai sutiko. „Žinai, Adomai, Bulonėje baigėsi liesų karvių metai. Tada turėjau labai gerą meno pirklių Kanvailerį, kuris tapo ir mano kaimynu. Prieš porą metų Albertas Barnsas, stambus amerikiečių kolekcininkas, buvo nupirkęs net aštuonias mano skulptūras ir užsakęs daugybę dekoratyvinių skulptūrų. Taigi 1925 metais persikrausčiau į išsvajotąjį namą, kurio pavidalą pats išsirinkau, o Korbu (Korbiuzjė) su viskuo sutiko ir net pridūrė, jog iš manęs galėjo išeiti architektas.“ „Žakai, – įsiterpiau, – o aš iš tikrųjų bandžiau tapti architektu. Pradėjau ją studijuoti dar Vilniuje. Tame mieste tiek daug architektūros paminklų – yra iš ko mokytis!“ „Adomai, aš labai myliu Vilnių ir vis svajoju apsilankyti tame nuostabiame mieste, bet, sakyk, kodėl tu žvairavai į architektūrą?“ – „Ji man labai patiko. Architektūros fakulteto studentams sakydavau: „Jūs

⁸⁴ Maži pinigai. (it.)

Skaismo šauksmas. 1967, bronzos. H. 53,3 cm

laimingi – kursite ką nors naudinga žmonėms ir galėsite tuo didžiulis, o mes, skulptoriai, net gyvendami vilose ir važinėdami „Volgomis“, darysime oficialias propagandines statulas, ir kada nors galbūt jas žmonės nuvers, kaip kad nutiko senovės Persijoje ar Egipte. Vytautas Vėlius, vienas iš tų studentų, man jau pasakodavo apie Korbu ir rodydavo jo statinių. Mane stebindavo jų plastiškumas. Sakiau: „Tai skulptūros, kuriose gyvena žmonės.“ „Tu teisus, – sutiko Žakas. – Korbiuzjė – architektūros skulptorius.“ „O tu, Žakai, – skulptūros architektas“, – sakau. Žakai patiko mano nuomonė, ir jis sako: „Aš visada mėgau architektūrą ir kubistinio periodo darbais tai įrodžiau. Meno kritikai tai pastebėjo, o toks poetas Polis Dermė žurnale „L’Esprit Nouveau“⁸⁵ rašė, kad aš kuriu statybines skulptūras ir kad meno istorijoje mane vadins statybininku.“ „Teisingai pasakė“, – pridedu aš. „Na taip, aš visą gyvenimą bandžiau išlaviruoti tarp skulptūros ir architektūros. Dviejų amatų, kurie ir intelektualiniai, ir rankų darbo. Juk aš – statybininko sūnus ir dar visai mažukas mačiau, kaip tėvas statė, dėjo plytą prie plytos iki pat stogo. Aš, kaip ir jis, visą gyvenimą stačiau skulptūras ir gyvenimo pabaigoje tikiuosi pagaliau pereiti prie stogo...“ „Žakai, – sakau jam, – tu ne tik stogą pasiekei, bet ir debesis. Tavo monumentai – tikri milžinai.“ „Tu čia jau perdedi, – kukliai, bet patenkintas šypsojosi Žakas. – Gerai, reikia baigti pasakoti apie Bulonę prie Senos. Tą priemiestį išsirinkau todėl, kad ten jau buvo koks 30 dirbtuvių, kuriose kūrė skulptoriai, tapytojai, architektai, keramikai, muzikantai ir net režisieriai su aktoriais, taip pat lėktuvų projektuotojai, lakūnai ir automobilių konstruktoriai. Taigi jau 1922 metais paprašiau Korbiuzjė pastatyti ten namą kartu su dirbtuve žemės sklype, kurį pasidalinau su Oskarui Miesšaninovu. Nutarėme, kad visi namai bus to paties stiliaus, t. y. modernistiniai. Tu gal matei tą vietą?“ „Taip, taip, aš ten dažnai eidavau pas draugus, – sakau. – Amedėjus Ozenfaną, kurį labai gerbiau, kaip tik pašonėje turėjo savo namą. Tavo vila yra „L“ formos su didele dirbtuve apačioje šiaurinėje pusėje ir maža dirbtuvėle į pietų pusę su butu pirmame aukšte.“ „Adomai, tu mane labai pamalonini, visa tai primindamas.

⁸⁵ Išvertus iš pranc. k. – „Naujoji dvasia“.

Aš ten praleidau tiek laimingų metų, tame puikiame name. Kaip kolekcininkas mėgėjas ant visų sienų buvau prisikabinėjęs ir iš draugų skolin-tų paveikslų, ir savo turėtų brangiųjų meistrų, tokių kaip Žeriko, Sezanas ar net Žanas Engras. Deja, vėliau jie visi sudegė Niujorke. Labai gaila. Tas gaisras mane labai sukrėtė, bet visa Niujorko inteligentija mane morališkai parėmė, o ir žurnalistai negailėjo rašalo. Gavau dirbtuvę kitur, ją taip pat branginu. Korbiuzjė atsidėkodamas už darbą padovanojau vieną iš savo pirmųjų kubistinių kūrinių – 1914 metų „Jūrininką su gitara“. „O, kaip ji man patinka!“ – nesusilaikiau. „Korbu norėjo ją iš manęs pirkti, bet kadangi jis mane pakvietė į savo „Naujosios dvasios“ paviljoną, pastatytą tarptautinei dekoratyviojo moderniojo meno parodai, tai aš jam ją padovanojau. „Jūrininką su gitara“ Korbu parodoje pastatė tarp Fernano Ležė, Ozenfano ir Griso darbų. Be to, leido man lauke pastatyti „Mauduolę“. Tuo metu tai buvo didžiausia mano skulptūra, daugiau nei dviejų metrų aukš-čio. Jos erdvę aš kūriau pagal centrinę ašį.“ „Žakai, – sakau, – ji man labai patiko jau prieš dešimt metų, kai Paryžiuje pirmą kartą pamačiau jos nuot-rauką.“ „O, ilgai aš prie jos sėdėjau – porą metų. Pradėjau 1923-aisiais, o baigiau tik prieš pat parodą 1925-aisiais. O grįžtant prie „Jūrininko“, tai galiu pasakyti, kad man buvo malonu padovanoti jį brangiajam architek-tui kaip draugystės ženklą. Korbiuzjė buvo labai dėkingas ir išgyrė jo mo-numentalųjį aspektą. Mes tapom gerais draugais, tačiau pasitaikydavo ir tamsių debesų. Kartą, stipriai su perkūnija palijus, kilo problemų dėl lie-taus vandens nutekėjimo. Aš kreipiausi į jį, klausdamas ką daryti, o jis at-sakė, kad nesąs santechnikas. Jis net prižiūrėjo, kad aš ko nesugadinčiau pastate. Kartą norėjau truputį pašlifuoti sieną, kad galėčiau įtaisyti vieną bareljefą. Korbu uždraudė tai daryti! Tačiau aš vis tiek apkabinau visas sienas paveikslais ir reljefais, kurių prisipirkdavau garsiajame Klinianku-ro sendaikčių turguje. Ir mano brolis Rubenas man ten padėdavo. Vieną sieną buvau skyręs vien tik muzikos instrumentams. Mėgau ir primityvis-tinį meną. Kartą man atsitiko toks keistas nuotykis. Pamačiau antikvariate spalvotą statulėlę ir buvau šventai įsitikinęs, kad ji iš senovės Egipto. Tau-piau net maisto sąskaita, kad galėčiau nusipirkti. Ilgoką laiką nevalgiau pietų. Pagaliau nusipirkau. Vėliau Trokadero muziejuje radau statulėlę,

labai panašią į manąją, – pasirodo, ji buvo ne iš Egipto, bet iš Dahomėjos karalystės, gyvavusios Afrikoje XVII–XIX amžiais. Bet koks skirtumas, iš kur. Visai nesvarbu. Ji tokia graži, kad dar ir dabar tebestovi mano dirbtuvėje Hastingsse prie Hudzono tarp kitų primityvistinių ir neautorinių skulptūrų.“ Žakas nutilo. Ir kelioms dienoms. Daug ir noriai kalbėdamas pavargdavo. Lyg išsisemdavo. Bet po kurio laiko vėl įsikrovęs „aiškinimo“ bateriją, Žakas kreipdavosi į mane koku nors klausimu. Pavyzdžiui: „Kas šiuo metu gero Paryžiaus Rodeno muziejuje?“ „Dažnai vyksta laikinos parodos, – sakau. – Netgi mūsų skulptūros profesorius Kolamarinis rengs ten savo autorinę parodą. Po poros metų jis ir mane kviečia prisijungti, nes laiko mane gambiausiu savo mokiniu. Man bus didelė garbė.“ „Na, vyrti, turi puikų galimybę peržengti Rodeno muziejaus slenkstį. Mano laikais ten visai nerengdavo laikinų parodų. O pakliūti ten nesulaukus nė keturiasdešimties tai išvis būtų buvęs neįmanomas dalykas. O tu surengsi parodą Paryžiuje, ir dar Rodeno muziejuje! Laikai turbūt pasikeitė, ir dar kaip! Ak, Rodenas! Tik atvykęs į Paryžių, nesižavėjau juo. Tik apie graikų skulptūrą tada svajojau. Ji man atrodė tokia kilni, tokia gryna, tokia tobula. Luvre valandų valandom ja gėrėdavaus, ypač archainio periodo.“ „Žakai, – pertraukiu jį, – aš ir dabar tebesu įsimylėjęs archainę graikų skulptūrą. Tuose kūriniuose esama kažkokios sunkiai nusakomos magijos. Jie mane taip pat užbūrė, kai prieš septynerius metus atvykau į Paryžių. Aš labai krimtausi, kai per 1968 metų studentų „revoliuciją“ Aukštojoje meno mokykloje kažkokie įsitarščiaavę chuliganai sudaužė visas koras, visus efebus.“ „Kaip jie drįso?! Tai vandalizmas!“ – apstulbo Žakas. „Per televiziją rodė tik barikadas ir studentus, besimušančius su policija, o kas buvo sunaikinta tarp meno šventovės sienų, niekas nesidomėjo.“ „Adomai, nesielvartauk dėl to, mudu abu juk irgi buvome nepatyrę, nesubrendę, akli naujokai. Menininkas, kuris nori žengti į priekį, o ne trauktis atgal kaip vėžys, privalo atsiverti visoms įtakoms ir suprasti kitų dailininkų ieškojimus. Taip ir aš tada nesižavėjau Rodenu. Dar nepajėgiau jo suprasti, ogi jau tada jis buvo pats didžiausias formos meistras. Man atrodė, kad jo garsumas perdėtas, kad jis perdaug išdarko formą, kad dirba kaip tapytojas, o ne kaip skulptorius.“ „Aš ir dabar taip manau“, –

Arlekino galva. 1963, bronzas. H. 27,3 cm

sakau Žakui. „Na tai, vyruti, pasistenk jį labiau permanyti – jis gi nežaidžia forma dėl pačios formos. Energinga formų kalba jis siekia išreikšti vidinę, psichinę įtampą, žmogaus dramatiškumą, tragizmą. Eik ir gerai įsižiūrėk į „Kalė miestelėnus“. Pamatysi, kokia vidinė jėga veržiasi iš kiekvieno miestelėno. Kokie tikroviški jų judesiai. Tie žmonės tokie tikroviški, kad beveik jauti jų kvėpavimą. Išraiškos gelme, didingumu ir žmogiškumu tai – paskutinis ir svariausias žodis skulptūroje!..“ Žakas staiga nutilo, pajutęs, kad per daug įsikarščiavo. Tada iniciatyvą perimu aš ir sakau: „Lietuvoj aš žavėjau Rodenu, semdavaus iš jo įkvėpimo. Mes gi tada beveik visi jį kopijavome, net piešdami. Kartą profesorius Jakimavičius, apžiūrėjęs mano piešinius, sukabintus ant faneros gabalo dirbtuvėje, palygino mano piešimo stilių su Rodeno. Man tai įstrigo, ir aš vis bandžiau suprasti – ar tai komplimentas, ar ne visai? Maniau, kad menininkui negerai būti panašiu į ką nors.“ Kad būtų aiškiau, klausiu Žako: „Jeigu mano studijų draugai Paryžiuje randa mano darbuose panašumo į taviškius, – ką turėčiau daryti?“ Žakas pasižiūrėjo į šoną susimąstęs ir sako: „Na, vyruti, čia jau pats spręsk. Asmeninis stilius formuojasi lėtai. Menininkas, draskomas abejonių, pereina keletą etapų. Aš, pavyzdžiui, staiga nukritęs į Paryžių, pradėjau nuo visiškai klasikinės skulptūros „Mergaitė su stirnomis“. „O, man ji labai patinka“, – sakau. „Patikti tai daug kam patiko, bet jeigu visą gyvenimą būčiau taip dirbęs, būčiau amatininku dekoratoriumi likęs. Reikėjo plėstis į priekį. Be to, tada buvo lengviau – tam tikru laikotarpiu visi kūrė vienodu stiliumi. O kaip jums dabar susigaudyti tarp daugybės meno srovių?!“ „Yra dėl ko palaužyti galvą, – sakau. – Tarp tų daugybės „-izmų“ nežinai, kur koją padėti.“ „Man tai įdomu, – sako Žakas, – kaip ten, Paryžiuje, besusigaudyti tame verdančiam idėjų katilė. Amerikoje tai klesti minimalizmas. Jeigu bandai modeliuoti ar ramiai tapyti ir nesi *in* (t. y. madingas), vadinasi, neegzistuoja. Visi dailininkai „minimalizuoja“ kaip beišmano. Aš – jau klasikas, todėl manęs niekas neverčia kurti pagal madą, net mano galerininkas, o ir šiaip gi nesutikčiau.“ „Paryžiuje, – sakau, – tai kasmet kas nors išranda kokį naują meną. Aš taip pat išradau net septynias kryptis. Ir jų tiek daug, kad niekas nebekreipia dėmesio. Gal tik teoretikai ar meno istorikai.

Aš, pavyzdžiui, išradau antikonsumacinį meną. Jo esmė – nieko nebe-
pirkti parduotuvėje, o viską pačiam pasidaryti.“ „Adomai, negerai, – juo-
kiasi Žakas, – tu sužlugdysi pasaulinę ekonomiką.“ „Nėra pavojaus – ne-
susilaukė pasekėjų. Visi pasišaipė, o Vokietijoje mane net aprėkė, ypač
turkai, kurie labiausiai ištroškę vartojimo. Bonoje, pakviestas vieno mu-
ziejaus, ta tema rengiau tokią akciją. Viena panelė, kuriai norėjau įpiršti
savo idėją, karštai užprotestavo: „Ne, ne! Aš noriu vartoti. Ir kuo daugiau,
tuo geriau!“ Jos atsakymas mane baisiai nuliūdino. Maniau, sužavėsiu ją
savo „antivartojimo“ teorija. O išėjo priešingai. Tai mane labai atšaldė
nuo naujų menų kūrimo.“ „Žinok, Adomai, moterys visados praktiškos.
Ir tai natūralu. Jos turi galvoti, kaip išauginti vaikus, kaip juos išauklėti.“
„Taigi, nesubūręs pasekėjų, viens du ir palaidojau tą antikonsumacinį
meną. O kas iš tikrųjų yra tas minimalistinis menas?“ – klausiu Žako. „Iš
tikrųjų tai ne menas, o veiksmas. Minimalistas net piršto neprikiša prie
savo kūrinio. Toks kūrėjas, jeigu jį taip galima vadinti, skambina į fabriką
ir užsako kokį didžiulį vienokios ar kitokios spalvos kubą arba rutulį,
arba piramidę, ir prašo tą daiktą atvežti parodos atidarymo rytmetį. Vi-
sas jo kūrybinis darbas – išaiškinti žurnalistams ir meno kritikams savo
„genialią“ idėją.“ – „Vadinasi, tai idėjų menas?“ – „Galima ir taip vadinti.
Jie aprašo savo idėją ir vienaip ar kitaip paskleidžia ją. Bet kam visa tai
brukti į muziejus ir pardavinėti už didelius pinigus?“ „O *Land art*⁸⁶?“ –
klausiu Žako. „Už minimalizmą geresnis tu, kad neužgriozdina muziejų.
Jis lieka gamtoje.“ – „Sakytum, koks daržininko darbas?“ – „Galima ir taip
sakyti, kartais tai net gražiai atrodo. Pamenu, vienas ant jūros kranto buvo
susukęs tokią įmantrią spiralę iš pakrantės akmenų. Bet geriau tu papasa-
kok apie hepeningus Paryžiuje.“ „Mačiau viename vernisaže, – sakau, –
kaip tokia dailininkė leido draugei suraižyti skustuvu sau nugarą – krau-
jas iš tikrųjų bėgo. Tikrai baisu buvo žiūrėti.“ Žakas numojo ranka ir
sako: „Ko ten jaudintis? Tai tik prastas teatras, bandymas šokiruoti publi-
ką. Ir dailininkė gal mazochistė – jai malonu kentėti, ir gal tos dvi moterys
net myli viena kitą.“ „Vadinasi, – sakau, – viena Džiuljeta daro malonumą

⁸⁶ Žemės menas. (angl.)

kitai Džiuljetai.“ „Čia, Adomai, gerai pasakei: dvi laimingos Džiuljetos, – nusikvatojo Žakas, plodamas ranka sau per kelį. – Na, o dabar pasiskubinkim – darbai mūsų laukia. Ir tai ne juokas.“ Aš dar norėjau jo paklausinėti, bet susilaukiau. Nors Žakas kalbėdamas dirbo, bet darbas vis tiek truputį lėčiau ėjosi. O skubėti reikėjo. Turėjome užbaigti didžiausią jo monumentą – „Žmonių valdžią“, o Žako jėgos jau seko. Aiškiai matėsi. Metai prieš mirtį jis pasidarė irzlus, liūdnas. Judesiai sulėtėjo. Lankytojų nebepririiminėjo. Išvis užrakino geležines dirbtuvės duris. Įsileisdavo tik pažįstamus. O kai einantį per kiemą užpuldavo jaunos amerikoniškos, nieko neatsakydavo ir nesustodavo. Paskui man piktas skųsdavosi: „Jos visos *kurvos* – lenda, nes žino, kad turiu pinigų. O jei ne dėl pinigų, tai kad galėtų pasigirti draugams ir pažįstamiems: „Bendravau su labai garsiu skulptorium!“ Gerai, kad Ketsė buvo su manim. Ji švelniai pabučiuodavo Žaką, paplepėdavo ir angliškai, ir prancūziškai (buvo gerai įvaldžiusi menininkų žargoną). Pajuokavus Žakas tiesiog atsigaudavo.

Kartą Ketsė, trykšdama entuziazmu, sako: „Žakai, mes būtinai turime dar kartą nuvažiuoti į Florenciją!“ – „Kaip gi? Taigi neseniai važiauvom!“ – „Taip, bet aš atradau nuostabią vietą, kurią noriu aplankyti prieš išskridama mėnesiui į Niujorką.“ – „Kas ten per vieta?“ – „Leonardo da Vinčio kaimas, kur yra Leonardo da Vinčio atradimų muziejus!“ – „O, čia tu radai retą paukštį. *Patto*⁸⁷. Prisipažįstu, kad nieko niekad nesu apie tai girdėjęs – niekada neskaičiau jokio Ligūrijos turistinio vadovo. Septynerius metus čia pragyvenau, gal ir reikėjo.“ – „Nieko tokio, Žakai, – aš tave pavėžinsiu, ir tu būsi patenkintas.“ – „Tas tiesa, bet aš truputį pavargęs, ir mano „Žmonių valdžia“ dar ne visai įsibėgėjusi...“ Bet Ketsė buvo užsispyrusi. Jei ko įsigeisdavo, tai visados ir pasiekdavo. Ji, kiek nusivylusi, pavaiškščiojo dirbtuvėje ir sako: „Žakai, tu gi dievini Mikelandželą ir pats man sakei, kad su Jula ilgai prabuvote San Lorenzo bazilikos Medičių koplyčioje, bet nespėjote gerai apžiūrėti vergų serijos, nei gulinių ant Medičių karsto.“ – „Ketse, angele mano, aš gi visai užmiršau! Tu labai gerą pasiūlymą duodi. Nemirsiu gi, gerai savo brangiojo Mikelio

⁸⁷ Sutarta. (it.)

neapžiūrėjęs.“ – „Tai tada mes du zuikius nušausime – ir Mikelij, ir Leonardą pamatysime.“ „Abu, abu! – pradžiugo Žakas. – Kai mokiausi technikos mokykloje, studijavau da Vinčio išradimus, ir jie man labai patiko, ypač malūnsparnis. Net pats bandžiau ką panašaus sugalvoti. Taigi poilsio dieną, užuot terliojęs ką ant popieriaus, geriau pasveikinsiu Mikelij, ir gal jis pakiš man kokią naują idėją paskutiniajam monumentui.“

Mane irgi nudžiugino idėja važiuoti į Florenciją – taip seniai besigrožėjau tuo genijumi. Gal prieš dešimt metų. Tada, tiesą sakant, Mikelandželo skulptūros nelabai mane sužavėjo, atrodė tarytum per sunkios, per daug sudėtingos ir barokiškos, primenančios Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios palubių skulptūras. Bet per tą laiką po truputį pripratau prie Mikelio, ėmiau jį suprasti, kaip kad Žakas pamažu prisijaukino Rodeną. Kai Žakas sutiko važiuoti į Florenciją, man atrodė, kad tai pačios laimingiausios akimirkos mano gyvenime. Saulė, meilė ir bičiulis garsus skulptorius, kuris mane globoja ir tiki mano kaip menininko ateitimi! Nekantriai laukiau tos kelionės.

Pagaliau ta diena atėjo. Išvakarėse Ketsė paprašė manęs anksčiau išeiti iš darbo, paprastai ir sveikai pavakarieniauti ir eiti į lovą, kad būtų galima anksčiau atsikelti. Na, ir viskas išėjo kaip ji norėjo. Mažai kalbėjome, bet daug veikėme. Aš žinojau, kad po to ji dings mėnesiui, tad norėjau, kad mano glamones ji kuo ilgiau atsimintų. O septintą ryto mes jau buvome Kamajorėje prie „Villa Bosio“. Žakas jau buvo pasirengęs. Jula tuo metu svečiavosi Bazelyje pas savo dukterį Lolę. Ji dažnai pas ją važinėjo, palaikydama šeimyninius ryšius. Jos duktė dirbo Šveicarijoje medicinos seserimi. Lolės sužadėtinis buvo toks gabus muzikantas ir kompozitorius. Daugiau kaip penkerius metus dažnai važinėdamas į Bazelį matydavau ją vakarėliuose, kuriuos Lolė ruošdavo vietiniams menininkams bei kultūrininkams. Aplankydavau ją kaip jos tėvo draugas kartu su tokia gražia vengre iš didikų Esterhazių giminės (Paulą Esterhazi aš jau seniai mylėjau, dar prieš susipažindamas su Žaku). Lolė mus mielai priimdavo, žinodama, kad jos tėvas mane gerbia, kad dirbu su juo ir gerai sutariu. Dabar supratau, kad viskas eina link pabaigos – Žakas neamžinas. Nežinia, kiek jam belikę: dveji, treji metai? Bet gyventi reikia čia ir dabar. Labai gailėjausi,

kad neturiu fotoaparato. Prieš penkiolika metų nuogai savo sužadėtinei miške už kapinių Palangoje ar pušyne prie jūros fotografuoti turėjau „Liubiteli“, o ir šiaip juo fiksuodavau visokių įdomių vaizdelių. Kaip tikras fotografas. Bet paskui viską apleidau – dėl pinigų: aparatas, juostelės, nuotraukų darymas... Išvažiuodamas iš Vilniaus į Lenkiją pardaviau ne tik aparatą, bet net ir savo odinį palatą, mat lenkaitei, su kuria susituokiau, kad galėčiau išvykti į Lenkiją, reikėjo pakloti du tūkstančius rublių. Tuo metu neturtingam studentui tai buvo dideli pinigai. Be to, tada man neatrodė, kad įdomių akimirku fotografavimas yra menas. Taigi, Žakas, užliūliuotas motoro, pradėjo Ketsės pašonėje snūduriuoti. Jai tas nelabai patiko, ir ji atsikūsi žvilgtelėjo į mane. „Žiūrėk, kaip mūsų kolega pavargęs“, – sakė jos žvilgsnis. Jau prie pirmos mokėjimo už kelį užtvaros, kurių šimto kilometrų ruože tarp Pietrasantos ir Florencijos yra net keturios, Žakas atsibudo ir atsiprašė, kad užsnūdo. Pravažiuodamas užtvarą pradėjo krapnoti. Net mane ėmė lenkti miegas. Mat prieš aušrą Ketsė pabudino mane, norėdama pasiglamonėti, todėl miego tikrai trūko – Kotrynai neužtekdamo prižadėti, reikėdavo duoti. Kad Žakas vėl neužmigtu, uždaviau jam provokuojantį klausimą: „Ar tai tiesa, kad Rodenas baiminasi savo meilužės Kamilės Klodel konkurencijos ir, jos motinos padedamas, išsiuntė ją į bepročių namus, kur ji kankinasi 30 metų?“ Žakas kone pašoko: „Adomai, ką tu sakai?! Kaltini Rodeną uždarius Klodel į bepročių namus, kad netrukdytų jo karjerai?! Tiesa, jis pasirašė tą nelemtajį raštą. O gal buvo priverstas pasirašyti. Tačiau tikrai nemanau, kad dėl konkurencijos – jis gi jau buvo pasaulinė įžymybė. Dėl karikatūrų – gal jos ir erzino jį truputį. Bet pats žinai, spauda visados ieško pikantiškų dalykų. Ir tos karikatūros pasirodė ir išnyko. Buvo išmestos į šiukšlių dėžę, kaip ir patys laikraščiai.“ „Žakai, – sakau, – betgi ji maldavo išlaisvinti ją iš bepročių namų. Prirašė daug laiškų savo motinai ir pačiam Rodenui, bet šis jai visai nepadėjo.“ „Žinau, Adomai. Tačiau kartą į pragarą pakliuvęs, taip lengvai iš jo neišsikapstysi. Psichiatrai, ką nors prigriebę, taip lengvai nebepaleidžia.“ „Šiais laikais tokių dalykų tikrai neatsitiktų, – įsiterpė Ketsė. – Žurnalistai sukeltų tokį triukšmą, kad bet ką tuojau pat išlaisvintų. Sukeltų visus intelektualus, ir pačius garsiausius, kurių klauso net

Vyras su gitara. 1923, bronz. H. 114,3 x 218,6 cm

valstybės vyrai.“ „Betgi jos brolis Polis buvo didelis jos gynėjas, be to, garsus rašytojas, – sakau. – Jis galėjo paruošti peticiją, ir visuomenė būtų pajudėjusi.“ „Adomai, – tyliai sako Žakas, – broliukui sesutė irgi buvo įgrisusi savo skandalingu elgesiu, ir jis taip pat pasirašė internavimo prašymą.“ Stoją sunki tylą. Mašina lėkė į priekį, lietus liovėsi. Tik balti debesėliai bėgo per melsvą dangų ir saulutė pradėjo kaitinti mašinos stogą. Pravažiuojom trečią mokėjimo užkardą. „Per tuos trisdešimt metų, kuriuos praleido uždaryta beprotnamyje, Klodel būtų galėjusi sukurti tiek daug puikių kūrinių.“ „O gal išvis būtų užmetusi skulptūrą?“ – abejoja Žakas. Vėl tylą. Tada Žakas sako: „Mes važiuojam aplankyti Mikelandželo, tai geriau apie jį pašnekam. Ar turite klausimų?“ Jis maloniai šypsosi. „Aš – vieną, – sakau. – Kuris genialesnis menininkas: Mikelandželas ar Ogiustas Rodenas?“ „Ogiustas!“ – atsako Žakas. Mes su Ketsė labai nustebę, klausiamo, kodėl. „Lengva įrodyti. Tai laiko klausimas. Rodeno problemos mums artimesnės, o jo būdai joms spręsti – naudingi mums, padeda mūsų kūryboje. Rodenas neprilygstamas modeliuojant žmogaus figūrą erdvėje. Jis ieškojo geriausio profilio iš visų pusių. Aš to paties siekiu, supratęs tai, ilgai stebėjęs jo šedevrus. O ypač „Kalė miestelėnus“. Erdvė tarp tų figūrų taip įelektrinta, kad tiesiog jaučiau ją savo kūnu – tie miestelėnai pritraukia žiūrovą, ir norisi įsibrauti tarp jų ir pajusti, ką jie patiria tą tragišką akimirką, kai juos nuteisia myriop.“ „Tas tiesa, – pritariu. – Kai tarptautinės mugės, kurioj eksponuos mano pirmuosius bronzos dirbinius, reikalais būnu Bazelyje, būtinai einu aplankyti Rodeno. Įkvėpti gaivinančio tarp tų milžinų plevenančio oro. Atsistoju tarp jų ir giliai kvėpuoju. Praeiviai juokiasi iš manęs, o man nusispjaut. Man svarbu įkrauti savo dvasios bateriją, kuri visiškai išsikrauna po dešimties dienų maratono tarp dviejų šimtų meno galerijų toje didžiausioje pasaulyje modernaus meno mugėje.“ „O, kaip gražiai apibūdinai savo Rodeno pajautą. Nuostabu, nes prieš penkiasdešimt metų aš jaučiau lygiai tą patį – ir man norėjosi įsibrauti tarp tų didingų bronzos statulų.“ „O aš to nepajaučiau, *sorry*⁸⁸, tikrai ne, – sako Ketsė. – Ta skulptūra mane atbaidė:

⁸⁸ Gaila. (angl.)

nuogos kojos tokios didelės ir grubios, o plikos galvos tokiomis liūdnomis minomis. Jų veidai labai grubūs, o drabužiai šiurkštūs.“ „Kotrynėle, tai ne mados paroda, o gyvenimo ir mirties klausimas. Kojos didelės todėl, kad tvirčiau stovėtu ant žemės, o jų drabužiai – tikrai ne tuometiniai kostiumai.“

Pagaliau ketvirtoji užkarda. Florencija jau visai arti. „Ketse, važiuok tiesiai į Akademią, tu gi žinai, kur“, – sako Žakas. „Taip taip! Aš jau kelis sykius buvau, vedžiojau savo draugus iš Amerikos.“ Privažiuome prie tos Akademijos. Aš joje buvau lankęsis labai seniai, daugiau kaip prieš dešimtį metų. Galvojau, kaip dabar man atrodys tie Mikelandželo vergai? Važiuodamas į Romą 1961-aisiais, buvau išlipęs iš traukinio Florencijoje, kur kelias dienas svečiavausi pas vieną labai mielą lietuvių šeimą. Kadan gi buvau prasmukęs pro „Geležinę uždangą“, lietuviai mane maloniai priminėjo visoje Europoje. Buvo smalsūs ir klausinėjo, kaip lietuviai ten, raudonojoje vergijoje, laikosi. Sutikau tarp jų net kolekcininkų, daugiausia Šveicarijoje. Taigi, tada Mikelandželas man pasirodė slegiantis, brutalus ir, sakytum, nesveikas. Dabar visi trys priėjome prie jo vergo, dar vadinamo „barzdočiumi“. Dabar jis man darė kitokį įspūdį. „Tai kaip jums patinka barzdočius?“ – klausia mūsų Žakas. „Negražus“, – įvertina Ketsė. „Į Apoloną nepanašus, – atsako jai Žakas. – Bet pažvelkit, kokia jo povyza – ranka ant galvos. Labai moderniai suplanuota.“ „Lyg koks skulptorius kubistas būtų pasidarbavęs“, – paremiu Žaką. „Teisingai sakai. Ji sumodeliuota geometriniais principais.“ „Tas vergas kažką sunkiai neša“, – įsiterpia Ketsė. „Neša savo vergovės našta“, – aiškina Žakas. „Tai lyg jo autoportretas – Mikelį irgi kaip kokį vergą be perstojo spaudė popiežius Julijus II. Be to, Mikelis taip pat nešiojo barzdą“, – bandau pasirodyti. „Tada visi vyrai nešiojo barzdą. Tais laikais vyras be barzdos – ne vyras“, – nusijuokė Žakas. Nuėjome prie kito vergo. Aš tuoj atpažinau „Jaunąjį kalinį“. Jis truputį mažesnis už barzdočių. „O šitas tau patinka?“ – klausia Kotrynos Žakas. „Jis visai kitoks. Man labai patinka. Koks stipruolis, lyg daug metų būtų kultūrizmo treniruotes lankęs. Ne kaip tas subliūškęs ir pavargęs senis.“ „Čia tikriausiai Mikelį įkvėpė graikų titaniai“, – sakau. „Teisingai sakai. Mikelandželas labai mėgo graikų skulptūrą,

kuri jam buvo idealas. Norėjo graikų tradicijas atgaivinti renesanso epochoje. Ir jam pasisėkė tai įdiegti savo skulptūroje. Tai labai vaizdžiai matyti iš šio darbo. Matote, šio vergo krūtinė charakteringos graikiškų statulų formos.“ „Mažiau estetikos, daugiau jėgos, – stengiuosi aš. – Graikams nerūpėjo psichologija, tik fizinė išraiška.“ „Tai čia temos dalykas, – sako Žakas. – Jie tada buvo priversti kurti stiprius vyrus.“ „O titanų kova?“ – įsiterpia Ketsė. „Ir Bergamo altorius?“ – bandau palaikyti Ketsę. „Bergamo altorius? Taip, ten pilna galiūnų, bet jų jau būta Egipto Aleksandrijoje, tada prasidėjo kita epocha ir kitas stilius – helenizmas. Tai graikų barokas, – aiškina Žakas. – Na, eime toliau, jei norime išpildyti Kotrynos troškimą aplankyti Leonardo gimimo vietą.“ Prisiartinome prie kitos, dar didesnės, gal trisdešimčia centimetrų aukštesnės skulptūros. „Tartum koks kalnas“, – stebisi Ketsė. „Tai pati didžiausia skulptūra, beveik trijų metrų. Kararos marmuras. Pats jo iš ten atsivežė“, – savotiškai didžiuodamasis sako Žakas. Norėdamas padaryti įspūdingesnį to marmuro transportavimą sakau: „O žinote, kad Mikelandželas vos neprarado kojų dėl jo?“ „Kaip?! – apstulbsta Ketsė. – Tas marmuro gabalas jam nukrito ant kojų?“ „Ne dėl marmuro, o dėl šalčio. Žiema kalnuose buvo labai šalta. Mikelis Kararos kalnuose ruošė marmurą savo skulptūroms. Dieną priverstė šlapio sniego, ir jo batai išmirko. Labai pavargęs Mikelandželas nukrito ir užmigo. Naktį paspaudė šaltukas. O kad miegojo neapsiklojęs, jo batai suledėjo. Reikėjo juos supjaustyti, kad išvaduotų pėdas iš ledo. Pėdos buvo baisiai sušalusios, bet pavyko jas atgaivinti.“ „O juk galėjo gangrenuoti!“ – sušunka Ketsė. „O tu ne pats sukurpei šitą istoriją?“ – gudriai šypsodamas klausia manęs Žakas. „Ne, ne, aš seniai apie tai skaičiau, ir tai mane labai sujaudino. Sakiau, štai tikras menininkas didvyris. Ne tik aukojosi menui, bet ir tiesiogiai bendravo su paprastais žmonėmis. Todėl ir nenuostabu, kad sukūrė tokias įspūdingas skulptūras.“ „Gerais sakais, – atitaria Žakas. – Aš taip pat šį tą papasakosiu apie jį. Prisiškim atsikvėpti.“ Mes visi trys atsisėdom ant suolo priešais milžinišką „Bundantį vergą“. Žakas pradėjo: „Žinote, kai buvau kubistas, Mikelandželui buvau abejingas. Jo skulptūros formos, galima sakyti, visiškai prieštaravo mano kubistinėms formoms. Vėliau, kaip žinote, aš pradėjau vaduotis iš

geometrismo ir nuo 1925 metų, persikėlęs į Bulonę, pradėjau kurti vadinamąsias permatomasias skulptūras. Monolitui dingus, išsilaisvino formos. O Amerikoje kūriau beveik automatiškai, akiai. Skulptūras dariau galvodamas, kaip jos geriau atrodytų, išlietos iš bronzos. Taigi pasinėriau į visišką baroką, bet labai jį pamėgau. Vis daugiau ir daugiau galvojau apie Italiją, Florenciją ir Mikelandželą. Jeigu šiandien esu priešais jį, tai, vadinasi, to labai trokštu. Jis mane taip įkvepia, kad dabar, pamatęs jo darbus, jaučiuos daug stipresnis. Ačiū tau, Ketsė, kad atitempei mane į Florenciją. Na, o dabar atskleisiu šio genialaus skulptoriaus slaptą troškimą. Jis labai paprastas: Mikelandželas norėjo, kad jo skulptūros atrodytų kaip kalnai. Nuostabiai keistas dalykas: vos atvykęs į Paryžių, nubėgau į Luvrą, – man rodos, taip darė visi dailininkai, patekę į šį nuostabų miestą, – kur susidūriau su jo „Sukilusiu vergu“, kuris dargi nėra išbaigtas, ir, gerai išžiūrėjęs į jo nugarą, tada pasakiau sau: „Kokia ji išdidinta, lyg kalnas.“ Tik vėliau meno mokyklos bibliotekoje perskaičiau apie jo „kalniškumo“ troškimą. „Žakai, – drįstu jį pertraukti, – man 1961 metais nutiko lygiai tas pats. Vos išlindęs iš Rytų stoties, nubėgau tiesiai į Luvrą, ir ten, apžiūrinėjant „Sukilusį vergą“, man susidarė toks pat įspūdis. Žiūrėdamas į jo nugarą sakiau: „Tai bent kalnas!“ „Žinai, Adomai, mes iš to paties krašto ir jaučiame tą patį. Ir čia nieko nuostabaus. Mums jėgos klausimas yra pats svarbiausias. Mikelis jėgą išreiškė galvodamas apie kalnus, mes – gal labiau galvodami apie raumenis.“ „Kalbant apie raumenis, tai jis tikrai labai stiprus atrodo – pažiūrėkit į jo krūtinę ir kojas“, – sako Ketsė, norėdama taip pat dalyvauti diskusijoje. „Teisingai pastebėjai, – pagyrė Žakas. – Jie suformuoti geriau negu kitų vergų. „Sukilėlio“ raumenys nervingi, miklūs ir galingi. Jeigu „barzdočiaus“ raumenys „teka“ kažin kaip apačion, vingiuoja nevisai užtikrintai, tai „Bundančiame verge“ priešingai: jie veržiasi į viršų, – galbūt dėl pačios temos ir vergo judesio, – bet patys raumenys nėra nei subliūškę, nei vangūs.“ „Jeigu du pirmieji vergai raitosi, kenčia prislėgti vergijos, – neatsilieku aš, – tai „Bundantis vergas“ galingai veržiasi lauk iš jį slegiančios masės. Mikelis buvo net priverstas išpūsti visus muskulus.“ „Nemanau, kad jis kūrė mąstydamas, kas reikalinga ir kas ne, – prieštarauja mano minčiai Žakas. – Jis dirbo

instinktyviai, gaivališka, siekdamas maksimalios jėgos, negalvodamas apie jokią estetiką.“ „Todėl ir genijus“, – apibendrina Ketsė.

Prieiname prie garsiojo „Atlanto“. „Užmiršo galvą pridėti“, – bando juokauti Ketsė. „Ir gerai, kad užmiršo, – sako Žakas. – Jeigu būtų su galva, ne taip įtikinamai būtų pavaizdavęs Atlantą. Juk žinote, kad jisai laikė ant savo pečių visą pasaulį. Mikelandželas atsisakė galvos ir puikiai iliustravo tą mitą. Tai moderniausia jo skulptūra, nes čia dominuoja idėja.“ „Apie ką taip užsigalvojai? – po kurio laiko maloniai klausia manęs Ketsė. – Žakas sako, kad reikia skubėti į San Lorenzą patyrimėti Medičių karstų.“ „Svajoju sukurti tokią pat galingą kaip Atlantas abstrakčios formos skulptūrą“, – atsiliepiu aš. „Graži svajonė, – sutinka Ketsė, – bet dabar reikia skubiai apžiūrėti Medičių koplyčią, kad dar suspėtume ir į Leonardo muziejų.“ O aš kiek nukrypdamas dar pridursiu, kad Mikelandželo „Atlanto“ idėja aš visai nesąmoningai pasinaudojau 1991 metų Klaipėdos tarptautiniame skulptūros simpoziume kurdamas „Tautinį pasipriešinimą“. Darydamas eskizus visai negalvojau apie tą skulptūrą. Tik kai mano darbas buvo pastatytas prie Danės tarp dviejų tiltų, kažkoks miesto dailininkas priėjęs paklausė: „Mikelandželas daug padėjo?“ Tada man prašvito akys. Juk idėja pavaizduoti žmogaus figūrą, suspaustą tarp dviejų svorių, – ne mano! Truputį nusivyliau, bet ką gi darysi. Matyt, taip giliai man buvo įstrigęs tas renesanso genijaus kūrinys.

Medičių koplyčioje Žakas mus tuoj privedė prie vieno galinio gulinčio vyro ir sako: „Dabar jums paaiškinsiu Mikelandželo „kalniškumą“. Gerai įsižiūrėkit ir išsirinkit vietą, kuri labiausiai primena kalną.“ „Jo kelis lyg kalno viršūnė“, – sako Ketsė. „Man belieka galva“, – priduriu aš. „Na gerai, galva labiau primena kalną negu kelis. Kodėl?“ Mes abu tyli-me. Tada Žakas sako: „Jeigu kelis – viena kalno viršūnė, tai virš jo yra dar dvi viršūnės: peties viršus ir galvos viršus. Kaip du kalnai.“ „Vienas aukščiau, kitas toliau“, – sakau. „Teisingai. O norėdamas tai pabrėžti, dešiniąją ranką jis numeta už šlaunies. Jei ranka būtų priekyje, tai kalną išpūdis būtų daug mažesnis.“ „Kaip tu viską įžiūri! Koks tu mums puikus vadovas, Žakai“, – stebisi Ketsė ir bučiuoja jį į skruostą. „Reikėjo man būti ekskursijų vadovu muziejuose“, – šypsosi Žakas.

Ispanų šokėja. 1914, bronz. H. 69,3 cm

Priėjome prie kitų gulinčių figūrų. Dvi moterys atrodė labai vyriškos. Ketsė nusijuokė: „Man rodos, tais laikais dar nebuvo kultūrizmo.“ „Kaip jos ir užsiaugino tokius raumenis, su kuriais galėtų pridaužti bet kurį vyrą?“ – pritariu aš. „Ko jūs tyčiojate iš to vargšo Mikelio? Juk pozuoti nuogai moteriai tada buvo draudžiama, be to, visiems žinoma, kad Mikelandželas buvo homoseksualus. Todėl moters nejautė kaip Botičelis ar Filipas Lipis, jau nekalbant apie Rafaelį, kurio nelabai mėgo ir net sakydavo: „Rafaelis, vos palietęs teptuku paveikslą, tuoj įsigeidžia paliesti moterį.“ „O vis tiek daug nutapė“, – bandau apginti Rafaelį. „Žinoma, Mikelis perdėjo taip sakydamas. Gal širdies gilumoj net pavydėjo gražuoliui tapytojui, kad šio pašonėje visą laiką buvo dailioji Fornarina. O pats Mikelandželas juk buvo negražus, ir dar sulaužyta nosimi.“ Ketsė prisiglaudė prie manęs ir sušnabždėjo į ausį: „O tu ar negalėtum irgi visą laiką mane šalia savęs turėti? Būtum mano Rafaelis.“ „Galėčiau pabandyti“, – atsakiau apkabindamas ją per grakštų liemenį. Ji buvo tokia liauna, pajutau jos kūno šilumą. Žakui mūsų veiksmai nepatiko, tad jis paragino: „Na, jaunikliai, palaukit nakties. O dabar lėkim pas Leonardą.“

Važiuodami per neaukštą kalną tęsinį siauroku keliu pagaliau pasiekėme da Vinčį, mažą, tipišką Toskanos kaimelį. Sekdami kelio nuorodomis privažiavome didelį seną namą. Už staliuko šalia durų sėdėjo senutė. Nusipirkę bilietus, klausiam, kiek laiko galime būti. Kiek norite, sako, nes lankymo valandos nenurodytos. Salėse – nė gyvos dvasios, ir Ketsė kiek nusivylusi. Jai buvo kiek nesmagu, kad tempėsi mus ten, kur galbūt ne itin įdomu. Supratome, kaip ji jaučiasi, todėl Žakas sako: „Ketse, dabar tu būsi mūsų vadove, aš užtektinai prisikalbėjau Florencijoje. Jei sutinki.“ „Aišku, sutinku“, – apsidžiaugė ji ir ėmė mus vedžioti nuo vienos vitrinos prie kitos, kur gulėjo garsieji Leonardo da Vinčio visokių išradimų piešiniai. Mane jie kiek nuvylė, nes buvo mažiukai ir nelabai aiškūs. Be to, jau temo, o elektros lemputės buvo silpnos, – matyt, senutė taupė elektrą. Užtat eksponatų parodoje netrūko. Leonardas savo inžineriniais išradimais aplenkė laiką. Projektavo visokias patrankas, net primityvius kulkosvaidžius. Žakas, tai išvydęs, neslėpė nuostabos: „Koks puikus išradėjas! Eilė ant pusračio pritvirtintų patrankėlių, ir štai tau kulkosvaidis.“

Man norėjosi prieš Ketsę pasirodyti žinovu, todėl sakau: „O žinote, kad Leonardas padėjo ginti Florenciją nuo priešų? Jo gabumais buvo plačiai pasinaudota karo reikalams.“ „Na, jeigu jau norime nustebinti vienas kitą žiniomis apie Leonardą, – sako Žakas, – tai aš jums pasakysiu, kad šis genijus buvo ir pirmasis ekologas.“ „Negali būt!“ – atsakome vienu balsu su Ketsė. „Gali, gali, – patikina mus Žakas. – Jis gi buvo ir filosofas ir viename tekste rašė, kad ilgainiui žmonės darysis vis blogesni ir piktesni ir sunaikins miškus. O juk tas dabar ir vyksta.“ „Tikras pranašas“, – įvertina Ketsė. „Ne pranašas, o mokslininkas psichologas. Viską nujautė.“ Ir aš prisiminiau, kaip 1970 metais Žakas, grįžęs po vienos kelionių iš Amerikos, kur reikėjo „kaip vilkui iš savo galerininkų pinigų išsigrauzti“, vasaros meno mokyklos Pietrasantoje mokinių paklausė: „O ar žinote, kad Amerikoje prasidėjo naujas labai svarbus judėjimas?“ Niekas nieko nežinojo, tad jam teko pridurti: „Judėjimas už ekologiją.“ Visi buvo nustebę, aš taip pat. Taigi, tame muziejuje Žakas staiga man sako: „Adomai, tu gi dalyvavai paskutiniojoje mano konferencijoje, kur uždavinėjai provokacinius klausimus.“ „Atsiprašau, maestro, jeigu jie buvo provokaciniai, bet jie išjudino prisnūdusią jauniklių auditoriją.“ „Ir gerai padarei, aš tau dėkoju, – sako Žakas. – Man tik buvo liūdna, kad jaunimas, o ypač amerikiečių, nesidomi pačiom svarbiausiom naujovėm, tokiom kaip ekologija. Mes, senukai, daug smalsesni. Bet man rodos, kad taip visados buvo. Na, o dabar gal pabaikim apžiūrėti Leonardo išradimus, kad senutė galėtų eiti ruošti savo *pasta asciutta*⁸⁹.“ „O, net sraigtasparnis yra?!“ – apstulbsta Ketsė. Pakelium ranką kaip mokykloje. Žakas šypsodamas paragina: „Na, papasakok mums, iš kur da Vinčis ištraukė tą malūnsparnį. Aš pavargau truputį, tai prisėsiu.“ Žakas įsitaisė ant prižiūrėtoji skirtos taburetės, o aš dėščiau: „Leo kaip mokslininkas buvo talentingas fizikas. Jis rinko paukščių skeletus ir juos paišė, ypač sparnus. Stebėjo kaštonų žiedų kritimą. Šie leidžiasi žemyn sukdamiesi kaip malūnsparnio sraigtas. Nusiziūrėjęs į juos, da Vinčis ir suprojektavo lėktuvą su dviem sparnais, kurie sukasi kaip sūkurys.“ Su Ketsė tyrinėjome tą Leonardo piešinį ir viską

⁸⁹ Makaronai su padažu ir sūriu. (it.)

supratome, mintyse žavėdamiesi šiuo nuostabiu kūrėju. Paskui apžiūrėjome Leonardo projektus vandeniui tiekti. Čia buvo pavaizduotas toks sraigtas, kuris sukdamasis stūmė vandenį į viršų, – pirmoji pompa. Visi trys staiga pasijutome besą mažutėliai prieš tokių genijų. Ketsė klestelėjo šalia Žako, prisiglaudė. Pajutusi, kad šis jau gerokai pavargęs, pasiūlė: „Tai gal jau važiuojame į Pietrasantą, kad galėtumei pailsėti?“ „O, aš nepavargęs! Man buvo be galo malonu gal jau paskutinį kartą pabendrauti su Mikelandželu, apžiūrėti Leonardo išradimus. Ketsė, labai tau ačiū už išvyką, nors iš pradžių gal ir nerodžiau didelio entuziazmo važiuoti į šį kalnuose pasislėpusį kaimelį, Vinčiu pavadintą.“

Po Florencijos ekskursijos dirbome labai susikaupę, tylėdami, bet kartais Žakas mėgo *šmuesen*. Jis žinojo, kad aš labai gerbiu ispanų tapytoją Chuaną Grisą, jo bendražygį ir didelį draugą. Taigi Žakas vienašyk staiga sako: „Adomai, papasakok man ką nors apie Grisą ir jo paveikslus.“ „Gerai, – sutikau. – Štai, pavyzdžiui, jo 1915 metų „Gitara ant stalo“. Ji užima centrinę ir didžiausią paveikslo dalį, nors nutapyti tik jos balti bei juodi kontūrai ir juoda apvali skylė. Stalas, kaip visados, rusvas, o įdomiausia tame paveiksle tai, kad kairėje ir dešinėje (pati gitara žydros spalvos) geltonai pritaškuota juodame fone. Tai originalus sprendimas.“ „Tas tiesa, – pritaria Žakas. – Mane tai nustebino, kaip ir visus kitus jo kolegas. Niekas tokių dryžių anksčiau nebuvo daręs.“ „Dešimt metų prieš Grisui nutapant šį paveikslą, – sakau, – Paryžiuje buvo toks airių tapytojas Lolis Flinas. Jis visą laiką narpliojo taškų sistemos klausimą. Tik, žinoma, ne taip įdomiai kaip Grisas.“ „Gerai, Adomai, tu – taškavimo specialistas. Kiek pamenu, Grisas sukūrė seriją natiurmortų, kuriuose vietoj įklijuoto laikraščio vis atsikartoja tas pats žodis – „Le Journal“, ir vienuose jų yra tų taškų, kituose – ne. Tokių natiurmortų yra kokie penki ar šeši.“ „Šeši, – patvirtinu, – trys dideli ir trys mažesni.“ „Tu tikras Griso ekspertas, Adomai.“ – „Nežinau, ar ekspertas. Aš tik bandžiau rašyti studiją apie jį ir buvau viską išgvildenęs. Perskaitęs visą jo bibliografiją. Turėdamas gerą vaizdinę atmintį visus jo darbus matau tarsi kokioje knygoje. Galiu prisiekti, kad tais 1915 metais Grisas nutapė didesnę nei metro aukščio „Natiurmortą peizažo fone“. Jame vyrauja mėlynos spalvos, nes

viršutinėje dalyje pavaizduotas lyg koks langas, per kurį matosi du medžiai ir trys langai, perspektyvoje išblėstantys. Viršutinės dalies kairėje yra riebių raudonų taškų, o centre su jais kontrastuoja kokios trys raudonos dėmės ir net trys įrašai. Vienas jų – „Le Journal“. „O, šitą paveikslą aš gerai prisimenu, – sako Žakas. – Jis ilgai prie jo vargo ir abejojo, ar palikti peizažą, ar ne. Na, nesvarbu, sakyk, ką jis įdomaus nuveikė 1916 metais?“ „Pirmiausia tai pieštuku kopijavo porą Sezano paveikslų, – nežinia, kodėl? Gal norėdamas parodyti, kad Sezaną laiko kubizmo pradininku? Nutapė „Peizažą“. Nedidelį, 55 centimetrų aukščio. Juodos dalys labai gražiai suderintos su šiltomis baltomis. Sienos akmenys – lyg dideli taškai. Granitiniai. Turbūt ten Bretanė.“ – „Ne, ten Boljo, kur kartu praleidom šešis mėnesius visi tapydami.“ „Ak, tiesa, tu man ne kartą esi pasakojęs apie Boljo grupę, – sakau. – O 1918 metais Grisas nutapė didesnį Boljo peizažą, beveik metrinį, ir ten irgi buvo juodų ir baltų taškų.“ „Žinai, Adomai, tu man darai didelį malonumą, primindamas jo nuostabius paveikslus ir tuo pačiu atgaivindamas labai brangius prisiminimus. Kviečiu judu su Ketsė į „Albergą“, kur galėsi tęsti pasakojimą apie mano brangų bičiulį.“

Kaip sakė, taip ir buvo. Po deserto Ketsė glaustėsi prie manęs, mes glamonėjome kits kito kelius. Žakas užsakė dar vieną geriausio itališko vyno butelį – mėgo pagurkšnoti. „Na, varyk toliau“, – paragino. „Grįšiu dar prie 1916 metų, – sakau. – Grisas tada sukūrė tokį abstrakcionistinį paveikslą, kurį pavadino „Lempa“. Lempos ten neįžiūrėsi, pilna tik trikampių tarp dviejų juodų ruožų.“ „Prisimenu, – sako Žakas. – Mus visus nustebino jo taškai ir abstrakcija. Tik pasakysiu, kad „Lempoje“ vis tiek galima atsekti šio tokio konkretumo – rusvo baldo motyvą. Na, o ką jis dar nuveikė 1916 metais? Tu, kaip didelis Griso žinovas, gali mus apšviesti.“ „Gerai, – sutinku. – Nutapė dar kokius keturis „Stiklainius“ ir „Smuiką“. Pastarasis daugiau nei metro aukščio, labai tamsaus kolorito: pakraščiuose pilka, o pats smuikas apsuptas plačių juodų dėmių. Smuikas šviesiai rudas, tokios pat spalvos ir šviesos ruožas. Puikiai kontrastuoja su juoda.“ – „O dar ką ypatingesnio jis tais metais nutapė?“ Tyliu. Galvoju. „Ar sukūrė kokį nors portretą 1916 metais?“ – padeda man Žakas.

„Ponios Gris portretą! Jis labai įdomus. Grisas labai mylėjo savo žmoną, ir tas portretas labai subtiliai nutapytas. Viena akis deformuota, t. y. stipriai geometrizuota, kita – tik juodas taškelis, bet lūpos užtat labai juslingos. Tikrai nepaprastai gražus portretas, gerokai besiskiriantis nuo kitų jo darbų.“

Aš kalbėjau taip pakiliai, kad Ketsė, glausdamasi prie manęs, paklausė: „*Darling*⁹⁰, o kada tu sukursi mano portretą?“ „Aš prastas portretistas“, – ginuosi, bučiuodamas jos švelnų skruostą. „Nori išsisukti? – juokiasi Žakas. – Vilniaus meno mokyklos auklėtinis negali būti prastas portretistas. Ko jau ko, bet portretuoti tai ten tikrai išmoko. Mokymas ten buvo aukšto lygio.“ „Gerai, gerai, – sakau, – prirėmėt mane prie sienos. Reikės pasistengti.“ Ketsė entuziastingai šoko ant manęs ir karštai išbučiavo. „Neuždusink mūsų meno kritiko, – šaipėsi Žakas, nes pagėręs mėgo pajuokauti. – Na, o dabar vežkit mane namon, ir galbūt aš dar ką nors apie Grisą prisiminsiu.“

Susėdome į ilgą platų Ketsės automobilį ir pasukome į kalnus. Sute mos jau leidosi. Vakaro dangus raudonavo saulėlydžio spinduliuose. Oras dar buvo įkaitęs, bet vėsa jau leidosi nuo kalnų. Žakas buvo taip pavargęs, kad tuoj pat užmigo. Mes su Ketsė keitėmės iškalbingais žvilgsniais. Jos gražios didelės juodos akys spindėjo meilės troškuliu. „*Je t'aime, je t'aime...*“⁹¹ – sušnibždėjo ji man prancūziškai, o paskui angliškai. „Aš irgi“, – atsakinėjau jai. Ėmiau kuo meiliau glostyti jos apvalią ir švelnią šlaunį. Ketsė tai patiko, ji sudrebėjo visu kūnu, lyg nukrėsta elektros. Trūktelėjo viršun savo šilkinę suknelę ir mirktelėjo, kviesdama nesustoti. Tęsiai toliau. Jos gražus apvalus keliukas suvirpėjo. Ketsė ūmai šoktelėjo, mašinos vairas sujudėjo, ir automobilis suvinguriavo. Gerai, kad kelio ruožas buvo tiesus ir nepavojingas, o iš priekio niekas nevažiavo. Bet to užteko pabudinti mūsų gerąjį Žaką. „Ak, kokia gėda, – prisnūdau! Reikia kalbėti, kad vėl neužmigčiau. Ką norit, kad jums papasakočiau?“ „Žakai, tu miegok miegok, – sako Ketsė savo žavingu balsu. – Mes niekam

⁹⁰ Brangusis. (angl.)

⁹¹ Myliu tave. (pranc.)

Motina su vaiku. 1914, bronz. H. 72,4 cm

nesakysim.“ „Ne, ne, – prieštarauja jis. – Nes tada naktį nemiegosiu, o tai negerai, nes negalėsiu laiku atsikelti.“ „Žakai, – sakau, – grįžkim gal dar prie Griso. Tu juk ilgai bendravai su juo. Labai norėčiau išgirsti ką nors apie jį patį. Jis gi mirė visai jaunas, ir man dėl to labai skaudu. Juk kiek puikių paveikslų dar būtų nutapęs!“ „Žinai, Adomai, vieną dieną gyvenį, o kitą jau nežinia, ar begyvensi. Jo staigi mirtis man buvo didelis smūgis. Manau, kad ir visiems kitiems, kas jį pažinojo. Jis buvo paprastas, šiltas ir geras žmogus. Ispanai šiaip jau pernelyg išdidūs, kartais net arogantiški, paniekinamai žiūri į tuos, kurie nėra aukštos kilmės. O Grisas – priešingai. Jis tiesiog apgaubdavo pašnekovą kažkokia magiška, intymia šiluma, todėl norėdavosi su juo būti kuo ilgiau. Bet gal geriau kalbėkime apie jo tapybą. Adomai, sakyk, kas tau labiausiai patinka iš jo kūrybos?“ „Man viskas patinka, – sakau. – Jis gi su buteliu ir pora stiklinių visą pasaulį sukuria.“ „Tas tiesa. Bet sakyk, kas tau arčiausiai širdies.“ – „Sunku pasakyti. Man brangūs ir patys mažiausi jo piešiniai, net karikatūros. Jam buvo kokie dvidešimt vieneri, kai nupiešė seriją tokių stiprių, satyriškų, visuomenę kritikuojančių karikatūrų. Jo autoportretas įdomus tuo, kad visas veidas sukomponuotas iš plokštumų. Tuo pat metu ir realistinis, ir kubistinis. Iš jo daugiausia išmokau, kaip geriausiai sustyguoti portretą. Grisas akis ir burną tikrai pažymėdavo, nes ne tai svarbiausia. Svarbiausia – bendra konstrukcija. Žakai, tu gi padarei tiek daug puikių portretų. Kaip tau pavyko taip lengvai pagauti charakterį?“ – „Ne taip jau lengvai. Reikėjo gerai susikaupti. Manau, kad portretas – pats sunkiausias dalykas skulptūroje. Aš tai nemodeliavau kaip Grisas, bet ieškojau tipingų kaukolės bruožų. Juk visų žmonių kaukolės ir panašios, ir skirtingos. Tą skirtumą reikia aptikti ir pabrėžti, tada charakteris geriausiai ir išryškėja. Tai labai gerai matyti iš jo autoportreto. Jis, kiek pamenu, labiausiai išryškino kaktos kaulą, paskui nusmailino skruostą ir smakrą, tai yra žandikaulį, kuris, palyginti su kakta, tartum traukiasi atgal. Tai ir yra pagrindinis jo kaukolės bruožas.“ „Žakai, – sakau, – Vilniuje mums taip pat vis kvaršino galvą su ta kaukole. Vadinasi, teisingai darė.“ „Žinoma. Juk ko aš išmokau Vilniuje, tuo ir dabar tebesinaudoju. Ten gaudavai aukštos klasės išmokslinimą. Tokio, manau, niekur nebebus.“ „Tas tiesa, – atitariu. – Kai Krokuvos

akademijoje pamačiau, kad nieko nauja nebegalima išmokti, nusiminiau. Visi piešė bet kaip, lipdė bet ką ir apskritai studijose vyravo chaosas. Niekas nieko nebetobulino: nei išraiškos, nei stiliaus. Žiūrėjo Vakarų dailininkų reprodukcijas ir mėgdžiojo Pikasą, Salvatorą Dali. Bandžiau lenkus paprotinti, o jie: „Mes laisvai dirbame, o jūs ten, Sovietijoje, per daug klasikiniai, per daug akademiški.“ „Reikėtų sulieti abi kryptis“, – sakau jiems. „Taip būtų geriausia, – pritaria, – bet taip niekad nebūs galima padaryti, nes čia politinis klausimas. Mes gi pusiau laisvi. Vengrams sukylus, mes irgi sujudom, ir Poznanėje net tankai važiuo prieš demonstrantus. Su Gomulka darome ką norime, bet svarbiausia turėti talento, būti *zdolny*⁹². Dažnai iš jų girdėdavau tą „*zdolny*“. „Įsivaizduok, Adomai, kad 1911 metai jam buvo lemtingi, maždaug kaip ir man, – tęsė apie Grisą Žakas. – Jis iš karto atrado savo originalią kubistinę raišką ir nutapė pirmą natiurmortą su vyno buteliu, o paskui vaisių dubuo išstūmė butelį. Pirmieji darbai buvo šiltų spalvų. Dominavo rausvai ruda. O paskui įsivyravo pilkos su mažu „pašildymu“ kuriam nors kampe.“ „Man labai patinka jo pilkieji natiurmortai, kurie dargi sukomponuoti iš nedaug elementų.“ „Man taip pat, – atsako Žakas. – Kuo mažiau elementų, tuo kompozicija aiškesnė ir stipresnė. Su spalvomis tas pats. Kuo jos santūresnės, tuo paveikslas išpūdingesnis. Na, o dabar gal dar grįžkime prie portretų. 1909-aisiais, t. y. mano atvykimo į Paryžių metais, jis sukūrė pirmąjį savito stiliaus portretą.“ „Žakai, – sakau, – prisimenu jį nuo tada, kai skaičiau knygą apie Griso kūrybą Paryžiaus aukštosios meno mokyklos bibliotekoje. Jo objektas labai deformuotas, deformuotas taip smarkiai, kad nesuprasi, ar tai moteris, ar vyras. Bet vis dėlto puikus ir be galo išraiškingas. O kritiko Moriso Reinalio portretas, pavyzdžiui, visai nedeformuotas.“ „Teisingai sakai, bet palygink jo akis. Viena taip suskaldyta, lyg jos nė nebūtų, o kita – tarsi kokia kiaurymė. Bet viskas labai įtikinama ir išraiškinga.“ „Labai keistas ponios Reinal portretas, – bandau atsi-griebti. – Viena akis kaip reikiant nutįsusi žemyn, o fonas ją tartum susi-urbia. Tai miesto peizažas. Portretuojamoji atrodo kaip kokia vaiduoklė,

⁹² Gabus (lenk.).

o jos nosis labai bjauri, lyg dramblio, su dviem didelėm skylėm. Kažin ar jai labai patiko jos atvaizdas.“ „Neprisimenu komentarų apie šį paveikslą, nors Reinalis man buvo labai svarbus kritikas. Mano galva, Grisas tik vieną kartą subjaurojo portretuojamąjį.“ – „O aš sakyčiau, kad jo 1912 metų motinos portretas taip pat ne itin švelnus: veidas persikreipęs, aštrių formų, bet, galima sakyti, visai grisiškai modeliuotas.“ – „Na, čia jau tu perdedi – jame aiškiai matyti, kad tai juodaakė moteris. Nors ir keistai atrodo, bet apskritai paveikslas dvelkia švelnumu. Bet sakyk man, kaip tu taip nuodugniai išstudijavai Grisą?“ – „Man jis pats mėgstamiausias XX amžiaus tapytojas.“ – „Keista, bet man irgi. Tik aš, kaip geras jo draugas ir kubistas, net privalau jį gerbti. Dar ir dėl to, kad mirė toks jaunas. Mes visi tada labai sielvartavome.“ „O kokį baisų Pikasą jis nutapė!“ – sakau, norėdamas išblaškyti Žako liūdesį. „Ak! Visiems buvo nuostabu, kad jis taip puikiai pagavo ir taip moderniai perteikė Pikaso charakterį. Visi suprato, kad Grisas toli eis.“ „Ir Pikaso portretas buvo dvigubai didesnis už kitus, – sakau. – Ne 55 x 40 cm, bet kone metrinis.“ „Adomai, tu mane stebini. Tu jį taip gerai pažįsti, kad net paveikslų dydžius atmeni. Gal dėl to, kad esi jaunas, o jauni viską gerai prisimena. Na, bet gal užteks apie tuos portretus. Geriau sakyk man, jeigu toks didelis Griso žinovas, kokį įspūdingiausią natiurmortą jis tuo metu nutapė?“ „Tai 1912 metų buteliai su peiliu“, – iškart atsakau. „Gerai, bet paaiškink, kodėl?“ – „Todėl kad penkios ar šešios lygiagrečios formos iš viršaus kairėje leidžiasi į apačią dešinėje, pagaudamos du fragmentuotus butelius. Peilis matosi aiškiausiai ir yra visai realistiškas, o buteliai labai keisti. Jie tarsi turi langelius viršutinėje dalyje, lyg kokias akis.“ – „Bravo, Adomai! Tu kuo tikriausias Griso specialistas. Pridėčiau dar, kad spalviniu atžvilgiu tas natiurmortas beveik monochrominis. Visas nutapytas rusva spalva su pora pilkų fragmentų. O kas dar liko iš 1912 metų?“ – „Pats abstrakčiausias natiurmortas, kuris vadinasi „Butelis ir ašotis“. Aščio visai nematyti, o butelio – tik viršutinė dalis, o ir jis pats taip sukonstruotas, kad labiau panašus į pastatą, negu į butelį. Daug formų kampuose, bet viskas savo vietoje. Koloritas skrupulingai sustyguotas: vertikalūs žaliai pilkas ir rusvas dryžiai kiek sušildė paveikslą.“ – „O dar kas?“ – „1912 metais

Raitelè su vèduokle. 1913, bronza. H. 69 cm

daugiau nieko ypatinga, bet štai 1913-aisiais jis nutapo „Vynuoges“. Jos tamsiai juodos, ir tai normalu, bet Grisas juodai ištapo ir visus keturis paveikslo kampus. Apačioje pilna juodų trikampiukų, primenančių šachmatų lentą. Tikrai labai gerai išdėstytos juodos dėmės. Rodos, jau viską išaiškinau.“ „Kažką vis tiek pamiršai, – neatlyžta Žakas. – Moters atvaizdą. Paveikslą „Moteris su mandolina“. „Teisingai, dabar prisimenu. Jį įkvėpė vienas Žano Baptisto Koro paveikslas. Jis didokas, 92 cm aukščio. Tai Grisu būdingas, savitas paveikslų dydis.“ – „Gerai, Adomai, laiku atsigriebei. Žinai, tas paveikslas mums sukėlė didelį nerimą. Visi pabūgom, kad Grisas mes kubizmą ir ims vaizduoti žmones. Bet jis norėjo daryti kitaip, nei visi kiti dailininkai. Net peizažus bandė tapyti.“ „Bet 1917 metais, – sakau, – jau vėl tapo stiklainius, pypkes ir laikraščius. Taip pat 92 cm aukščio paveikslus. Jie įdomūs tuo, kad tie daiktai nutapyti tokiu stiliumi, o kompozicija tokia dinamiška, kad primintų gryniausią abstrakciją, jeigu ne užrašai „Le Journal“. Griso darbais aš galėjau pasigrožėti Šveicarijoje, Bazelio meno muziejuje.“ „Ar tu dažnai važinėji į Bazelį?“ – staiga klausia Žakas. „Kas tris keturis mėnesius, nes jame gyvena nemažai mano skulptūrų pirkėjų, be to, mane kviečia į didžiausią meno mugę „Art Basel“. „Tai tu galėtum mano dukteriai nuvežti žmonos suruoštų siuntinukų.“ „Žinoma, – sakau, – jeigu tik nevalgomi dalykai.“ „Ką tu, Adomai, aš tavęs konservais neapkrausiu, – nusijuokė Žakas. „Na, jeigu jau prakalbome apie Bazelį, – tęsiu aš, – tai tenai mačiau dar vieną Griso paveikslą, kuriame keistai atrodo viršuje, pilkame langelyje, ispaniškas įrašas „Juan Gris“. Lyg būtų gatvės pavadinimas, yra ir namo numeris. Bet bendras vaizdas visiškai abstraktus. Tik apačioj, kaip visados, rusvas stalas. Ten pat, Bazelio meno muziejuje, mačiau dar vieną natiurmortą – „Gitara ir stiklainis“. Ryškios kontrastingos juodos spalvos. Tamsios dėmės raitosi it gyvatės. Jei būtų be pavadinimo, niekas ir nesuprastų, jog tai gitara.“ „Adomai, – sako Žakas, – o gal tu mums pakomentuosi ir „Boljo peizažą“? „O, ten yra ką komentuoti, – sakau. – Boljo peizažas sudėtingas ir įspūdingas spalvų įvairove ir kontrastų ryškumu. Nežinau net, nuo ko pradėti. Apačioje ten pilna taškų, o kylant į viršų atsiranda dryžių. Jeigu neklystu, dominuoja mėlynos, žalios spalvos, paskui įsiterpia juodos geometrinės

figūros. Viršuje yra toks bokštelis su juodu langeliu ir juodu trikampių pastogėj. Bokštelio stogas taškuotas. O iš abiejų jo šonų – dvi gražios plokštumos. Paties stogo spalvos nebeprisimenu.“ „O aš prisimenu, – sako Žakas. – Jis tamsiai rudos spalvos. Aš tai gyvenau su jo paveikslais. Bet kaip tu viską taip gerai prisimeni?“ „Turiu gerą regimąją atmintį. Visą užfiksuoju tarsi fotoaparatas, ir visam gyvenimui, o ypač tokias grožybes kaip Griso paveikslai. Aš gi valandų valandom prie jo monografijų sėdėdavau ir iki smulkmenų viską išgvildinau ir išstudijavau.“ – „Gerai, gerai, Adomai. Gal pereikime prie 1919 metų. Ką jis gero nuveikė tais metais?“ – „Tie metai kūrybiškai nebuvo labai vaisingi. Įdomūs nebent tuo, kad sukūrė porą paveikslų cirko tema.“ „Tuo metu visi dailininkai buvo ėmęsi tos temos“, – pritarė Žakas. „Taigi, – sakau, – tie klounai, mano nuomone, nelabai įdomūs. Pernelyg vienodi, per daug realistiški, o ypač pirštai. Juk Grisas buvo toks stilistas, abstrakcionistas, o čia neberandame nei jo originalumo, nei energijos. Tai labiau dekoratyviniai paveikslai, nors vienas jų net metro aukščio. Įdomesnė tapyba paveikslų, skirtų meno kritikui Andrė Salmonui. Jie visiškai abstrakcionistiniai, nežiūrint trijų raidžių kairėje pusėje. Nutapė Grisas 1920-aisiais ir „Arlekiną su gitara“. Tai didžiausias jo paveikslas, beveik 1,2 metro aukščio.“ „Tuo laiku mes visi kūrėme Arlekinus ir Pjero, – sako Žakas. – Aš taip pat esu išliejęs Pjero galvą. O dėl Griso tai mes irgi sunerimdavome, kai nuo abstrakčios stilistikos nukrypdamo į žmogaus vaizdavimą.“ „Nors 1920 metais jis grįžo prie savo stiklainių, – sakau, – bet paveikslai atrodo kiek monotoniški, pavargę.“ „Adomai, jis pats buvo pavargęs. Susirgo baidžia plaučių liga, kuri dusino ligi mirties. Bet tais metais jis sukūrė nuostabaus kolorito „Kavos maišelį“. Jeigu juoda ir balta nėra spalvos, tai Grisas nutapė tą paveikslą tik dviem spalvomis – ruda ir šviesiai žalia. Aišku, tos spalvos niuansuotos.“ „O, šito aš nebeprisimenu“, – nustembu. „Kaip gi? Jis kabo Bazelio meno muziejuje!“ – „Gali būt, bet užtat aš gerai prisimenu „Gitarą ir klarnetą“. Labai stiprus juodos ir baltos kontrastas. Švino mėlynumas fone ir šiek tiek priekyje. O stalas tai žąsies išmatų spalvos...“ Ketsė niuksteli alkūne man į pašonę juokdamasi: „Tavo apibūdinimas kiek vulgarokas.“ „Gerai sakai, Adomai, – paremia mane Žakas. –

Jis būtent tokios spalvos ir yra. Tai labai geras paveikslas, išreiškiantis sintetinį kubizmą, kaip jis pats jį apibrėžė. Ir, deja, paskutinis jo svarbus paveikslas. Paskui jis vis bandė išsiveržti iš kubizmo, tačiau tie bandymai nelabai vykę.“ „Bet 1921 metais sukūrė seriją portretų – savo galerininko ir draugų“, – bandau apginti Grisą. „Tie portretai labai geri, – sako Žakas, – bet jie ne kubistiniai. O paskui dar blogiau – metėsi į dekoracijos sferas. Diagilevas, žymusis baleto meistras, užsakė jam sukurti scenos dekoracijas ir kostiumus kažkuriam baletui. Grisas tuoj griebėsi darbo, mat reikėjo pinigų pragyventi ir gydytis. Tos jo dekoracijos – tai jau visai ne kubizmas. Pakritikavau jį – supyko, bet, kaip pasakojau, susitaikėme. Aš taip pat kartais išpaustas į kampą būdavau priverstas nuodėmiauti – imtis dekoracijų. Bet nesvarbu. Geriau sakyk, Adomai, kas ten vyko 1922 metais.“ „Blogi metai, – sakau. – Sukūrė „Vienuolė“, kurioje kubizmo nė kvapo nelikę. O „Mergina“ – tai jau visai nebešanašu į Griso stilių. Deformuota, sunku.“ „Mums tai buvo didelis nusivylimas, – pritaria Žakas. – Tiesiog liūdna, kad toks geras tapytojas nuėjo šunkeliais. Na, sakėme, jei žmogus serga, tai galima jam viską atleisti. Be to, juk buvo ir prošvaisčių. Nutapė du įdomius natiurmortus, bet paskui vėl grįžo prie Pjero vaizdavimo. Nelabai jie geri. Dar prastesni „Vyras su lazda“ ir „Sėdintis arlekinas“. Tikrai nevykę darbai. Bijojom, kad neišeitų iš proto – taip baisiai jis kentėjo dėl ligos ir kankinosi dėl kūrybinių nesėkmių.“ „Bet Grisas ir vėl bandė tapyti natiurmortus, – primenu. – 1923-iaisiais sukūrė „Knygą ir šaukštą“ ir dar kažką. Visur raudona spalva, tik knygutės viršelis melsvas.“ „Nutapyt tai nutapė, – atsiliepia Žakas, – bet juose nerasi nei kubistinio griežtumo ir monumentalumo, nei juodos dvasinės liturgijos. Grisas gi buvo juodos spalvos meistras. O iš vėlyvesnių darbų ji beveik visai dingo, nebeturi jokio kompozicinio svorio, geometrizmo nelikę. Juk paprastai jis dirbdavo su liniuote, braižė kaip architektas. Ir, kaip ir aš, žavėjosi architektūra.“ „Betgi jis tuo metu puikiai pasirodė kaip meno teoretikas, – vėl bandau ginti Grisą. – Paryžiaus Sorbonoje surengė konferenciją „Tapybos galimybės“. Paskui 1923 metais Frankfurte leidžiamame vokiškame žurnale „Querschnitt“ be galo aiškiai aprašė savo bendrą estetinę ir filosofinę programą, savo doktriną, o tai labai retas

dalykas tarp dailininkų. Vienas ispanų meno kritikas jo dėstymą raštu palygimo su Leonardo da Vinčio rašto darbais apie tapybos traktavimą kaip sintezę ir kaip architektūrą. Apytikriai galiu pacituoti Grisą: „Paveikslas yra intymi, bet ribota tapytojo santykių su išoriniu pasauliu išraiška, ir niekas daugiau.“ „Nieko nesupratau“, – liūdnai prisipažįsta Ketsė. „Normalu, nes tai specifinė doktrina, padėjusi jam sukurti nepaprasto originalumo paveikslus.“ – „Adomas teisingai sako: Grisas – stiprus meno teoretikas. Juk jau 1919 metais savo teoriją jis skelbė Romoje, o po metų – žurnale „L'Esprit Nouveau“. 1925-aisiais Paryžiuje ir Vokietijoje pasirodo jo straipsniai apie kubizmą kaip dvasios būseną.“ „Kaip keista, – sakau. – Juk kaip tik tuo metu jis pradeda tolti nuo kubizmo. Tapo romantiškai melancholiškas moteris, o iš apvalių formų komponuojami natiurmortai pasidaro lyriški ir ramūs. Jie gražūs, bet ne kubistinės dvasios. Kažin kodėl jis pasikeičia?“ „Adomai, mes tuo metu buvome kaimynai su juo Bulonėje. Grisas sunkiai sirgo – jį bjauriai dusino astma. Todėl normalu, kad dirbo mažai ir kitaip, ir net ėmėsi iliustruoti rašytojų Tristano Caros ir Gertrūdos Stain knygas. Žinai, garsių tuolaikinių asmenybių. Be to, Grisą labai pritrėkė motinos mirtis. Susipyko su šeima, likusia Madride, o 1926 metais jį užpuola bronchitas. Bet sunkiai karščiuodamas, varginamas aukšto kraujo spaudimo ir jausdamas rimtą mirties grėsmę, jis vis tiek nepasiduoda ir tapo be perstojo.“ „Jo 1925 metų „Pjero su gitara“ tikrai nuostabus, – sakau. – Paveikslas labai melancholiškas, apvalių muzikalių formų, bet geras. „Žirklys“ – tai romantizuotas postkubizmas, o „Smuikas prie lango“ – labai laisvas, be geometrinių formų ir nepaprastai spalvingas. Juodos labai mažai, o raudona skamba optimistiškai tvirtai, lyg šauksmas į naują gyvenimą, lyg gulbės giesmė prieš menininko agoniją. Tačiau kitu natiurmortu „Gitara ir stiklainis“ jis grįžta prie geometrinės kompozicijos ir vyraujančių tamsių spalvų. Paskui 1926 metais vėl griebiasi žmonių vaizdavimo ir apvalių formų. Tai – didelio formato, bet tamsus ir liūdnas „Fleitininkas“, o „Dainininkė“ yra dar labiau nutolusi nuo jo puikiosios doktrinos, kurią paskelbė beveik tuo pačiu metu.“ „Pastarasis paveikslas mus labai nuliūdino, – pripažino Žakas. – Mes pabūgom, kad Grisas pasidarys manieringas kosmopolitiškas tapytojas,

kokių tada, 3-ojo dešimtmečio epochoje, buvo pilna, bet jis tuoj atsigriebė su keliais natiurmortais. Bet tu, Adomai, kaip Griso žinovas, tęsk, tęsk savo aiškinimą. „Gitara ir obuoliai“ – griežtai geometriškas, lyg iš naujo būtų paėmęs į rankas liniuotę. Bet „Puodelis“ – mažiau geometriškas, tokiu juodu drebančiu kontūru, tarsi mirštančiojo ranka nupieštas. „Banuose“ geometrija visai dingsta, nors kompozicija tvirta ir erdvinga. 1927-ųjų, jo mirties metų, „Gitara, stiklainis ir pypkė“ – vėl kubistiniai, bet „Moteris su krepšiu“ – pusiau geometrinis, pusiau apvalus, ir didelė tamsi dėmė prie tos moters galvos – tai lyg mirties pasirodymas.“ – „Teisingai sakai, 1927 metais jam buvo likę vos pora mėnesių gyventi. Sausį guodėsi man, kad tik su morfijumi begali užmigti. Jis išvažiavo į kalnus, bet tenai dėl padidėjusio kraujo spaudimo pasidarė dar blogiau, tad turėjo tuoj pat grįžti į Paryžių. Ir kaip nuostabu, kad tapė be perstojo ir su dideliu optimizmu, darbuose pasiekdamas radikalaus sintetizmo, kone pereidamas prie analitinio konceptualumo. Bet jo sveikata vis blogėjo, prisireikė deguonies aparato. Grisas mirė tiesiogine to žodžio prasme uždusęs. Laidotuves organizavo jo sūnus Chorché, jose dalyvavo Pikasas, kritikas Reinalis, meno pirklys Kanvaileris, kuris vėliau rašė, kad Grisas buvo pats kilniausias žmogus, kokį jam kada teko pažinoti. Sunku, Adomai, apibrėžti jo kūrybą, ji išskirtinė.“ Aš patylėjau minutę, o paskui išdrožiau: „Ji kupina tylumos, susikaupimo, paprastumo. Jo modeliai – tai pora paprasčiausių daiktų. Tai be galo moderni tapyba, bet tuo pačiu atlikta klasikinėmis priemonėmis. Tai pamoka jauniems kūrėjams, kurie ieško skandalingos raiškos, garsiai reikaudami, kad kuo greičiau išgarsėtų.“ Žakas su Ketsė net paplojo, ir man tai labai paglostė širdį. Buvau laimingas, kad supratome kits kitą. „O kaip žmogus koks jis buvo?“ – paklausė Žako Ketsė. „Mielai atsakysiu. Grisas nepaprastai žavėjo visus, kurie su juo suartėdavo. Kalbėjo jis labai išraiškingai, sodria dvasinga kalba, bet mėgo ir gerai pavalgyti, ir gero vyno išgerti, nors gydytojai jam tai griežtai draudė – jį gi kamavo ir inkstų vėžys, jau neskaitant džiovos. Politiškai, kaip ir aš, palaikė respubliką. Dėl to mes gerai sutardavom. Nusistatęs prieš bet kokią religiją, nors, kas keisčiausia, buvo kupinas stipraus misticizmo. Gyvenimo pabaigoje domėjosi astrologija. Labai

Muzikos instrumentai. 1923, bronza. H. 57 x 87 cm

nedrąsus, santūrus, drovus, net naivus. Labiausiai mane stebino jo naimumas. Kartą mes valgėme aukšto lygio restorane. Pritrūkus duonos, jis nuėjo prie kasos ir paprašė, kad jam jos parduotų. Kita jo savybė – per didelis kuklumas, nuošalumas. Beveik liguistas. Tai atitolindavo nuo gerbėjų, besižavinčių jo darbais. Dėl to buvo nerangus, nevikrus draugystės reikaluose ir socialinėje sferoje. Gal per daug dogmatiškas, užsidaręs. Monolitinis iš Kastilijos kilusio žmogaus kilnumas kenkė jam. Jis nebuvo lankstus. Laikėsi to krašto priežodžio: „Susilenkiu, bet nelūžtu.“ Nebuvo nei apsukrus, nei sumanus, bet užtat labai nuoširdus ir tuo pačiu nesukalbamai užsispyręs. Per savo drovumą ne tik gėdydavosi prie jūros nusiengti net prieš draugus, bet ir niekam nerodydavo savo mažų, greitai sumestų eskizų. Baiminosi, kad jie netobuli ir kas nors ims juos kritikuoti. Net 20 metų išgyvenęs Paryžiuje atrodė taip, lyg vakar atvykęs iš savo kaimo. Visados atsargus, paslaptingas. Bijodavo būti apkaltintas melu. Savo netobulą tobulybę pats jautė. Kartą prisipažino norintis būti ne toks susivaržęs bendraudamas su moterimis. Mene skundėsi esąs per daug tikslus ir nedrįstąs suteršti mėlynos spalvos ar sulaužyti tiesią liniją. Pastarasis kompleksas jam trukdė suprasti, kad didis menininkas neturėtų slėpti net savo silpnybių. Išsiskyręs su kuo, sudegindavo visus tiltus, ir tai rodė jo neprityrimą santykiuose su pasauliu, o kartais net vaikiškumą. Nesiekė kaip kiti greitos ir pigios šlovės. Nors Diagilevo balet dekoracija kūrė norėdamas ir kaip nors išgarsinti pasaulyje savo tapybą. Bet buvo per daug užsispyrusi, savyje panirusi komplikuoata asmenybė. Pavadinkim, per didelis ispanas, nes, tarkim, ispanas Pikasas greitai perėmė prancūzišką laikyseną.“

Kitą kartą buvome su Lipšicu susėdę ir prie vienos monografijos apie Grisą ir aš kaip šiandien pamenu Žaką mane klausiant: „Adomai, o ar tu žinai, kad 1913 metais jis nutapė labai realistinį paveikslą „Bokalas ir kortos?“ „Žinau. Ten pavaizduotas didelis bokalas ir pusė kortos, taip pat ir pusė pypkės. Tikrai keistas paveikslas. Padalytas į keturis penkis ruožus, ir visi ruožai spalviškai ir formos požiūriu skiriasi vienas nuo kito.“ – „Tiesą sakai, mielas draugeli, man irgi taip atrodo. Galiu tik pridėti, kad pirmas ir paskutinis ruožas yra visiškai abstraktūs.“ „Man rodos, – pridėdu, –

kad apskritai tas paveikslas – tai subtilus tikroviškų vaizdų ir abstrakcijos sumaišymas. Ir tai geriausias būdas maksimaliai praturtinti paveikslą. Man rodos, apie 1913 metus jo paveiksluose pasirodė ir gitaros.“ „Ir paveikslas kaip tik ir vadinasi „Gitarą“, – atitaria Žakas. – Viename iš vertikalijų ruožų pasirodo gitara. Jos kontūras sušildo paveikslą. Paprastai jos yra tamsiai geltonos spalvos ir gerai kontrastuoja su melsva erdve. Paskui visuose natiurmortuose bus galima atrasti gitarą ar jos dalį, nes tuo metu visi kubistai, – net nežinau, kodėl, – griebėsi šio muzikos instrumento. Aš taip pat 1923 metais ta tema padariau reljefą, net dviejų metrų ilgio.“ „Gitarą tai gitara, – sakau, – bet 1914 metais pasirodė jo garsusis „Stiklainis“. „Teisingai sakai, tuo Grisas išsiskyrė iš visų gitarininkų, – juokėsi Žakas. – Na, o pats turėtum rašyti knygą apie mano mylimą draugą. Ir sakyk tada, kaip jis atrodo, tas jo paveikslas, nes aš gi tokio amžiaus negaliu visko prisiminti.“ „O aš gerai įsidėmėjęs tą paveikslą, nes tapydamas visados jį prisimenu.“ „Ak, tu tapai?“ – nustebo Žakas. „Truputėli! – sakau. – Kad neuždusčiau skulptūroje.“ „Na ir gerai darai. Man taip pat kartais norisi griebtis teptuko. Kai ką padarau ne kaip tapytojas, bet kaip piešėjas, kuris paspalvina savo piešinį, kad būtų maloniau pažiūrėti. Juk senaisiais laikais nebuvo jokio skirtumo tarp žanrų. Mikelandželas gi tapė už dešimt tapytojų. O grįžtant prie mūsų brangiojo Griso, tai 1917 metais jis sukūrė „Arlekiną“. Ir nemažą, pusmetrinį, – sako Žakas. – Bet geriau tu paaiškink tą jo 1914 metų naujovę – „Stiklainį“. Patylėjau, užmerkęs akis, kad susikaupčiau ir apgalvočiau, ką sakyti. „Stiklainis – tai ne tik tas indas, bet ir grafinas pašonėje. Na, tik pusė grafino, nes kita pusė nuskilusi, be to, dar yra lėkštė su peiliu, bet tarsi ištirpusi. Aišku, pats stiklainis kompoziciškai dominuoja, nors jis ir ne centre. Grafinas jį stumia į šoną. Apatinėje dalyje vyrauja juoda spalva. Kažkokie juodi, su baltais sumaišyti kvadratėliai vienoje apačios pusėje, kitoje – didelė balta lėkštė, lyg uždengta servetėle. Puikus juodos ir baltos kontrastas visoje apatinėje dalyje. Viršutinė paveikslo dalis rusva, lyg kokias stalo plokštuma, prie kurios puikiai dera tas stiklainis. Kažkoks baltas daiktas su keliom žaliom vynuogėm, išlendantis iš tamsios apačios, primena lyg kokią gyvūną.“ – „O sakyk, kas dar tau labiausiai patiko iš jo natiurmortų?“

„Reikia pagalvoti, – sakau. – Pirma pažymėsiu, kad tuo laiku garsieji tapytojai įklijuodavo į savo paveikslus laikraščių iškarpi. Tai darė Pikasas ir Žoržas Brakas. Na, ir Grisas neišvengė šitos ligos. Jau jo „Stiklainio ir grafino“ apačioje yra gabaliukas laikraščio su kokia dešimčia raidžių, man rodos, šviesiai rudai padažytų.“ „Bet kaip tu taip puikiai viską prisimeni?“ „Turiu gerą vaizdinę atmintį, – sakau. – Tekstus tai ne taip gerai atgaminu.“ „Betgi tu man daug eilėraščių esi deklamavęs?“ – stebisi Žakas. „Eilės – tai jausmų sfera. Kartais jos taip įsirėžia, kad lieka širdyje visiems laikams.“ – „Kalbi kaip poetas.“ – „Aš juk ir bandau rašyti eilėraščius. Ir jau seniai – prieš kokius dešimt metų Šveicarijoje išspausdino vieną mano eilėraščių apie briedžio mirtį.“ „Tai tu profesionalas!“ – nustebo Žakas. „Ne profesionalas, bet apsišaukėlis. Kiti eilėraščiai nei geri, nei įdomūs.“ – „Tu man dar kada paskaitysi, aš pasakysiu savo nuomonę. Rašyti tai reikia, bet ne visą laiką tam aukoti. O eilėraščiai – trumpi tekstai, kurie užtektinai pasako, jeigu žmogus turi ką pasakyti. Aš labai mėgstu poeziją. Tu tikriausiai skaitei Maksą Žakobą?“ „O taip, – sakau. – Nepaprastai nuostabus, nuoširdus ir jautrus poetas.“ „Tikra tiesa. O žinai, kad aš gerai su juo sutardavau ir kad tai jis mane 1912 metais Liuksemburgo sode supažindino su Modiljanu? Esu jam už tai labai dėkingas, nes su Modžiu užsimezgė didelė ir artima draugystė, ir, kaip sakiau, jis nutapė dvigubą mudviejų su žmona portretą. Kai Modis pasisiūlė mus portretuoti, aš paklausiau jo, kiek tas man kainuotų, o jis atsakė: „Dešimt frankų ir butelis vyno.“ Bet nutapytą portretą jis man tiesiog padovanojo. Poezija Modiljanui buvo tokia pat svarbi kaip tapyba. Jis galėjo iš atminties deklamuoti daugybę italų ar prancūzų poetų, ir pačių didžiausių. Buvo labai lyriškas, subtilus ir muzikalus, ir tai atsispindi jo darbuose.“

Dar kitą kartą Žakas prisiminė, kad tai Modiljanis jį Monparnaso menininkų name – „Avilyje“ supažindino su visais menininkais iš Rytų Europos. Padėjo susidraugauti su Chaimu Sutinu. Žakas kaip išgalėdamas padėjo pinigais tam litvakų genijui. Lipšicas puikiai suprato žmones, jo portretai geriausiai įrodo jo gebėjimą išvelgti vidinį žmogaus grožį. Pavyzdžiui, 1920 metų Žano Kokto portrete puikiai pagautas to visapusiško menininko nervingumas ir emocinio išraiškingumo gelmės. Arba, tarkim,

Stebuklas II. 1947, bronzā. H. 279,6 cm

1942 metais nulipdytas miegantis žmogus, kur jaučiama Rodeno įtaka. Žakas man dažnai sakydavo, kad abstrakcijos jam neužtenka, kad jam reikia žmogaus, jo jausmų, jo džiaugsmų ir dramos. Laikėsi tvirtų ir griežtų pažiūrų į to laiko meną. Nemėgo siurrealizmo ir nekontroliuojamų froidistinių motyvų. Sakė, kad siurrealizmo gali aptikti visur, net Milo Veneroje. Prisipažino, kad savo „pusiau automatiškomis“ skulptūromis bandė pajmantrauti. Papasakojo, kaip 1948 metais kurdamas „Motiną ir vaiką“ niekaip negalėjęs rasti geriausios formos, o mintį jam galiausiai pakišęs danguje pamatytas įdomus debesis. Žakas sakė, kad žiūrovas turi atpažinti tai, ką kadaise yra matęs ir jautęs, – tai svarbiausia. Labai svarbu kūrinio ir žiūrovo santykis. Aš vis klausinėju jo, kaip jam atėjo į galvą ir pavyko sukurti tokias didingas skulptūras kaip „Ploumanach“. O jis atsakė paprastai: „Leisk sendinti kaip gerą sūrį ir prisilaikyk kai kurių taisyklių, pavyzdžiui, kaip supriešinti frontalinę statiką ir laisvą lanku einantį išorinį judesį. Tarkim, šalia „S“ raidės formos reikia ką nors tiesų pridėti – kad būtų kontrastas. Bet visa tai ateina su laiku. Tik eidamas senyn vis daugiau supranti ir vis giliau jauti. Kartais kai jau tikrai matydavau, kad viskas gerai išeina, tai nebejausdavau žemės po kojom.“ O apie „Ploumanach“ „gimimą“ Žakas papasakojo štai ką: „Buvau su žmona nuvažiuavęs į Bretanę, kur prie jūros stebėjau bangų išgraužtas uolas. Nusipiešiau jas ir pasidariau eskizus. Bet kūrinyje tai nebuvo tos pačios uolos, tik jų sukeltas jausmas, įspūdis. O galutinis rezultatas atrodė kažkaip afrikietiška. O Afrika juk taip toli nuo Bretanės! Matai, kūryboje nutinka visokių netikėtų dalykų, reikia pasiduoti tai magiškai bangai, kuri tave atneša į trokštamą krantą. Reikia kasdien naujomis akimis žiūrėti į tai, ką darai. O meno kritikai labai dažnai apsirinka, apie mane spręsdami. Vienas kritikas parašė 50 puslapių apie „Ploumanach“, teigdamas, kad aš ją kurdamas galvojęs apie savo motiną, nors aš, kaip sakiau, mažčiau tik apie uolas. Matai, tą Froidą jie kiša kur tik gali ir visur įžiūri seksualinius simbolius. Aš tik juokiais iš tokių aiškinimų. O 1927-aisiais, priešindamasis begaliniam liūdesiui (tais metais netikėtai mirė tėvas ir sesuo; jos vyras ir dukterė vėliau žuvo Varšuvos gete), nes niekad nebuvau pesimistas, sukūriau „Gyvenimo džiaugsmą“. Paskui žengiau dar toliau: 1928 metais

Arlekinas su mandolina. 1923, bronza. H. 127 cm

padariau „Riksmą“, kuris, eksponuojamas Amsterdame, sukėlė skandalą – buvo pareikalauta jį pašalinti iš parodos, nors ten viso labo vaizduojama įsimylėjėlių porėlė. Pakeitus skulptūros pavadinimą, Paryžiuje nebebuvo jokių kliūčių ją demonstruoti. Bet Amerikoje mano galerija bijojo ją eksponuoti. Matai, Adomai, kaip staigiai tave gali apkaltinti pornografija, kai tenori tik nuvyti juodas mintis ir giedoti himną gyvenimui, kovoti skulptūra prieš mirtį. Vėliau sukūriau „Motiną ir vaiką“. Tai keista, brutaloka skulptūra – vaikas griebia rankomis už motinos krūtų. Man visados reikėjo motinos, mane drąsindavusios, pagalbos, ir šia skulptūra aš išreiškiau skausmingą motinos ir vaiko meilę.“

Nustebau, kai kūrybos procesą Lipšicas palygino su musulmonų derišo sukimusi aplink savo ašį, besibaigiantį ekstaze. Aiškino, kad ji ištinka ilgai padirbėjęs susikaupus. Ir sakė, kad kūrybingumui sužadinti jam niekad nereikėję tokių priemonių kaip degtinė ar panašiai. Prisipažino, kad didžiausią komplimentą kaip skulptorius išgirdo iš vieno menininko, dariusio pjedestalą jo „Balsių dainai“ Pietų Prancūzijoje. Tas pasakęs, jog Lipšico darbas jam patinkas labiau už visus monumentus, skirtus žuvusiems per Pirmąjį pasaulinį karą. Paklaustas, kodėl, tas menininkas atsakęs: „Ji man kalba.“

Žakas jautriai reaguodavo į pasaulio įvykius. Prisipažino, kad vokiečiams 1939 metais užpuolus Lenkiją visiškai nebegalėjęs dirbti, taip buvęs priblokštas. Tepajėgęs tik piešti. O 1940-aisiais vokiečiams priartėjus prie Paryžiaus Lipšicas paprašęs savo gydytojo nuodų, kad gyvas nepapultų į nacių rankas. Paskui vis dėlto pabėgo į Tulūzą ir paruošė „Bėglio“ eskizą, kurį išliejo tais pačiais metais. Labai pyko, kai prancūzų fašistai sunaikino jo skulptūrą „Prometėjas smaugia erelį“. Atsigriebdamas išliejo jų net tris: vieną – Rio de Žaneirui, kitą – Filadelfijos muziejui, trečią – Mineapolio meno centrui. Be „politinių“ skulptūrų, kaip jau sakiau, vykdė ir katalikų bažnyčios užsakymus, nors buvo žydas („Liespnojanti Nekaltoji“ ir „Asi Nekaltoji“). Kūrė ir žydų tikėjimo temomis („Stebuklas“ (1947), „Aukojimas“ (1949). Buvo labai tikintis, bet nesakyčiau, kad mistikas.

Kartą po vienu pietų Žakas sako mums su Ketse: „Gal turite kokių nors klausimų?“ „Žakai, patark mums, ką daryti, kad ko nors įspūdingo

Muzikos instrumentai su vaisių krepšiu.
1922, bronzos. H. 81,2 x 105,5 cm

pasiektume skulptūroje“, – paprašė Ketsė. „O, čia labai platus klausimas! – sako Žakas. – Bet bandysiu patarti. Skulptūra, kitaip nei tapyba, yra rankų, raumenų darbas. Bet net Grisas, tapytojas, dažnai sakydavo, kad esąs kolekcininko Kanvailerio darbininkas. O ką jau kalbėti apie skulptūrą. Da Vinčis Mikelandželą gi vadino mūrininku. Taigi nevenkite susipurvinti rankų moliu, pakvėpuoti marmuro dulkių. Tai sveika. Reaguokite ir į įvykius pasaulyje. Aš dalyvavau menininkų revoliucionierių judėjime ir protestuodamas prieš fašizmą sukūriau „Prometėją“. Mus su Grisu netgi kvietė įsilieti į masonišką judėjimą „Didieji Rytai“. Įvykiai Vokietijoje ir Italijoje mums kėlė didelį nerimą. Pavojus, kad fašizmo pabaisa užgoš visą Europą, darėsi vis realesnis. Dėl profesinio tobulėjimo tai pasakysiu, jog visą laiką reikia ieškoti, bandyti žengti toliau, tarti naują žodį šiame seniausiam iš menų. Nesitenkinti technine meistryste ir juo labiau *ne-cackinti* gražių formų. Reikia ne stengtis patikti publikai, bet kaip tik ją auklėti ir pratinti prie naujo meno, atmesti jos „gerą skonį“ ir lūkesčius, kaip tai darė didysis Rodenas. Siekite asmeninio stiliaus grynumo. Tai ne jo nusausinimas, bet pagerinimas, išstobulinimas. Šitaip pasieksite idėjų ir jų įgyvendinimo priemonių grynumo. Bet būkite ir kuklūs. Siekite skulptūra perteikti muziką, poeziją, kaip tai darė mūsų nuostabūs Čiurlionis. Aš didžiuojuosi, kaip mano darbus apibrėžė Levas Trockis. Jis sakė, kad tai – skulptūrinė ateities poezija ir muzika. Gal ir perdėjo, nes vienintelis menininkas, kuris savo kūryba išreiškė muziką – genialusis Čiurlionis, kurio tėvai draugavo su mano tėvais, o jis pats visados būdavo kur nors Peterburge ar Varšuvoje, ar kur kitur Europoje. Čiurlionio tėvai sakydavo mano tėvams, kad nereikia sūnelio leisti į menininkus, nes, matote, kas atsitiko su mūsų ju. Bet tėvas leido man, pakeitusiam keletą mokyklų, mokytis meno Vilniuje. Kitas svarbus dalykas dailininkams, – na, ir visiems žmonėms, – draugystė. Nieko nėra brangiau už nuoširdžią, tikrą, interesų nesaistomą draugystę. Sakoma, kad ji svarbesnė už meilę. Nežinau, aš gal laikyčiau jas lygiavertėmis.“ „Tave gi su Grisu, – sakau, – siejo didžiausia draugystė, ar ne?“ „Taip, Adomai, tai buvo labai graži draugystė, ir mane stipriai sukrėtė jo staigi mirtis. Jau Monparnase su juo dažnai matydavomės. Pasidarėm neperskiriami draugai. Eidavom į „Rotondos“

Muzikos instrumentai su vynuogėm.
1922, bronzos. 81,2 x 105,5 cm

kavinę ir daug diskutuodavome apie senųjų menų formų tobulumą. Rengėme sau „Luvro pamokas“, rinkome kitų Europos muziejų atvirukus. Labiausiai žavėjomės Žanu Vato. Mus įkvėpdavo Griso Pjero ir Arlekinai, gitaros ir mandolinos. Grisas labai dažnai tapė juos savo natuirmortuose, o aš vaizdavau savo reljefuose. Abu turėjome tuos pačius meno kritikus: Dermė, Salmoną, Reinalį, Valdemarą Žoržą. Pastarasis parašė knygą apie Grisą, paskui apie mane. Draugavome su tais pačiais poetais – Pjeru Reverdi, Reimonu Radigė, čiliečiu Visente Huidobru, ir Grisas mėgdavo sakyti, kad mes su jais „susirišę“. 1918-aisiais kartu šešioms mėnesiams bėgome į Boljo. „O kodėl bėgote?“ – klausia Ketsė. „Paryžių bombardavo vokiečių aviacija, net dirizabliais jį puolė. Mes gyvenome netoli „Renault“ automobilių gamyklos, kurią vokiečiai norėjo sunaikinti, tad nenorėjome, kaip sakoma, kvailai žūti. Boljo miestelyje mes daug dirbome. Grisas ten viską organizavo. Aš su juo tapiau, taip sakant, keturiom rankom. Kaip grojant pianinu. Tai iš jo išmokau spalvinti savo piešinius ir tapyti guašu. Tai buvo skulptūros projektai, bet kartu ir tapyba kaip savarankiškas žanras. Boljo prabėgo gražiausios mūsų draugystės akimirkos, o jo staigi, tokia tragiška mirtis man buvo baisus smūgis ir įstūmė mane į gilų liūdesį. Taigi... O ko dar norėtumėte manęs paklausti?“ „Žakai, – vėl prabyla Ketsė, – o kaip kuo greičiau išgarsėti kaip skulptoriams?“ „O, čia tikrai baus klausimas! Gerai, atsakysiu. Jūs abu talentingi, ir tai yra Dievo dovana, bet ja naudokitės nuosekliai, protingai. Siekite ne garbės, bet laisvės. Didieji darbai – tai begalinis laisvės polėkis!“ „Ją aš jaučiu tavo „Pegase“, – sakau. – Nežabota laisve dvelkia jo veržimasis.“ „Taip, jis – laisvės išikūnijimas, bet, žinai, kiek jis man darbo, abejonių, nusivylimų kainavo? Pegasas iš dangaus neatskrido. Svarbiausia, nesitenkinti tuo, ką esi padaręs, o ypač – nekartoti senųjų pasiekimų. Kūrėjas – ne vėžys, jis neina atgalios, o kelias į priekį – tai ne triumfo paradas, bet akmenuotas kelias, pilnas spąstų, į kuriuos lengva įkliūti. Nenusiminkit, jeigu ko nors nepavyko įgyvendinti. Po nesėkmės reikia dar energingiau brautis į priekį. Nes konkurencija didžiulė. Turite šansą dirbti Europoje, o Amerikoje – dar sunkiau. Aišku, galiu jums padėti ir tenai, kiek mano jėgos leis. Tu, Adomai, labai greitai išmokai su manimi bronzos liejimo amato, todėl

Motina ir vaikas. 1948, bronzā. H. 38,7 cm

Magdalena. 1921, piešinys anglimi. 21,6 x 40,6 cm

galėtum dirbti pas mane Hastingse prie Hudzono. Mažtau ten įkurti nuosavą liejyklą. Tu – mano kraštietis, ir mes gerai suprantame ir jaučiame vienas kitą. Esi darbštuolis ir perfekcionistas. Galėtum vadovauti mano darbininkams tenai, nes jau čia, Italijoje, labai gerai tvarkaisi su mano dviem padėjėjais. Jie tave vadina „*Adamo simpatico*“⁹³. Ir tas man labai prie širdies – turėti pašonėje patikimą žmogų, talentingą litvaką. Lietuviai gi – skulptorių tauta. Lietuvos pakelėse kas kilometras stovi po kryžių, kurie apdėlioti tokios nuoširdžios išraiškos ir apibendrintų formų statulėlėmis. Aš labai myliu Lietuvą. Tenai aš gimiau kaip skulptorius. Jei gu ten būtum pasilikęs, tai būtum tapęs *smūtkelių* drožėju. Turi didelį talentą, ir esu tikras, kad pelnysi šlovę mums visiems.“

1973 metų pavasarį bloga žinia pasiekė mane iš Italijos: gegužės 26 dieną Kaprio saloje mirė Žakas Lipšicas. Buvau tada Paryžiuje pasiimti katalogų asmeninei parodai didžiausioje Berno – Šindlerio – galerijoje. Ta žinia mane baisiai prislėgė. Negalėjau viską metęs lėkti į Pietrasantą, nors Ketsė parašė man nevilties kupiną laišką. Reikėjo važiuoti į parodos atidarymą, nes nuo jos prasidėjo mano tarptautinė skulptoriaus karjera – Berne buvo parduota daug mano darbų ir daug rašyta apie mano kūrybą. Į Italiją parvykau, kai Žakas buvo jau seniai palaidotas. Ketsė liejo ašaras, kai kalbėjomės apie velionį. Aš taip pat nubraukiau ašarą – jis gi buvo mums kaip tėvas. Toks geras, žmogiškas, dosnus, atviras, teisingas. Sakytum, koks pranašas su savo ilgiais žilais plaukais.

Tų pačių metų rugsėjo pradžioje gavau didžiausios pasaulio galerijos „Marlborough“ kvietimą į mano meistro pomirtinės parodos atidarymą Ciuriche. Tuoju parašiau eiliuotą nekrologą ir išskridau į Šveicariją. „Žakui prisiminti“ – taip vadinosi nekrologas, o vertimas iš prancūzų kalbos skambėtų taip: „Tamsią naktį Vilniaus gete Tu paėmei meilės ugnį žmonijai iš paprastų ir kuklių širdžių. Tą ugnį nešei per Senąjį ir Naująjį pasaulį apšviesdamas mūsų sielas. Brangusis Žakai, šitą ugnį saugosim mes be nuovargio ir abejonių, kaip kadaise pagonys saugojo ugnį ant šventųjų kalvų...“ Mano žodžiai labai patiko susirinkusiesiems, ir daug kas mane

⁹³ Malonius Adomas. (it.)

Moteris su šukomis. 1963, bronz. H. 30,5 cm

Gēlēs liūdinčiai Florencijai. 1967, *bronzā*. H. 41,3 cm

pagyrė. O labiausiai tai našlė, jos duktė ir šios sužadėtinis. Po vernisažo ėjom į didžiausią Ciuricho restoraną, kur našlė vis klausinėjo apie savo vyrą. Nebuvo, kaip aš, ištisom dienom prie jo liejykloje, ir dabar jai viskas buvo įdomu.

1974 metais porą kartų teko nuvažiuoti į Pietrasantą išsiliėti savo bronzos dirbinių. Buvo liūdna. Žako nebebuvo dirbtuvėje. Dirbau vienas. Ketsė grįžo į Ameriką. Ateidamas ir išeidamas iš dirbtuvės vis sustodavau prie jo milžiniškų „Pegaso“ bei „Taikos žemėje“. Žiūrėjau ir širdis baisiai sopėjo – per tuos penkerius metus mes abu tiek prie jų darbavomės. Tai buvo balto cemento modeliai skulptūroms iš bronzos lieti. Tokių monumentalų darbų pasaulis daugiau nebeišvys.

Su savo bronzos dirbiniais nuvykau į autorinę parodą Vinterturo miesto modernaus meno muziejuje (netoli Ciuricho). Spauda nemažai rašė apie tą parodą, ir vienas stambus šveicarų kolekcininkas iš Bazelio, sužinojęs, kad aš – buvęs Lipšico asistentas, brangiai nupirko net penkis bronzos kūrinius, nes prieš porą metų buvo įsigijęs didelę Lipšico skulptūrą.

1974-aisiais surengiau parodą Rodeno muziejuje. Nuo 1975 metų mažiau bevažinėdavau į Italiją, nes Vinterturo ir Berno parodų dėka pagarsėjau Šveicarijoje. Dėl Žako dukters Bazelis man pasidarė artimesnis, be to, čia pora didelių meno mėgėjų varžėsi dėl mano skulptūrų. Ir jau nuo 1970-ųjų dalyvaudavau didžiausioje šio miesto meno mugėje. Nuo 1976 metų mane kviesdavo Šindlerio meno galerija, kuri mano dėka galėjo iš paties Žako įsigyti vieną jo guašo piešinį, bei didžiausia Amsterdamo meno galerija „d'Eendt“.

1977-aisiais su dvylika skulptūrų dalyvavau Venecijos bienalėje, kur galėjau aiškinti, kad esu dirbęs su Lipšicu, kad esu jo mokinys...

1978-aisiais – autorinė paroda Paryžiuje, trys Prancūzijos provincijos muziejai ir vienas Japonijoje, taip pat – Turino bienalė. Su Žako rekomendacijomis galėdavau visur lengvai patekti.

Dabar, po aštuonių autorinių parodų 2007–2008 metais Lietuvos muziejuose Kaune, Klaipėdoje, Telšiuose, Plungėje, Palangoje, Vilniuje, Šiauliuose bei Latvijoje (Rygoje), bandysiu Prancūzijos muziejuose rengti parodas pavadinimu „Meistras ir jo mokinys“. Lietuvos spaudoje aš visur

kartoju, kad dirbau su garsiuoju Žaku Lipšicu. Galbūt dėl to kam nors knietės pavadinti mane „prisiplakėliu“, užmiršus, jog visais laikais būdavo meistrai ir jų mokiniai. Jeigu kas nors kaltintų mane, kad naudojuosi garsiu savo mokytojo vardu, atsakyčiau, jog šitaip neleidžiu jo užmiršti.

2008 metais sukūriau skulptūrinį jo portretą, kuris stovi Vilniaus Gano žydų muziejuje šalia trijų mano bronzos darbų, išlietų Žako Lipšico dirbtuvėje Italijoje, Pietrasantos mieste, kuris, jo dėka, yra tapęs pasaulio skulptūros centru. Lyg koks galingas magnetas pasaulio skulptorius čia traukia Žako Lipšico vardas.

Ž. Lipšico A. Samogitui rašyto laiško ir rekomendacijų vertimas

BOSIO VILLA, PIEVE DI CAMAIORE, ITALIJA

Mano brangusis Adomai, vakar grįžau į namus ir radau tavo laišką. Antrąjį – šįryt liejykloje. Ką tau atsakyti? Norėčiau daug ką tau pasakyti, tik rašyti man labai sunku. Aš džiaugiuosi tavo darbais, bet nereikėtų šokinėti iš vieno kraštutinumo į kitą. Reikia suprasti, kad žmogus – ne vėžys, jis nevaikšto atbulom. Visą laiką reikia žengti pirmyn, o tai – nelengvas dalykas. Reikia gerai pamatuoti savo žingsnius. Kalbant apie tavo ateitį, svarbiausia nederėtų prarasti drąsos. Gyvenimas yra gražus, tad verta jį gyventi. Tai nelengva, bet kas ieško lengvumo? Amerikoje galimybės neblogos, bet kai kuriais aspektais ten netgi sunkiau. Aš turiu planų, bet raštu man per sunku viską išdėstyti. Galėčiau tau rasti darbo, kuris leistų pragyventi, priprasti prie tenykščio gyvenimo, aiškiau viską suvokti ir dirbti.

8 psl.

Drąsos, drauguži,
Širdingai spaudžiu ranką –
Lipšicas

1970 sausio 6

BOSIO VILLA, 55041 PIEVE DI CAMAIORE, ITALIJA

Ponai,
Aš jau seniai pažįstu Raudį-Barrasą. Taip pat žinau, iš kur jis atvyko ir kaip tenai gyveno. Kilęs iš to paties krašto, galiu pasakyti, kad suprantu jo sunkią įvairialypių rūpesčių našta, slegiančią ne tik jį, bet ir jo tėvynę. Raudys pasižymi stipriu ir originaliu talentu, kuriam jis leidžia skleistis ramiai ir pasitikėdamas žengdamas pirmyn. Aš didžiai tikiu Raudžio ateitimi ir entuziastingai rekomenduoju atkreipti į jį dėmesį.
... (mandagumo formulė)...

96 psl.

Pieve di Camaioire, 1971 gegužės 1

L. TOMMASIO MENO LIEJYKLA

Ponai,

Jau senokai stebiu nuostabią savo tėvynainio Raudžio-Barrasos veiklą ir progresą. Nuo abstrakčiojo meno jis pamažu pereina prie konkretesnės originalios ir stiprios raiškos.

Aš tikiu šio vyro didžiuliu talentu ir nuoširdžiai rekomenduoju atkreipti į jį dėmesį.

100 psl.

Pietrasanta, 1970 spalio 24

L. TOMMASIO MENO LIEJYKLA

Labai nuoširdžiai rekomenduoju jums skulptorių Raudį-Samogitą. Jis suvokia tūrio reikšmę skulptūroje, yra uolus darbininkas, ir aš neabejoju, kad gali tarti savitą žodį seniausiam iš menų. Dėkoju už jam parodytą dėmesį.

Pietrasanta, 1972 kovo 27

156 psl.

BOSIO VILLA, PIEVE DI CAMAIORE, ITALIJA

Aš užtikrinu, kad Raudys-Barrassa dirba su manimi.

Tai didelio talento skulptorius darbštuolis, nusipelnantis visokeriopos paramos.

Esu tikras, kad vieną dieną jis mums visiems pelnys šlovę.

Žakas Lipšicas

158 psl.

Pietrasanta, 1970 balandžio 28

Raudys-Samogits, Adomas

Ra255 Mano dienos Italijoje su Žaku Lipšicu: [prisiminimai] / Adomas Samogits. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010. – 168 p.: iliustr., faks., portr.

ISBN 978-9955-854-93-7

Tarptautinį pripažinimą pelnęs lietuvis išeivis skulptorius Adomas Raudys-Samogits savo kiek beletrizuotą atsiminimų knygoje „Mano metai Italijoje su Žaku Lipšicu“ aprašo ryškiausius penkerių metų bendravimo su pasaulinio garso skulptoriumi litvaku Žaku Lipšicu (Jacques Lipchitz) epizodus. Paskutiniaisiais Ž. Lipšico gyvenimo metais jo padėjėju dirbęs ir artimai su juo susibičiuliavęs A. Samogits, nevengdamas ir pikančiškesnių detalių, nupiešia gyvą ir paveikų profesinės bei buitinės kasdienybės fono įrėmintą iškiliojo skulptoriaus portretą. Knygoje atpasakojamuose autoriaus pokalbiuose su Ž. Lipšicu atsiskleidžia pastarojo gyvenimo ir meno filosofija, savojo kūrybinio kelio vertinimas, pateikiama nemažai biografinių faktų ir detalių. Atsiminimuose atkuriamas ir to laikotarpio (XX a. 7–8 dešimtmečio sandūros) vienos iš žymiausių pasaulinės skulptūros kūrybinių dirbtuvių ir tarptautinių simpoziumų vietų – Pietrasantos miesto ir jo apylinkių atmosfera su pasakotojo akiratyje sušmėžuojančiomis pasaulinėmis meno žvaigždėmis. A. Samogits, dėkodamas likimui už tokią reikšmingą ir neįkainojamą pažintį, neslėpdamas pagarbos ir susižavėjimo, laiko Ž. Lipšicą didžiausiu savo mokytoju, padariusiu lemiamą įtaką ir jo paties kūrybinei biografijai.

UDK 888.2-94

Adomas Samogits
Mano dienos Italijoje su Žaku Lipšicu

Kalbos redaktorius Andrius Patiomkinas
Dailininkė maketuotoja Rasa Janulevičiūtė

Antraštiniame lape Žakui Lipšicui skirta skulptūra Druskininkuose
(aut. Adomas Samogits)

Vilniaus dailės akademijos leidykla
Dominikonų g. 15, LT-01131 Vilnius
www.leidykla.vda.lt

Adomas Samogits

Garsus lietuvių išeivijos menininkas skulptorius Adomas Raudys-Samogits gimė 1936 m. balandžio 26 d. Palangoje (buv. Vilimiškės k., Kretingos r.). 1943–1955 m. mokėsi Palangos vidurinėje mokykloje, 1955–1958 m. studijavo skulptūrą Vilniuje, Lietuvos SSR valstybiniame dailės institute (prof. R. Jakimavičius). 1958–1959 m. A. Samogits mokėsi Krokuvos dailės akademijoje (profesorai J. Bandura ir J. Pugetas). 1959–1960 m. Gdanske studijavo dailę (prof. S. Horno-Popławskis), o 1960-aisiais – architektūrą Darmštate Vokietijoje. 1961–1978 m. dailės ir architektūros studijas A. Samogits tęsė Paryžiuje, vadovaujamas profesorių J. Souverbie, B. Bourbonnais, C. Baldaccinio (Césario); 1965 m. meninio medžio apdirbimo technikos mokėsi pas prof. R. Colamarinį, dirbti su gipsu – pas prof. E. Martiną. 1969–1973 m. Italijoje dirbo skulptoriaus J. Lipchitzo asistentu. Pastaraisiais dešimtmečiais A. Samogits gyvena ir kuria Paryžiuje. Nuo 2007-ųjų – Vilniaus dailės akademijos mecenatas, padovanojęs VDA muziejui gausią ir vertingą savo darbų kolekciją, erdvę Palangoje būsimam Samogito vardo Žemaičių skulptūrų parkui, aktyviai dalyvaujantis akademijos pedagoginėje ir kūrybinėje veikloje.